

ZUTPHEN IN DAGEN VAN SPANNING

DOOR JOH. C. C. DELL

W. J. THIEME & CIE

Zutphen in dagen van spanning

Gedenkschrift

*over de belegering en de bevrijding
van Zutphen, 8 en 14 April 1945,
en wat daaraan voorafging.*

Samengesteld door

Joh. C. C. Dell

W. J. Thieme & Cie, Zutphen

INHOUD.

1. VOORWOORD	5
2. IN MEMORIAM	7
3. HOE HET WAS SEDERT SEPTEMBER '44 TOT DEN DAG DER BELEGERING.	11
Een leger op den terugtocht	11
Reactie	12
Het voedingsvraagstuk	17
Bombardementen	19
4. VAN BELEG TOT BEVRIJDING	23
De Canadeezen in aantocht	23
Aan den dood ontsnapt	25
Vesting 205	29
De bevolking in de kelders	32
Dagen van Hoogspanning	34
Burgerzin	40
Nuttelooze tegenstand	42
5. NA DE BELEGERING	49
Allerlei indrukken	49
Onvergetelijke oogenblikken	53
Een stad van ruïnes en puinhoopen	54
Militair Gezag	55
De Pers	56
Twee burgemeestersbenoemingen	56
Commissaris Bokma in eere hersteld	58
Nog steeds granaten	58
De Julianadag	59
Nederland vrij	59
Massasamenkomst op het 's Gravenhof	61
De Wilhelminaboom herrijst	64
En nu: „Alle hens aan dek”	66

6. HOE DE VITALE BEDRIJVEN ZICH HIELDEN .	67
De gasvoorziening	67
Het waterleidingbedrijf	68
De stroomlevering	69
7. WAT ER VERWOEST WERD	72
8. DRIE DAGEN FRONTLOGE	77
9. EEN CANADEESCHE REPORTER AAN HET WOORD	91
10. DAPPER ZUTPHEN	95
11. EEN IMPRESSIE UIT WARNSVELD	97

VOORWOORD.

8 en 14 April 1945 zullen in de geschiedenis van Zutphen onvergetelijke data blijven. Toen toch werd de bevolking van de stad en van de Hoven door het 1ste Canadeesche leger onder opperbevel van veldmaarschalk Montgomery bevrijd van den zwaren druk, dien zij bijna vijf jaren van den tirannieken en hardvochtigen Duitschen bezetter heeft moeten verduren.

Met innige dankbaarheid in het hart voor onze bevrijders poogden wij de gebeurtenissen uit de dagen van spanning voor Zutphen in dit gedenkschrift samen te vatten. Wij ondervonden daarbij de medewerking van enkele stadgenooten, die ons hun aantekeningen der belegeringsdagen welwillend ter beschikking afstonden. Daarvoor betuigen wij hun op deze plaats nog eens onzen vriendelijken dank, in 't bijzonder den heeren H. W. A. Behrens, J. W. Kortenoever en dr. J. A. G. v. d. Veer, want zij maakten het ons mogelijk het verloop van den strijd in onze stad en haar omgeving nauwkeuriger na te gaan dan anders het geval was geweest en verschillende bijzonderheden daarvan in het licht te stellen.

Vrij

Wie schetst de blijdschap der bevolking
Toen zij, na vijf jaar slavernij,
Terreur, moord, roof en ander onrecht
Weer kon getuigen: wij zijn vrij!

Die vrijheid, waar wij zoo naar haakten,
Wij kregen haar, helaas, wel duur.
Er vielen tal van medeburgers
Door 't niets ontziende oorlogsvuur.

Geen sterveling kan ooit vergeten
Wat Duitschland Neerland heeft misdaan,
Dat blijft met onuitwischb're letters
Gebrand in onze harten staan.

Maar toch, al is er rouw bij velen,
Al draagt de stad gescheurd haar pij,
Niets kan ons het geluk ontnemen
Van de gedachte: wij zijn vrij!

Zutphen, 8 April '45.

IN MEMORIAM

De strijd om Zutphen was niet licht, want de Duitsche troepen die de stad verdedigden, bestonden grootendeels uit fanatieke jeugdige valschermjagers, die taaien weerstand boden en hardnekkig volhielden. Het is ons niet gelukt een overzicht te krijgen van het aantal gesneuvelden, maar dat zullen er aan de zijde der verdedigers zeer velen zijn geweest. Minder groot waren de verliezen in de rijen der aanvallers, al hebben ook zij bij de inneming van Zutphen menigen trouwen kameraad moeten achterlaten.

Zij brachten het offer van hun leven vrijwillig. Dat vervult ons, voor wier vrijheid zij streden, met des te meer eerbied voor hun nagedachtenis. Hun stoffelijk overschot ruste in vrede.

De burgerbevolking betreurde het verlies van 44 inwoners aan de stadzijde en 16 aan de andere zijde van den IJsel. De meesten vonden den dood door granaatscherven of kogels toen zij zich op straat begaven of voor het raam van hun woning vertoefden.

Hun dood verduisterde voor velen het vreugdelyk van de bevrijding.

Opdat ook hun nagedachtenis zal blijven voortleven laten wij hier hun namen volgen:

STAD.

1. J. H. M. Hendriks, 6 jaar, Vijfmorgenstraat 22.
2. A. J. Schurink, 7 jaar, Wilgenstraat 6.
3. D. Schurink, 34 jaar, Wilgenstraat 6.
4. W. J. Driessen, 9 jaar, Wilgenstraat 6.
5. J. Driessen-Wisseborn, 44 jaar, Wilgenstraat 6.
6. R. H. de Broekert, 16 jaar, Hobbemakade 41.
7. A. Gosselink, 26 jaar, Berkelsingel 16.
8. J. W. Prinsen-Buddeke, 46 jaar, Winterswijk, Tuinderstr. 30
9. H. Burgers, 58 jaar, Halterstraat 6.
10. J. C. v. d. Kamp, 20 jaar, Wilgenstraat 44.

11. W. Terink, 15 jaar, Lievenheersteeg 95.
12. D. Terwel, 22 jaar, Warnsveldscheweg 83.
13. J. H. Nieuwenhuizen-Velders, 34 jaar, Emmerikscheweg 14.
14. G. J. Horst, 8 jaar, Lunettestraat 28.
15. L. J. Keijzer, 24 jaar, Wambuisstraat 20.
16. E. Tiggelman, 48 jaar, Lunettestraat 9.
17. G. H. Doeleman, 12 jaar, Albert Cuijpsstraat 27.
18. P. W. Kaspers, 52 jaar, Sloetstraat 23.
19. C. J. M. Meuleman-Versteegh, 30 jaar, Jac. Damsingel 21.
20. A. J. Groot Bleumink, 55 jaar, Pagematestraat 35.
21. J. H. Buddingh, 5 jaar, Marschweg 155.
22. Wed. J. H. Kastermans-Meester, 73 jaar, Marschweg 291.
23. E. M. H. Garritsen-Jonckers, 52 jaar, Eefde, Kerkpad 820.
24. T. Wallenburg, 63 jaar, Heeckerenlaan 12.
25. W. Kalshoven, 18 jaar, v. d. Capellenlaan 27.
26. J. Veldhuizen, 57 jaar, Borrostraat 2.
27. G. Brandt, 56 jaar, Laarstraat 2.
28. W. Kruitbos, 44 jaar, Rembrandtstraat 6.
29. G. H. Brinkman, 30 jaar, Praebsterkamp 4.
30. Wed. W. M. H. Mol-Kreunen, 62 jaar, Nieuwstad 87.
31. C. G. Blokhuis, 70 jaar, Nieuwstad 87.
32. G. F. Woudenberg-Johnson, 51 jaar, Korte Hofstraat 12.
33. M. T. M. van Mierlo, 5 jaar, Slindewaterstraat 24.
34. F. Hartman, 60 jaar, Gasthuiskamp 25.
35. H. Lebbink, 15 jaar, Appelstraat 7.
36. W. Voigt-Geubel, 21 jaar, Emmerikscheweg 35.
37. J. Heijenk, 39 jaar, Spitaalstraat 104a.
38. U. H. A. Nooteboom (12 April op IJsselkade door kogel getroffen) 41 jaar, Nijmegen, v. Berchemstraat 23.
39. Mevr. Spruijt, Deventerweg.
40. Wed. M. Kelholt-Klaassen, 79 jaar, Weg naar Laren 84.
41. Onbekende vrouw, Marschweg gevonden.
42. A. Jansen, 40 jaar, Emmerikscheweg 41.
43. D. Dikhooff, 55 jaar, Gouda, Nobelstraat 59.
44. A. Jansen, 24 jaar, Prins Bernhardlaan 264.

HOVEN.

1. Gerrit Mussies, 36 jaar, Weg naar Voorst 86.
2. Martha Nagtegaal, 8 jaar, Weg naar Voorst 19b.

3. Albertus Bronkhorst, 20 jaar, Weg naar Voorst 96.
4. Hendrikus Kroezen, 52 jaar, Molenweg 28.
5. Hendrik J. Nagtegaal, 52 jaar, Weg naar Voorst 19b.
6. Mieke Bloem, 75 jaar, Weg naar Voorst 58.
7. Gerrit Wesselink, 9 jaar, Weg naar Voorst 114.
8. Johanna D. Wesselink, 11 jaar, Weg naar Voorst 114.
9. Albert E. Lammers, 24 jaar, Baankstraat F 51.
10. Johanna W. Koeslag-Timmer, 36 jaar, Kruisstraat 40.
11. W. Polman, 34 jaar, Weg naar Voorst 120.
12. Antonia Elhorst-Gierman, 41 jaar, Weg naar Voorst 116.
13. Gerrit Abbink, 14 jaar, Weg naar Voorst 112.
14. Gerritdina Abbink-Beker, 39 jaar, Weg naar Voorst 112.
15. Johan Abbink, 12 jaar, Weg naar Voorst 112.
16. Elizabeth Maria Abbink-v. d. Male, 32 jaar, Schiedam.

In dit „In Memoriam” mogen niet onvermeld blijven de namen van hen, die op zulk een wreede wijze door de beulsknechten van onzen vijand werden terechtgesteld. Een dag voordat de lieden van den Sicherheits Dienst de stad verlieten, werden deze goede vaderlanders, grootendeels stadgenooten waarop wij trotsch konden zijn, naar de IJselkade geleid, daar twee aan twee aan elkaar gebonden, gefusilleerd en vervolgens in de rivier geworpen.

Voor de onmenselijkheid van een dergelijke ten hemel schreiende daad zijn geen woorden te vinden.

Met grooten weemoed herdenken wij hen. Hun namen zijn:

H. H. Lier, student, 21 jaar.

D. J. Sonnenberg, studeerende, 22 jaar.

A. Gerritsen, smid-bankwerker, 26 jaar.

Th. W. L. baron van Heemstra, hoofdingenieur Ned. Spoorwegen, 62 jaar.

H. J. Lammers, landbouwer uit de Hoven, 23 jaar.

A. C. Oskam, commies aan het departement van koloniën, 44 jaar.

H. J. Boxtart, doodgraver, 26 jaar.

G. van Oostveen, Inspecteur Levensverzekering Maatschappij, 37 jaar.

Aan deze executie op de IJselkade is waarschijnlijk een terechtstelling in het Huis van Bewaring voorafgegaan, waarbij

twee landbouwers uit Eibergen, de 41-jarige J. H. B. ten Barge en de 22-jarige H. J. ten Have betrokken waren. Hun lijken zijn later door de familie herkend.

Reeds eerder had de Sicherheitsdienst hier het doodvonnis voltrokken aan twee inwoners uit Ruurlo bij een poging van hen tot ontvluchting. Ook de namen van deze ondergrondse strijders passen in dit „In Memoriam”. Het zijn: J. Telkamp, 57 jaar, lijnwachter bij de Ned. Spoorwegen en G. J. Sprokkelreef, 28 jaar, notarisklerk.

O, Gij, wiens vroege dood ik in mijn hart voel branden
Gij hebt de zware taak gelegd in onze handen
Te dragen 't beeld van vrijheid, recht en trouw
totdat het ongeschonden, hoog staat in de Lage Landen.
En geen, die nu aan man of kind of vrouw
meer dan aan die taak 't harte mag verpanden
om vele dooden, die in onze harten branden.

E. v. d. V.

Hoe het was sedert September '44 tot den dag der belegering

EEN LEGER OP DEN TERUGTOCHT.

Toen in het begin van September 1944 de geallieerde legers in België den vijand tot over de grenzen van zijn eigen land teruggedreven, kreeg ook Zutphen iets te zien van dezen terugtocht.

Honderden voertuigen, meerendeels beschadigd en versleten, bemand door soldaten, wien de ontbering van de gezichten was te lezen, kwamen over den IJsel de stad binnen om, na een oponthoud van soms enkele uren, in de richting Warnsveld verder oostwaarts te trekken. Zij voerden de wonderbaarlijkste dingen mee. Aan het verschil in de uniformen, die er vaak zeer gehavend uitzagen, was te bemerken, dat bij deze groote troepen vluchtende militairen het verband volkomen zoek was. Zij behoorden blijkbaar tot onderscheidene wapens en divisies. Als men deze menschen en hun uitrusting eens ging vergelijken met hun voorgangers die hier in Mei '40 onaangediend binnenkwamen, zag zelfs de leek in, dat de kansen van Duitschland op een overwinning tot onder nul waren gedaald. Het was een smadelijke terugtocht van een eens, uit militair oogpunt bezien, krachtig en schitterend uitgerust leger.

Men moest hen zien sjouwen, de honderden die geen voertuig machtig hadden kunnen worden, maar soms nog wel kans hadden gezien een Brabantsche koe of een geit mee te sleepen in de hoop daar in den Heimat genot van te hebben.

Als vermoeide zwervers sjokten ze over de wegen, in hun angstige blikken maar één verlangen: over de grens te komen en ver uit het bereik te zijn van de machtige wapens der geallieerden: staal, ijzer en vuur.

Voor deze mannen, die in Frankrijk en België het verschil hadden leeren kennen tusschen de werkelijke gevechtswaarde

van de Engelschen en Amerikanen en die, welke de propaganda hun steeds had voorgehouden, was het niet twijfelachtig meer aan wie de overwinning zou zijn.

Maakte dit leger op den terugtocht op alle waarachtige vaderlanders in Zutphen een verheugenden indruk, de N.S.B.-ers en zij, die door hun geboorte of om andere redenen voor de Duitsche belangen opkwamen, waren allesbehalve verblijd toen dit allegaartje van een eens roemruchtig „Heer”, de straten onzer stad bevolkte. Maar ook zij konden slechts tot deze conclusie komen: het is gedaan met Duitschland. En de consequentie van deze uitkomst was voor hen: trachten zoo spoedig mogelijk uit de stad en het land te verdwijnen. Want al geloofden zij misschien niet aan een „bijltjesdag”, in hun hart vreesden zij toch voor de bejegeningen hunner „volksgeenooten” als zij straks de bescherming van hun Duitsche vrienden zouden missen. Zoo geschiedde het dat de meeste Rijksduitschers en N.S.B.-gezinnen hals over kop hun boeltje pakt en met het voor hen gereed staande extra trammetje in de richting van Emmerik verdwenen. Dat zij uitgeleide werden gedaan door vele stadgenooten, voor wie hun vertrek een opluchting beteekende, laat zich begrijpen. Maar nog was hun macht niet te onderschatten, want toen de „aandoenlijke” vaarwelskretten van de zijde der burgerij aanhielden, werd er door gewapende N.S.B.-ers op haar geschoten.

Zooals later bleek was het, helaas, niet een afscheid voor eeuwig.

REACTIE.

De snelle vorderingen der geallieerden, de bevrijding van een deel van Limburg en Brabant en tenslotte de weergalooze onderneming van de massa luchtlandingstroepen bij Arnhem, deden ook in Zutphen velen denken, dat het met den oorlog spoedig uit zou zijn. Maar de uit Frankrijk en België teruggetrokken Duitsche legers werden aan de grens gereorganiseerd en aangevuld met de noodige reserves, meest jonge soldaten en SS-troepen, die kans zagen de geallieerde actie te Arnhem te doen mislukken en daarmee een verder doorstooten van Amerikanen en Engelschen naar het Noorden te voorkomen. En nu kwam de reactie.

Niet alleen zag men verscheidene N.S.B.-ers naar Zutphen

terugkeeren, ook de O(rganisation) T(ODT) deed hier haar intrede.

Zij was het, die zich belastte met het werven en leiden van arbeidskrachten voor den bouw van den z.g. „Westwall”, waartoe alle mannen tot 50 jaar, uitgezonderd de invaliden, de ouden van dagen en de voor ander werk onmisbaren werden gerequireerd. Het werk, dat zij hadden te verrichten, bestond uit het graven van tankgrachten, eenmansgaten, loopgraven en mitrailleursnesten. Er werd niet gevraagd of men tegen dezen slavenarbeid in dienst van den vijand en met het doel een verdedigingsstelsel op te bouwen tegen hen, die ons wilden bevrijden, bezwaar had. Hier golden, als bij zoovele maatregelen van de bezettende overheid, de woorden: „Und bist Du nicht willig, so brauch Ich Gewalt.” Ten laatste was het zoo, dat ook alle boeren en tuinders, die over paard en wagen (al was het maar een mestkar) beschikten, in dienst van de O.T. werk moesten verrichten, terwijl de belangrijke arbeid voor de voedselvoorziening, de zorg voor het land en het vee, niet in tel kwamen.

Dien landarbeid wilde de overheid blijkbaar laten uitvoeren door schooljongens.

Hieronder volgt de inhoud van een aanplakbiljet, dat deze meening bevestigt:

Voedselvoorziening Zutphen.

Mannelijke leerlingen van Gymnasium, Lyceum, H.B.S. en Ambachtsschool en andere jongens, ook al hebben zij een werkkring (uitgezonderd arbeiders der O.T.) in den leeftijd van 15, 16 en 17 jaar, moeten zich voor het oogstwerk bij de boeren in de naaste omgeving van Zutphen melden bij het Arbeidsbureau, Waterstraat 5, op Vrijdag 20 October '44 des v.m. 8 uur. De belooning bestaat uit loon en voedsel.

Bij niet aanmelding worden de bonkaarten van de gezinnen, waartoe de jongens behooren, ingetrokken.

De voedselpositie noodzaakt tot dezen maatregel.

Zutphen, 19 October 1944

De burgemeester van Zutphen
TESEBELD.

Dit bevel had weinig succes. En de jongens, die zich bij een boer vervoegden, werden terug gestuurd omdat er geen werk voor hen was.

De O.T. vond in den nieuwbakken wethouder de Waal een volgzzaam man, die naar de pijpen van zijn Duitsche lastgevers danste en eenmaal zelfs de leeftijdsgrens voor de Zutphensche mannen die voor de O.T. aan het graven werden gezet, tot 60 jaar verhoogde. Later is hij, naar het schijnt, wat soepeler geworden tegenover de manlijke plaatsgenooten, al vond hij het, evenals zijn partijgenoot Tesebeld, die in zijn kwaliteit van burgemeester, hem in z'n functie had benoemd, raadzaam, de bevrijding van Zutphen niet af te wachten.

De afwezigheid van den opvolger van mr. J. Dijkmeester werd niet als een gemis gevoeld. Met de gewichtigste bestuursaangelegenheden der gemeente had hij zich nooit bezig gehouden. Hij vertrouwde op den gemeentesecretaris, die de belangen van het gemeentepersoneel en die van de burgerij nauwkeurig in het oog hield, ook als er van hoogerhand regelingen werden voorgeschreven of inlichtingen werden gevraagd. Deze hoofdambtenaar, de heer J. de Bruin, heeft veel onheil voor de plaats zijner inwoning en voor tal van stadgenooten kunnen voorkomen. Hij mocht daarbij rekenen op den steun van de wethouders mr. G. J. H. Wagener en Th. W. Hoonings (wethouder Paap was reeds overleden voordat de spannende Septemberdagen aanbraken) en ook op de medewerking van de hoofden van dienst, de directeuren der gemeentebedrijven. En onderwijl bepaalde de burgemeester zich met dingen als een actie voor het behoud van het mooie van onze plantsoenen (toen kort daarop de Duitsche militairen in de gazons eenmangaten en schuilloopgraven maakten, sprak de burgerij smalend van de „Tesebeldlinie”), het aanbieden van een plaquette aan de voetbalvereniging „Be Quick”, het organiseren van een schilderijtentoonstelling en van een lezing over bouwkunst, het aanmoedigen van het houden van kermissen, waarvan er tijdens zijn korten ambtstijd te Zutphen 2 zijn geweest.

Hij benoemde den N.S.B.-er Tesink tot provisor van het O. en N. Gasthuis en tot „toeziend voogd” van de gemeentekeuken. Verder ontsloeg hij den kamerbewaarder Martinus, iemand van onkreukbare plichtsbetrachting omdat deze zijn

verbod om geen contact te houden met ex-burgemeester Dijkmeester, overtrad. Welke rol Tesebeld gespeeld heeft in de arrestatie van zijn ambtsvoorganger is nooit duidelijk geworden. Hoe overigens de politieke gesteldheid was van dezen aan Zutphen toegewezen N.S.B.-burgemeester blijkt voldoende uit de onderscheiding, welke hij 30 November van Hitler ontving: het oorlogsverdienskruis 2de klasse met de zwaarden.

De O.T. was niet de eenige instelling die hier het leven van velen vergalde, zoowel van hen die er voor werkten — al ontvingen zij dan behoorlijke loonen, volop voedsel en ook brandstof — als van degenen, die zich op straat niet meer veilig gevoelden omdat zij elk oogenblik konden worden aangehouden en als arbeider worden opgevorderd.

Neen, ook zonder de O.T. was duidelijk te bespeuren hoe de bezetter zijn houding had gewijzigd. Er was nu geen sprake meer van marktconcerten door Deutsche militaire muziekkorpsen, die daarmee de burgerij meenden op te vroolijken.

De maanden October, November, December, Januari, Februari en Maart kenmerkten zich door allerlei ongerechtigheden en terreur onder het mom van noodzakelijke verdedigingsmaatregelen. Huizen werden ontruimd en afgebroken omdat zij in het schootsveld lagen of het uitzicht belemmerden. De mooie villa van jhr. mr. C. C. de Jonge aan den oostelijken IJseloever, alsmede een aantal woningen aan Badhuisweg en IJselkade, vielen zoo in handen van de sloopers. Bovendien werden, vooral in het Deventerwegkwartier en het Warnsveldschewegkwartier tal van woningen door weermacht en O.T. gevorderd. De bewoners kregen soms een paar uren van tevoren een aanzegging dat hun huis ontruimd moest worden. Vaak gebeurde het dat van het meubilair niets mocht worden meegenomen en dat men zelfs zijn bed moest achterlaten. Hoe die woningen er uitzagen als de militairen vertrokken waren, ondervonden de eigenaars tot hun schade. Dikwijls was ook van den inboedel weinig overgebleven. Velen leefden in onzekerheid. Elken dag bestond de mogelijkheid dat op de woning beslag werd gelegd. Als de corpulente Deutsche kwartiermeester die het huizen vorderen met een kennelijk genot deed, in een straat zijn blikken op de woningen richtte, hadden zij die daar woonden geen rustigen nacht.

Rustige nachten waren toch te tellen; daarvoor was het gevaar uit de lucht, waarover we elders schrijven, te groot.

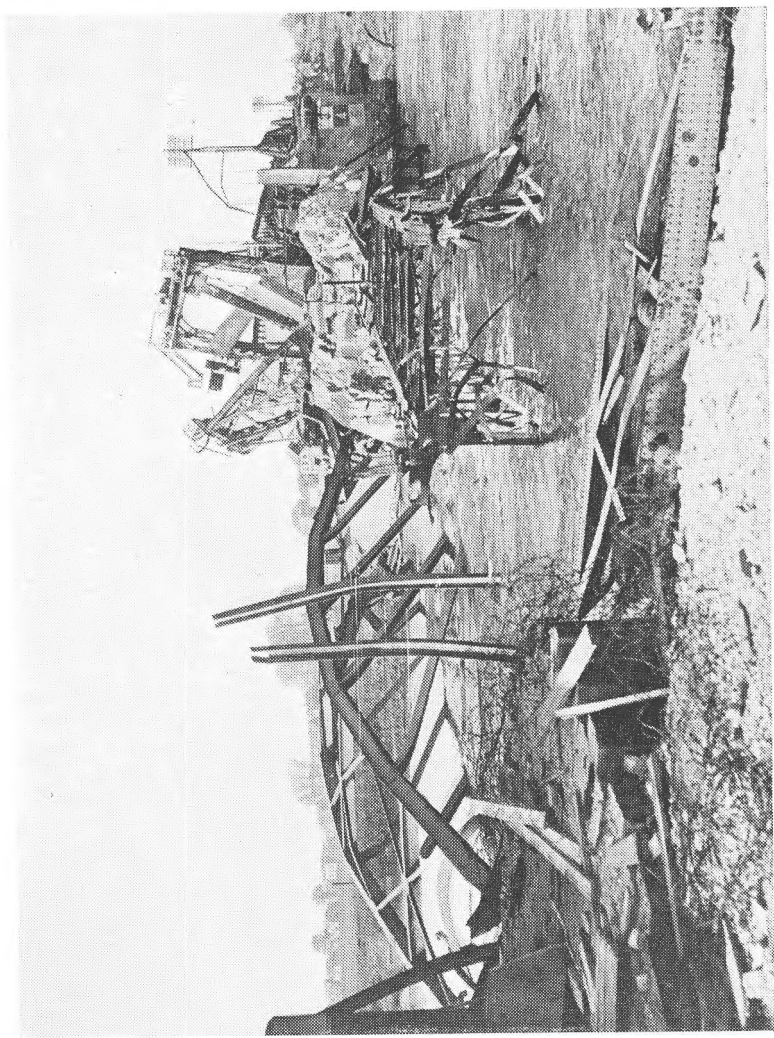
Neen, het leven werd er, naarmate het succes voor de Duitschers aan de fronten uitbleef, niet leuker op. Geen licht, weinig gas en 's avonds om acht uur binnen zijn waren van die verdrietelijkheden waaraan men wende; maar geen sterveling kon wennen aan het brandstofgebrek. Veel konden de bezettingsautoriteiten verbieden, maar nooit hebben zij kunnen verhinderen dat de menschen er op uit trokken om het tekort aan brandstof aan te vullen met hout, waartoe zij de boomen in de plantsoenen en de bosschen omhakten. Zij gingen daarbij wel eens te ver. Het werd een ontluistering op groote schaal, maar kou is een bijna even scherp zwaard als honger. Aan de houtdiefstallen hielp de jeugd de ouderen gaarne mee. Het was in haar schoolvrije bestaan een prettige, zij het dan niet leerzame afwisseling. Het verschil tusschen het mijn en dijn begon het publiek, als gevolg van de vele voorbeelden van roof door de bezetters, blijkbaar reeds duister te worden. Anders had het nooit een inrichting als het Graaf Ottobad, die 's zomers zooveel duizenden genot schenkt en de kans biedt om gezondheid op te doen, zoo ver kunnen afbreken, dat tenslotte de dienst van gemeentewerken een eind aan dit vandalisme moest maken.

De jeugd miste dezen winter voor het eerst in den oorlog haar Sint Nicolaasfeest. Er was geen denken aan de boot met den Sint en Piet aan de IJselkade te laten arriveeren, en voor de zaalfeesten miste men de Buitensocieteit, die op 28 September onbruikbaar was geworden. Toch heeft het Sint Nicolaascomité nog kans gezien een beperkt aantal kinderen op 5 December te verblijden. Maar het moest zeer geheimzinnig gaan. In een achteraf gelegen schoollokaal van het Sint Jozefgebouw kwamen de ouders en kinderen bijeen. Zij hadden verscheidene deuren moeten passeeren alvorens zij in het lokaal waren. Bij elke deur stond iemand op wacht die bij onraad terstond kon waarschuwen. Maar noch de Duitsche, noch de gemeentepolitie is iets van deze samenkomst te weten gekomen. De aanwezigen hebben daar Sint Nicolaas en Piet de bekende liederen toegezongen, al moest dat om het naar buiten doorklinken te voorkomen, pianissimo geschieden. De jeugd ontving zelfs nog geschenken.

Foto W. P. Zeijlemaker.

Hier stond de Fordgarage.

Foto W. P. Zeijlemaker.

De verwoeste IJsselbrug.

HET VOEDINGSVRAAGSTUK.

Dat behalve kou ook honger een scherp zwaard is, konden de bewoners van Zutphen ervaren toen zij in de maanden December en Januari drommen wielrijders en wielrijdsters uit het westen des lands op dikwijls bandenlooze wankele karretjes, over de dikbesneeuwde, slecht begaanbare wegen hierheen zagen komen om voedsel te halen bij de boeren in den Achterhoek. Tengevolge van het onttrekken van voedselvoorraden door de bezetters en wegens de steeds moeilijker wordende vervoersmogelijkheden omdat de bezetter alle vervoermiddelen voor zijn oorlogsdoeleinden scheen noodig te hebben, was de voedselpositie in Noord- en Zuid-Holland en in Utrecht, vooral in de groote plaatsen, zoo slecht geworden, dat men daar aan de grens van den hongersnood leefde. Het anders zoo vette Holland was niet meer bij machte de bevolking der groote steden aan het noodzakelijke voedsel te helpen en duizenden zochten uitkomst voor het voedingsprobleem bij den Gelderschen boer. Zij hadden er de vermoeiende en dikwijls gevaarlijke reizen voor over als zij maar met aardappelen, rogge, in gunstiger gevallen met boter, spek en eieren konden terugkeeren. De Geldersche boer gaf over het algemeen gul van hetgeen hij had, maar de stroom van voedselhalers werd zoo groot, dat ook bij hem tenslotte niets meer te koop, noch te ruilen was. Bij menige boerderij kon men dan ook een bordje voor de deur zien hangen, waarop stond: Wij verzoeken u ons niet lastig te vallen om aardappelen, rogge, melk, boter of andere levensmiddelen. Wij zijn uitverkocht.

Toen 1 Maart voor de „westerlingen” een verbod om den IJssel over te komen, een einde aan deze reizen maakte, zal de toestand voor menigeen in de groote stad catastrophaal geworden zijn.

Behalve de voedselhalers passeerden hier nog andere landgenooten die meest in de westelijke provincies hun domicilie hadden. Dat waren zij, die bij razzia's voor werkkrachten, door de Duitsche groene politie waren opgepikt en naar Duitschland doorgezonden. Zij werden teruggestuurd toen hun ziekte of hun invaliditeit duidelijk aan het licht was gekomen. Op hun doorgang naar het westen verbleven zij tijdelijk in het als passantenhuis ingerichte gebouw van de H.B.S. in de Waterstraat, waar ook de vluchtelingen voor het oorlogsgeweld uit het

zuiden van het land, op weg naar hun evacuatieplaatsen, een tijdelijk onderdak vonden. Dit passantenhuis stond onder beheer van het Roode Kruis.

De voedselvoorziening van Zutphen, die tot 1 October gelijk was geweest aan die van andere steden in ons land, werd daarna belangrijk minder. Er moest gebruik worden gemaakt van de noodkaarten. De distributiekring Zutphen, waartoe ook Gorssel, Laren, Lochem, Vorden en Warnsveld behoorden, was aangegeven op voorraden uit de eigen provincie. De bezettende macht gaf de schuld van de voedselschaarschte aan de staking van de Nederlandsche spoorwegmensen, maar elke goede vaderlander snapte wel dat deze argumentatie niet juist was. De vetproducten kwamen het eerst in de verdrukking. Zij werden sterk verminderd, evenals de extra voeding voor de zieken. Verschillende artikelen waren voor hen in 't geheel niet meer te krijgen.

Toch mocht over de rantsoenen volgens de eerste noodkaart van 1 tot 14 October niet geklaagd worden als men hoorde hoeveel slechter het gesteld was in het westen van het land. De inwoners van Zutphen konden nog 3600 gram brood per 14 dagen bekomen, kinderen 2400 gram. Ook het boterrantsoen, 250 gram per veertien dagen, was hoog in vergelijking van dat in de groote plaatsen in het westen. Nu en dan was er 100 gram kaas per 14 dagen als boterhambelegging te koop. In October en November heeft Zutphen zelfs een eierendistributie gehad, tweemaal van vier stuks en driemaal van zes stuks per persoon per 14 dagen. Zij dankte dit aan de onmogelijkheid van vervoer der in het koelhuis opgeslagen voorraden eieren. Het boterrantsoen verminderde reeds spoedig tot 50 gram per persoon per veertien dagen, het vleeschrantsoen was $2\frac{1}{2}$ ons, dat van de aardappelen 3 kg, dat van taptemelk $1\frac{3}{4}$ liter en zout 100 gram, later 25 gram. Kinderen konden op 7 l gestandaardiseerde melk, de jongere op 10 l rekenen.

De aangifte voor bonnen voor rijwielbanden en schoenen moest onmiddellijk worden stopgezet. Voor schoenen werd nog een uitzondering gemaakt met hen, die door een bombardement waren getroffen. Ook de brandstoffenvoorziening werd stopgezet, hoewel velen over hun toegewezen rantsoen nog niet hadden kunnen beschikken. Gelukkig voor tal van inwoners kon in het begin van Januari voor het eerst eten van de gemeente-

keuken worden betrokken. Zij verstrekte per dag ongeveer 7000 porties.

Een nauwe samenwerking was noodig tusschen den voedselcommissaris en den distributiedienst. De bevoorrading van de winkeliers was geheel anders geworden. Vroeger mochten zij betrekken van wien zij wilden, maar nu werd hun een grossier aangewezen als hun leverancier. Zoo kreeg de distributiedienst ook een betere contrôle op de bevoorrading.

Deze kringsgewijze distributie bracht veel narigheid voor den dienst mee; ze gaf aanleiding tot veel misnoegen, maar er was niets aan te doen. In vele opzichten hadden de consumenten het beter dan bijv. in Apeldoorn, maar in vergelijking van de rantsoenen in Deventer en andere plaatsen in Overijssel, was Zutphen minder goed af.

BOMBARDEMENTEN.

Toen in September Nijmegen door de geallieerde legers was veroverd, begon men in Zutphen te bespeuren dat het geen pretje is om dicht bij het front te wonen. De luchtverkenners van de Britten en Amerikanen lieten hun activiteit geen moment verslappen, en zoowel 's nachts als over dag, als het weer het maar eenigszins toeliet, kon men het motorgeronk van hun jagers hooren. Dat deze verkenningen hun nut afwierpen werd 28 September tot schade van onze stad duidelijk.

Op dien dag stond op het stationsempacement een munitietrein van ongekende lengte. Dit oorlogsobject werd met een onfeilbare zekerheid door enkele vliegtuigen onder vuur genomen. Men hoorde raketbommen inslaan door het ijzer van de wagens, welker ontplofbare inhoud spoedig hevig knallend en groote rookwolken verspreidend, uiteen spatte. In de straten van de stad was men niet meer veilig. Ieder die niet zeer noodzakelijk buiten moest zijn, zocht bescherming in den kelder. Daaraan was het te danken dat zoo weinig dooden bij den regen van granaten, die over stad en omgeving losbarstte, waren te betreuren. De administrateur van het Zutphensch Ziekenfonds, de heer Garritsen, vond den dood toen hij op den zolder een raam wilde gaan sluiten; bij café Rood in de Kapperallee werd de landbouwer Wiggerink doodelijk door een granaatscherf getroffen en in den tuin van het O. en N. Gasthuis aan het Stationsplein werd een patiënt gedood.

Niettemin waren het voor de geheele bevolking van Zutphen angstige uren. Er werd zeer veel schade aangericht, in 't bijzonder aan de mooie woonhuizen langs den Deventerweg, waarvan vele onbewoonbaar werden. Groot was de vernieling van het station, en op het emplacement was het alsof er een cycloon had gewoed. De brokstukken van de uit elkaar gesprongen wagons lagen over het geheele terrein verspreid. De stad was als het ware bezaaid met glasscherven en stukken van dakpannen. In enkele straten en in de Hoven hadden ingeslagen granaten brand veroorzaakt.

Sinds deze grondige vernieling van zulk een voor de Duitschers waardevollen voorraad munitie, werd het afweergeschut om de stad nog zwaarder dan het reeds was, zoodat bij de geringste luchtactiviteit aan het angstaanjagende knallen geen einde kwam. Dat deed echter aan de stoutmoedigheid van de geallieerde vliegers geen afbreuk. Geen dag ging voorbij of men hoorde het motorengeronk. Onschuldig was het allesbehalve.

Op 6 October wierpen de vliegers bommen af bij den overweg ter plaatse van het gebouw van de G.O.C.Z. Daardoor sprong o.a. een hoofdbuis van de waterleiding. In de Hoven kwam een bom terecht achter een woonhuis tegenover de o.l. school, gelukkig zonder persoonlijke ongelukken te veroorzaken. Op 12 October vielen weer bommen op de spoorbaan. Een woning aan den Deventerweg kreeg een voltreffer. De bewoners, die in den kelder zaten, kwamen er goed af. In de omgeving liepen een paar menschen verwondingen op. Ook in de Hoven richtten bommen schade aan woningen aan, waarbij enkele menschen letsel bekwamen.

Maar deze bominslagen waren niets vergeleken bij het bombardement door de bommenwerpers op Zaterdag 14 October 's middags omstreeks 4 uur. Hun doel was de IJselbrug en het station. Wel werd de brug ernstig beschadigd en ging de locomotievenloods er aan, maar helaas kwamen de meeste van de zestig bommen op woonhuizen en andere gebouwen terecht.

Meer dan 80 burgers vonden bij deze ramp voor de stad den dood en het geheele stadsdeel van de IJselkade tot de Overwelling werd onkenbaar verminkt. Op de Rozengracht en in de Bartheze vielen de meeste slachtoffers. Daar was de vernieling het grootst. Maar ook aan de Noorderhaven, de Stationsstraat, het Stationsplein, de IJselkade, de Brugstraat, de

Tuinstraat, de Berkelkade, het Oude Wed, de Waterstraat, de Bakkerstraat, de Apestert, het Broederenkerkplein en de Groenmarkt werd onnoemlijk veel schade aangericht. Belangrijke voorraden, in de getroffen groote panden opgeslagen, werden door het vuur of het bluschwater vernietigd, want dit rampspoedige bombardement veroorzaakte verscheidene groote branden. De Zutphensche brandweer verkreeg assistentie van haar zusterverenigingen uit Apeldoorn, Deventer, Brummen, Gorssel, Warnsveld en Lochem. De Luchtbeschermingsdienst, de instelling Technische Noodhulp en het Roode Kruis werkten onafgebroken samen om nog te redden wat mogelijk was. In schrille tegenstelling met de door allen betoonde mensche-lievendheid was de houding van die bezettingsinstantie, die het opruimen van het stationsemplacement en de IJselbrug van grooter belang achtte dan de mogelijke redding van onder het puin liggende slachtoffers. Zij vorderde althans 's Maandags 50 man van den opruimings- en herstellingsdienst voor dat doel.

In de Sint Walburgskerk, waar de dooden werden opgebaard, ging een indrukwekkende rouwdienst vooraf aan de begrafenis der slachtoffers in een gezamenlijk graf op de Algemeene begraaf-plaats.

Nog vele malen na 14 October heeft Zutphen bezoek gehad van bommenwerpers, maar gelukkig bleven de bominslagen in de meeste gevallen beperkt tot verwoesting van woningen. Zoo werden 21 October enkele woningen aan de Spoordijkstraat vernield. 6 November kwamen 3 bommen terecht op den Jac. Damsingel, waardoor een groot woonhuis verwoest werd. 10 December trof een bom een woonhuis in de Valckstraat, waardoor een moeder met haar kind den dood vonden. 6 Januari vielen bommen op den Buitensingel en achter het algemeene ziekenhuis, waardoor veel schade werd aangericht. 6 Februari maakte een bom een geweldige ravage in het Kerkstraatje en omgeving. Daarbij werden vier menschen gedood en zes gewond. 10 Februari deed een bom, die op de Varkensweide terecht-kwam, vele ruiten van huizen in de omgeving springen. Bij den bominslag in het Kerkstraatje liep de Sint Walburgskerk aan de achterzijde groote schade op.

Ook Eefde kreeg rijkelijk haar deel van de bombardementen mee. De vliegers hadden het daar blijkbaar behalve op de spoorbaan, op de sluis gemunt. 6 November werden daar door een

bom, die in de Nachtegaalstraat terecht kwam, zes menschen gedood. Ook 11 December en 6 Januari waren sombere dagen voor Eefde met bominslagen die dooden en gewonden tengevolge hadden, en op straten en huizen hun vernietigingsporen schrijnend achterlieten.

En toch was men daar nog niet zoo bevreesd voor vliegtuigen als voor de V I, de helsche machines die de Duitschers in de omgeving van Harfsen afvuurden. Deze z.g. raketten kwamen voor een groot percentage ontijdig naar omlaag en richtten dan groote vernielingen aan. In Eefde vielen er verscheidene in de maanden December, Januari, Februari en Maart, maar ook in Zutphen kwamen er enkele terecht. 8 Januari ontplofte er een op het Spanjaardsveld; 12 Januari een op den Marschweg, waardoor de woning No. 76 uitbrandde; 13 Januari een in de Hoven; 31 Januari een achter het Helbergen en een achter den Molenweg in de Hoven.

De meest ernstige gevolgen had een der laatst afgeschoten V I's in de week voordat de Canadeezen in aantocht waren. Deze helsche machine viel neer op de huizen in de Molenbuurt te Warnsveld. Dertien dooden en een aantal zwaar verminkte woningen was het droevig resultaat.

Alleen al de verlossing van dezen, onrust en ellende over onze bevolking brengende „spooktrein”, die bij voorkeur in den nacht reed en dan zijn onheil en verderf uitbraakte, gaf reden tot groote dankbaarheid. Die verlossing dankten wij aan het eerste Canadeesche leger, dat toen in aantocht was en dat de stad op 8 April bevrijd had. Maar daarover in de volgende pagina's.

Van beleg tot bevrijding

DE CANADEEZEN IN AANTOCHT.

De vorderingen die de geallieerde legers in Februari en Maart in Duitschland maakten en vooral het vestigen van bruggenhoofden over den Rijn, deden velen in het oosten van ons land verwachten dat men hier voor oorlogshandelingen gespaard zou blijven. Men hoopte dat Duitschland gecapituleerd zou hebben voordat er verder strijd op ons grondgebied noodig was. Maar toen ook het 1ste Canadeesche leger in actie kwam en bij Emmerik den Rijn overstak, begon men in te zien dat de Acherhoek en Zutphen het er niet zonder gevechtshandelingen zouden afbrengen. Dat vooral Zutphen taai door de bezetters verdedigd zou worden, kon men uit allerlei dingen afleiden. Daar waren de betonnen versperringen aan elken ingang der stad, de mitrailleurstellingen en schuilloopgraven in de onmiddellijke omgeving, de tankgrachten, waarvan er een op de Varkensweide nog niet geheel gereed was gekomen, en meer verdedigingsvoorbereidingen.

Het eenige waaruit de burgerij nog wat vertrouwen kon putten voor een zeer snel proces, indien er gevochten zou worden, was, dat hier alleen maar z.g. vernietigingstroepen waren achtergebleven, 350 man sterk, die na het opblazen der bruggen en het afsluiten der versperringen wel vlug het hazenpad zouden kiezen. Maar later bleken de 350 man tot 1500 man te zijn aangegroeid, die veel fanatieker waren dan algemeen verondersteld werd.

Er zat reeds dagen, voordat de zekerheid er was dat de Canadeezen optrokken naar Zutphen, spanning in de lucht. Een ontlading daarvan kon men waarnemen op Zondag 18 Maart, toen hier uit een aangeschoten Engelschen bommenwerper een paar parachutisten daalden. Bij het wegvoeren van de krijgsgevangenen door de Duitschers, stroomde de bevolking de

huizen uit. In geen weken had men zooveel jongemannen op straat gezien. Ieder was nieuwsgierig om te weten hoe onze a.s. bevrijders er uit zouden zien. Deze nieuwsgierigheid liep voor tal van jongelui uit op een korte vrijheidsstraf, want de O.T. legde terstond beslag op dit buitenkansje van nog ongebruikte arbeidskrachten.

Zaterdag 31 Maart drongen geruchten door over de bevrijding van verscheidene Geldersche grensgemeenten, o.a. van Doetinchem en Winterswijk. De Tommies zouden den Achterhoek in een snel tempo aan het zuiveren zijn en reeds met tanks in Ruurlo staan. Toen er nog bij verteld werd dat nergens zware tegenstand werd geboden, was de burgerij te Zutphen des te hoopvoller gestemd, al begreep men best dat een stad aan de rivier, welker overgang de poorten naar het westen des lands ontsloot, van te veel belang was dan dat de bezetter haar zonder slag of stoot aan de aanvallers zou laten.

In elk geval, de Canadeezen waren in aantocht en men hield er hier ernstig rekening mee, dat zij met een paar dagen hun intocht in onze stad zouden doen.

Dat ook de Duitschers een spoedige komst van hun vijanden verwachtten, bespeurde men aan tal van maatregelen. De Deutsche spoorwegbeambten maakten zich reisvaardig om weg te trekken uit Zutphen. Het machinepersoneel was hun reeds vooraf gegaan naar Zwolle. Ook de Deutsche telefonisten, die hier na de onbewoonbaarheid van Arnhem waren heen gekomen, paktten haar koffers, en zelfs de functionarissen van de O.T. zag men aanstalten maken voor het vertrek uit Zutphen. Dat al deze dienstbaren uit het Derde Rijk van de groote meerderheid der bevolking het heilige kruis nakregen, laat zich denken.

De militairen hadden het druk met het aanbrengen van springstof bij de vele bruggen in en om Zutphen, waarvan er reeds enkele kleine in de weilanden naast en achter de terreinen van den Reinigingsdienst met vervaarlijke knallen werden opgeblazen. Dat zij daarbij gebruik maakten van veel te zware springstoffladingen of voor dat doel ongeschikte munitie, ondervonden later de bewoners van de huizen in de nabijheid der grootere bruggen. Het springen daarvan deed het aantal onbewoonbare huizen in Zutphen met verscheidene groeien, en groot was het getal van woningen, die tengevolge der explosies glas- en dakpanenschade opliepen.

De meeste toegangen der stad werden dicht gemaakt. Voor de openingen tusschen de betonnen bunkers werden de gereedstaande goederenwagens van de G.T.W., die dichtgemetseld waren met steenen, geschoven; ook werden daartoe groote cementen ringen, eveneens opgevuld met steenen, gebruikt. 's Avonds zag men op den Deventerweg vele troepen zich stadwaarts begeven. Daar en elders in de buitenwijken trachtten de Duitschers nog op groote schaal fietsen in de wacht te slepen. Er heerschte onder de jeugdige soldaten van Hitler's Heer nerveuziteit nu ze op het punt stonden in toepassing te brengen, hetgeen zij in enkele weken aan gevechtskennis hadden geleerd. Het beproefde middel tegen deze neiging bij hen die naar de vuurlinie opgaan, sterke drank, werd ook dezen zwaar bewapenden knapen niet onthouden.

Men merkte ook aan hen: de Canadeezen zijn in aantocht.

Er was nog een hoogst tragische gebeurtenis die op het naderen van onze bevrijders wees. Op de IJselkade werden acht burgers, die door den Sicherheitsdienst waren gearresteerd en enkele weken in hechtenis hadden doorgebracht, doodgeschoten nadat zij twee aan twee aan elkander waren gebonden. Hun lijken werden in den IJsel geworpen.

AAN DEN DOOD ONTSNAPT.

Een hunner, Van Bentem genaamd, ontsnapte op wonderbaarlijke wijze aan den dood.

De kogel, voor hem bestemd, ketste af op een z.g. vrijgezellenknoop. Wel liep hij een verwonding op, maar die was niet levensgevaarlijk. Van Bentem, die voordat hij onderdook, tot het korps der Kon. Marechaussee behoorde, hield zijn positieven goed bij elkaar. Hij deed alsof hij doodelijk getroffen was en liet zich over het lichaam van hem, aan wien hij vastgebonden was, vallen. Voordat men de lijken in den IJsel wierp, werden zij los gesneden. Tot zijn geluk trok men hem ook zijn zware laarzen uit. Daarvan zou hij later veel profijt hebben. Toen hij in de rivier lag wist hij een dukdalf langs den wal te grijpen, waaraan hij zich langen tijd vasthield. Toen hij vermoedde dat de uitvoerders van het vonnis waren vertrokken, liet hij zich een eind met den stroom meevoeren om, op een plaats waar hij bij den wal op kon komen, de IJselkade te bereiken. Zijn

kleeren waren doorweekt van het water, maar het uithoudingsvermogen van dezen dapperen kerel was nog niet uitgeput. Hij ontmoette op zijn nachtelijken tocht door de straten geen levend wezen. Op den hoek van de Turfstraat, in het magazijn „De stad Parijs” klopte hij aan en daar vond hij een onderdak, waar hij de bevrijding van Zutphen kon afwachten.

Onkundig van deze tragedie op de IJselkade zocht de burgerij van onze stad 's avonds haar slaappleatsen op, velen in de overtuiging dat misschien reeds den volgenden dag Zutphen de bevrijders kon begroeten.

De nacht verliep vrij rustig, uitgezonderd dat er veel gerij van voertuigen was. Dat geluid werd in den vroegen ochtend sterker.

Omstreeks 5 uur uit het raam zijner slaapkamer kijkende, ontwaarde schrijver dezès in het nevelachtige morgenlicht op den Buitensingel en in de Varkensweide tanks. Zouden deze waarlijk reeds van onze vrienden zijn? Voor dag en dauw stonden met hem reeds anderen te kijken naar de gevechtswagens, die de versperring aan den Buitensingel gesloten vonden en dus wel van den weg af door het weiland en de onvoltooide tankgracht moesten rijden, wilden zij verder komen. Het bleek een Duitsche tankcolonne te zijn, die uit de richting Arnhem naar Zutphen was gereden en die nu verder naar het noorden trok via Deventer. Voor velen was het een teleurstelling dat het Duitsche tanks waren, maar een opluchting tevens dat het passanten bleken te zijn.

Terwijl de Zutphensche bevolking Zondag 1 April een vrij rustigen eersten Paaschdag had met als feestmaal van de gemeentekeuken puree met ragout, was het 1ste Canadeesche leger, dat onder opperbevel van maarschalk Montgomery stond, reeds doorgedrongen tot Vorden, dat bevrijd was voordat de bewoners er erg in hadden. Er was maar één schot gelost.

Doch toen kwam voor de Canadeezen de zware taak: de inname van de IJselstad Zutphen. Rekening houdende met de mogelijkheid van taaien weerstand, werd besloten tot een insluiting. Men wilde trachten van alle kanten de stad te naderen en op de plaats van den minsten weerstand door te stooten. Niet alleen van Vorden uit in de richting Baak, Vierakker en Warnsveld naderden onze bevrijders, ook uit het inmiddels van

vijanden gezuiverde Lochem kwamen zij de wegen af, die naar Zutphen leidden.

Men hoorde in den nacht voor het eerst het gefluit en het inslaan van granaten.

De versperringen op de bruggen in de stad waren den tweeden Paaschdag, 2 April, alle gesloten en reeds enkele bruggen daarachter lagen gedeeltelijk in puin; gedeeltelijk, want zelfs de ongelooflijk groote hoeveelheden springstof, die de vernielingsmanschappen der Duitschers gebruikten, bleek nimmer het gewenschte resultaat te bereiken. Voor de houten noodbrug tusschen Spitaalstraat en Emmerikscheweg waren vijf explosies noodig alvorens een, nog niet voldoende, verwoesting viel te constateeren. Wel waren de ontploffingen noodlottig voor de in de nabijheid staande woningen.

Het fietsen vorderen had nog niet opgehouden, evenmin als de arrogantie van de O.T.-leiders, die nog niet waren afgereisd en die zelfs de arbeiders gewaarschuwd hadden op het werk te verschijnen, als zij niet door den Sicherheitsdienst opgehaald wenschten te worden. Hoeveel arbeiders dien dag deze waarschuwing ter harte hebben genomen, is ons niet bekend, maar zij behoefden zich niet bevreesd te maken, want zoowel de O.T. als de S.D. waren den volgenden dag verdwenen.

Niettemin gevoelde men zich hier als muizen in een val. Alleen het houten bruggetje over de Berkel bij het Graaf Ottobad gaf nog verbinding met het centrum der stad. Voor velen in het Warnsveldsche Wegkwartier werd het voedselvraagstuk ingewikkelder, doordat de gemeentekeuken daar geen eten meer verstrekke. De Larebrug kon nl. elk oogenblik worden opgeblazen en dan zou de vervoerder van het eten met zijn paard en wagen niet meer naar de stad terug kunnen keeren.

Er was geen gas meer en geen water, althans geen leidingwater, zoodat daarvoor de burgers waren aangewezen op bewoners van huizen die nog over een pomp beschikten. Niet elk stadsdeel was even rijk aan pompen. Bij ons in het kwartier gebeurde het wel eens, dat men voor een paar emmers water anderhalf uur in de rij moest staan. Daarom heeft de burgerij het zoo gewaardeerd dat slechts enkele dagen na de bevrijding het waterleidingbedrijf weer kon werken en althans de drinkwatervoorziening gewaarborgd was.

Maar zoover dachten wij met Paschen nog niet. De Duitschers

konden toen nog bevelen. Gedurende een maaltijd van officieren in de Hollandsche Tuin was eersten Paaschdag het verkeer op de Groenmarkt een paar uren verboden. Na 7 uur, later na 1 uur, mocht niemand meer buiten zijn, maar velen, vooral in de buitenwijken der stad, stoorden zich daar niet aan. Toen het door de schietpartijen zoo gevaarlijk werd dat men zijn leven riskeerde, bleven de menschen vanzelf wel binnen.

De in het Huis van Bewaring ingesloten burgers verschaften zich tweeden Paaschdag de vrijheid, toen zij bemerkten dat hun bewakers, landwachters, er vandoor waren gegaan. Toen gevoelden ook zij geen lust hun verblijf daar langer te rekken. Met vereende krachten wisten zij de sloten van hun cellen en van de buitendeuren te verbreken.

En terwijl het 1ste Canadeesche leger, blijkens het geluid van het nader komende geschut voortschreed op weg naar Zutphen, werd de spanning in de stad grooter. Om half acht hoorde men den knal van het opblazen der brug in de Kapperallee; drie kwartier daarna ging de Oostveensche brug er aan. Omstreeks 9 uur floten de granaten over de stad. Het werd tijd de kelders op te zoeken. Daar was men over het algemeen veilig voor granaatscherven. Om 12 uur werden drie explosies gehoord van het inslaan van granaten. De Duitschers beantwoordden het vuur. Om 1 uur knetterden in de verte mitrailleurs. Den geheelen nacht duurde het schieten voort.

Toen wij 's morgens, nadat het vuren had opgehouden, een kijkje namen op den Warnsveldschen weg, zagen we hoe deerlijk huizen en boomen door granaatscherven waren getroffen. Deze weg had blijkbaar een groot deel van den nacht onder het artillerievuur der aanvallers gelegen.

Nog een beeld van verwoesting kon men ontwaren als men van den Buitensingel naar de richting Leesten keek. Daar en in den Ooyerhoek zag men boerderij na boerderij in vlammen opgaan. Kapitale hofsteden, eerder in beslag genomen door de Duitsche troepen, werden nu een prooi van het Canadeesche granaatvuur, als de vluchtende Nazi's er zelf niet den brand in staken.

Steeds dichterbij kwam het geschut. 4 April waren de geallieerden op den Emmerikscheweg tot café „De groene jager” gevorderd. De bewoners van het Emmerikschewegkwartier hoopten het eerst bevrijd te zijn. Maar ook uit andere richtingen

werden goede vorderingen over den opmarsch naar Zutphen gemeld. Zeer belangrijk waren de in Twente behaalde overwinningen, waardoor groote gebieden van Overijssel waren bevrijd en o.a. plaatsen als Enschede en Hengelo in handen van de geallieerden waren. Zoo konden zij ten noorden van Hengelo het Twentekanaal overtrekken en verder oprukken naar het zuiden.

In „The Maple Leaf” van 6 April, welk blad wij pas na de bevrijding in handen kregen, lazen we over de krijgsvorrichtingen o.a.:

The Canadians continue their push through Northern Holland towards the Zuiderzee. They have continued to enlarge their bridgehead over the Twenthecanal and last night were reported lined along it for most of the way from Zutphen to Hengelo. Enemy opposition has increased along this sector.

They are still fighting in the villages of Zutphen and Doesburg. Fierce opposition was encountered in the outskirts of Zutphen, and little progress was made yesterday. In Doesburg, the resistance was not so severe.

It is announced that one of the first units across the Twenthecanal in the Zutphen area was the Royal Regiment of Canada.

Inmiddels hadden de troepen die uit Lochem kwamen, na een verwoeden strijd, die in Laren en Harfsen zijn sporen in den vorm van groote vernielingen achterliet, bij Almen een bruggehoofd over het kanaal weten te leggen. Men kon dus ook aan de zijde van Eefde de komst van de Canadeezen te Zutphen verwachten. Verder naderden zij Warnsveld.

VESTING 205.

Woensdagmiddag zwenkte een tank op den rijksweg Vorden-Zutphen bij de begraafplaats linksaf. Op den weg naar Leesten werd de vuurmond opgesteld achter het villa'tje nabij het schoolgebouw, waar hij de „vesting 205” prachtig kon bestrijken. Ongelukkigerwijze was op de kaart, die den geallieerden ter beschikking stond, de inrichting voor geesteszieken „Groot Graffel” als vesting 205 aangegeven. Men kan zich de ontsteltenis van de bevolking van het gesticht voorstellen, toen het terrein

en de gebouwen het mikpunt bleken te zijn van het vuur onze bevrijders. Op het hoofdgebouw kwamen de eerste voltreffers terecht. Aangezien de inrichting geen schuilkelders rijk is, transporteerde men de patiënten die boven lagen naar beneden in de gangen, hetgeen de veiligste plaats was tegen granaatscherven en kogels. Dat het geen verdwaalde projectielen waren, maar nauwkeurig op het gebied van „Groot Graffel” gerichte, was duidelijk te bespeuren. Er moest hier dus sprake zijn van een misverstand, want niemand kon aannemen dat de geallieerden opzettelijk een inrichting als deze zouden bestoken. Maar hoe den bedieners van den vuurmond dit duidelijk te maken? Het was levensgevaarlijk onder het fluiten van de granaten naar de plaats te gaan, waar de tank stond opgesteld. Dat was een afstand van minstens 500 meter over toch reeds gevaarlijk terrein, dat door de Duitschers met mijnen onbegebaar kon zijn gemaakt. Maar vestigde men de aandacht van de aanvallers niet op de aanwezigheid van de ziekeninrichting, dan zouden er zeer waarschijnlijk velen, zoowel patiënten als dokters en verplegend personeel omkomen. Deze overweging deed den geneesheer-directeur, dr. P. van Bork, besluiten zich met de aanvallers in verbinding te stellen. In zijn witte jas en voorzien van een groote witte vlag begaf hij zich langs smalle paadjes naar het doel dat hij zich had gesteld. Nog bulderde het geschut, maar de dokter versaaigde niet. Vertrouwende op zijn witte kleeding en de vlag die hij meevoerde, zette hij moedig door en bereikte zonder letsel het geallieerde stuk geschut. Daar keek men vreemd op toen men hoorde, dat het geen Duitse vesting, doch een inrichting voor geesteszieken was, waarop het vuur gericht was geweest. Een kaart met een onjuiste aantekening had hen parten gespeeld, die voor „Groot Graffel” tot een ramp had kunnen leiden.

In het gesticht verbeidde men in groote spanning den terugkeer van den directeur. Men kan zich de vreugde van allen voorstellen, toen hij ongedeerd voor hen stond met het bericht, dat de beschieting inderdaad op een misverstand berustte. De vuurmond zweeg na dr. van Bork's gevaarlijk uitstapje.

Dat wil niet zeggen dat men in „Groot Graffel” geen angstige oogenblikken meer heeft gekend. Daarvoor zat men er te dicht bij de vuurlinie. De Duitschers hadden zich genesteld in de eenmangaten, die zij rondom de paviljoens van de inrichting

hadden gegraven. Toen de Canadeesche infanteristen achter het kerkhof den weg vrij hadden gemaakt en verder oprukten, ontmoetten zij op het terrein waar de paviljoens staan, heftigen tegenstand. Het geknetter van het mitrailleurvuur was 's nachts niet van de lucht. Bij het opringen van de geallieerden bleek nog, dat niet aan allen was medegedeeld, dat zich hier een gesticht voor krankzinnigen bevond. Daardoor werd er nog in de gangen der gebouwen geschoten. Gelukkig gedroegen de patiënten zich buitengewoon rustig, zoodat het verplegend personeel al zijn aandacht kon wijden aan het waken voor de veiligheid. Donderdagochtend om 7 uur waren de Duitschers verdreven en was voor 't Groot Graffel het ergste gevaar geweken. Elf patiënten hadden in „vesting 205” het leven gelaten. De materiele schade was heel groot, en men moest nog tot Zondag, toen Zutphen bevrijd werd wachten, alvorens men kon beschikken over de normale voedselrantsoenen.

In de stad kon men er moeilijk een idee van krijgen hoe ver de opmarsch van de Canadeezen reeds gevorderd was. Dat de stoottroepen niet ver meer verwijderd waren, bemerkte men aan het geluid van de mitrailleurs. De Deutsche soldaten die van het front kwamen, met hun door een groen blad gecamoufleerde helmen op, zagen er vermoeid en zenuwachtig uit. In hoofdzaak waren het jonge menschen, die op hun rijwielen schier bezweken onder den last van hun bewapening. Vooral de pantservuisten gaven hun veel moeite. Op de Hobbemakade zagen we er een die alles, zelfs zijn rijwiel in den steek liet en een heenkomen trachtte te vinden. Enkele van deze knapen had men nog niet lang geleden zien spelen met de opgeschoten jeugd van Zutphen. Nu waren ze betrokken in het spel van den oorlog in al zijn meedoogenlooze wreedheid. Dat was nog wat anders dan handgranaten werpen in de gracht om waterzuilen tevoorschijn te tooveren.

Gedurende al deze oorlogsdagen was het weer zoo zonnig en zacht, alsof het geen April, maar Juni was. De vogels floten hun hoogste lied en de weelderige bloesemtooi van de boomen spotte met het geweld van den strijd, dat zulke diepe wonden sloeg in de woningen in de onmiddellijke nabijheid van het bloeiend geboomte.

Woensdag zijn de Julianabrug en de prachtige Eefdesche

brug opgeblazen. Ook de nieuwe brug van den Deventerweg heeft het moeten ontgelden, al lukte de beoogde vernieling maar ten deele, zelfs na een herhaalde explosie den volgenden dag. Om den lezer een idee te geven van de enorme zwaarte van de projectielen die de Duitschers bij het explodeeren der bruggen gebruikten, zij hier vermeld, dat voor het laten springen van de Deventerwegbrug de eerste maal 6000 kg en de tweede maal 1000 kg was aangebracht.

De strijd in de omgeving onzer stad ontnam het landschap ook enkele molens. In Eefde heeft de bekende korenmolen van Bast als een fakkel gebrand en in Leesten ging eveneens de korenmolen in vlammen op. Ook de mulder Hartgerink in Harfsen zag zijn molen een prooi worden van het oorlogsvuur.

DE BEVOLKING IN DE KELDERS.

Naarmate het front dichter bij de stad kwam te liggen, kozen steeds meer menschen de kelders hunner woningen als verblijfplaats. Vooral 's nachts was het levensgevaarlijk om boven den grond te vertoeven, want men kon elk oogenblik verrast worden door een scherf van een granaat of een ander projectiel.

Het geschut van de Duitschers en hun andere wapenen waren bij de bevolking van Zutphen, die o.a. hun oefenen in straatgevechten had gadeslagen, wel bekend. Maar de wapens van de geallieerden kende men slechts uit de verhalen die ons daarover bereikten. Dat zij in onfeilbaarheid en vernietigingskracht die van hun vijand overtroffen, had men nog in September gehoord uit wat de van Frankrijk en België terugtrekkende Duitschers vertelden, die toen spraken van staal, ijzer en vlammen, waartegen zij hadden moeten strijden.

Hoe ze er uitzagen hebben we pas op den dag der bevrijding kunnen zien, maar hun geluid vervulde de in de kelders verblijvende bevolking, naast ontzag, met angst. Als bij het krieken van den dag het trommelvuur werd gehoord, kon men zich met een beetje fantasie in ons thans nog bezette Insulinde wanen, als daar de Javanen op het monotone geluid van de slaginstrumenten van een gamelan-orkest, hun intocht doen voor het uitvoeren van een krijgsdans. Op het trommelvuur volgden andere geluiden: het suizen van naderbij komende tanks en het geluid van kettingen en zware mokerslagen, die

Foto W. P. Zeijlmaater.

Contact tusschen bevrijders en N.B.S.

Prins Bernhard op de vernielde Deventerwegbrug.

vruchteloos op ijzeren deuren rameiden, alsof Zutphen in een vesting was veranderd met ondoordringbare muren en poorten. Dan was het weer alsof een onweer was los gebarsten, waarbij de eene zware slag den anderen scheen op te volgen. Dat kanongebulder werd soms schril overstemd door het gefluit van granaten en het geknetter der mitrailleurs. En als men dan 's morgens, na toch nog wat geslapen te hebben, zijn oogen uitwreef en naar boven toog om te kijken of de „Tommies” er al waren, was het eerste wat men zag een Duitsch soldaat.

En toch was Donderdag reeds tot Zutphen doorgedrongen, dat er Woensdagmiddag op den Boonendaalschen weg te Warnsveld al gevochten was; dat onze buurtgemeente spoedig bevrijd zou zijn en dat de Tommies reeds bij huize „De Voorst” zaten, waar zij een compagnie Duitschers gevangen hadden gemaakt. Verscheidene bewoners van de Kapperallee zouden hun huizen hebben moeten ontruimen opdat daar de krijgsgevangenen ondergebracht konden worden.

De Duitschers schenen zich gereed te maken voor een strijd op leven en dood. De Gasthuiskamp moest evacueeren. De soldaten groeven zich daar in. Een aantal woningen aan den Graaf Ottosingel moest eveneens ontruimd worden, deze ten behoeve van het maken van mitrailleurstellingen. Pogingen van de vernietigingsmanschappen om den betonnen muur van het Gr. Ottobad te laten springen, leverden geen resultaat op.

Met onderdrukking van elk gevoel voor piëteit maakten Hitler's soldaten een stelling van het kerkhof. Achter de grafzerken groeven zij zich in, waardoor de algemeene begraafplaats het vuur van de aanvallers kreeg te verduren. Als gevolg van de versperring op den Weg naar Warnsveld was de doodentakker toch al niet meer toegankelijk voor de burgerij. Kwam er iemand te overlijden, dan kon men hem daar niet begraven.

Er werd dien middag druk gevlogen. Tot driemaal toe vielen bommenwerpers het afweergeschut en andere militaire doelen aan de overzijde van den IJssel aan.

De Duitschers hadden het kringhuis van de N.S.B. op de Zaadmarkt 97 als lazaret ingericht. Daarheen voerden zij hun lichtgewonden. De zwaargewonden werden naar het ziekenhuis gebracht.

Er was dezen dag in de stad geen brood te koop.

's Middags hoorde men hevig mitrailleurvuur zoowel uit

de richting van het Deventerwegkwartier als uit de richting Warnsveldscheweg en Emmerikscheweg. De geallieerden schenen dus van alle kanten op te rukken. Omstreeks 3 uur schoten de Duitschers met zwaar geschut in de richting Warnsveld.

Op den Warnsveldscheweg brak brand uit toen een granaat in een woning sloeg waar een brandende kachel stond. De gevolgen waren funest. Behalve het huis waarin het projectiel was terecht gekomen, brandden nog vier huizen er naast gelegen geheel uit. Alle inboedel ging mee verloren. De bewoners moesten maar zien bij omwonenden een tijdelijke huisvesting te krijgen. Zij werden, begaan als men was met hun lot, liefdevol opgenomen. Maar de kelderruimten van de meeste huizen in de buitenwijken van de stad zijn klein; zoo klein vaak, dat er zelfs voor de bewoners geen plaats genoeg is. In vele van deze ondergrondse schuilplaatsen tegen bom- en granaatscherven is dan ook van een behoorlijke ligging voor de bevolking geen sprake geweest. Zittend op stoelen of op kisten, dekens omgeslagen voor de koude, heeft een groot deel van de burgerij drie of vier nachten, half wakend, half slapend, in de kelders doorgebracht. Was men gelukkig, dan had men een kaars of waxinepitje als verlichting. Was men minder fortuinlijk, dan redde men zich in het donker. Maar hoe men zich ook heeft moeten behelpen, vooral als te veel menschen gastvrijheid in de kelderruimte verzochten of als er zich zieken onder het gezelschap bevonden, men is er goed beveiligd geweest tegen de projectielen, die wel gaten in de daken en de vertrekken hebben geslagen, maar niet door de betonnen kelder-muren drongen.

DAGEN VAN HOOGSPANNING.

De dagen van hoogspanning waren aangebroken. Elk oogeblik kon de storm van ijzer, staal en vuur losbreken om de laatste beletselen weg te vagen, die Zutphens burgerij nog van den wil van den vijand afhankelijk maakte. Deze had in den nacht van Donderdag op Vrijdag, om voor de aanvallers het passeeren van de Berkel onmogelijk te maken, als laatste belangrijke hindernis de Larebrug doen explodeeren. De ontploffing verwoestte de hoekhuizen aan de Laarstraat en die op den hoek van den Warnsveldscheweg totaal, en in de huizen in den verren omtrek sprongen de vensterruiten en rolden de

pannen van de daken. De brug was alleen maar wat gezakt.

Wat men later ook voor goeds van de vakkennis van den Duitschen soldaat moge schrijven, nooit zal men kunnen beweren, dat zij in het bruggen opblazen meesters waren.

Veertig man van de „Hitlerjugend” was gelegerd in kelders van woningen aan den Warnsveldscheweg. Donderdagavond werden zij versterkt. Vijftien teruggetrokken soldaten met pantservuisten namen hun intrek in een paar huizen, waaruit de bewoners in alle haast konden vertrekken.

Ook de twintig menschen die veilig meenden te zijn in de kelders van de wasscherij van de firma Lenderink, waren er Donderdagnacht door de Duitschers uitgezet. Ondergebracht in woningen aan den Warnsveldscheweg konden zij uit de souterrains achter waarnemen, hoe de soldaten met zaklantaarns alle vertrekken doorzochten. Hun eerste buit was een nieuwe handwagen, waarop de Weck werd geladen. Met een tweeden wagen begaven zich enkelen hunner naar den watertoren om daar een grooten voorraad munitie weg te sleepen en naar de weide te brengen. Daar stonden twee houwitsers en een anti-tankkanon opgesteld om de Canadeesche stellingen en aanvoerwegen te beschieten.

Deze vuurmonden zijn waarschijnlijk de oorzaak geweest van tal van verwoestingen aan huizen in het Deventerwegkwartier. Maar ook lokten ze het vuur uit van de Canadeesche wapens, die hun projectielen regelmatig in en om de wasscherij afvuurden.

Het was nu niet meer doenlijk zich van huis te verwijderen. Zelfs in de kamers van zijn woning gevoelde men zich niet veilig meer. Als men dan ook niet noodzakelijk daar moest zijn, bleef men rustig onder den grond tusschen de hooge gewelven van de oude kelders in de binnenstad of in de kleinere betonnen bergruimten en souterrains van de woningen in de buitenwijken.

Wanneer en waar zouden de Canadeezen de vijandelijke stellingen rondom de stad doorbreken? Dat was de vraag, die ons allen bezighield. Laten we het maar eerlijk zeggen, het duurde den meesten te lang. Niet dat men het vertrouwen in de sterkte van de aanvallers verloor, maar er waren nu al vijf dagen verlopen nadat Vorden, dat maar 9 km van Zutphen verwijderd ligt, was bevrijd. Wat kon bij dit tempo de oorlog

in ons land nog maanden aanhouden voordat er van algeheele bevrijding sprake zou zijn.

Dat waren natuurlijk overwegingen van een leelijk in de knel zittende burgerij, die wel eens vergat dat de stad harer inwoning voor beide partijen van zeer veel gewicht was. Bovendien had niemand van tevoren aan een zoo taai volgehouden verdediging gedacht. De strategisch aangelegden begrepen wel dat men nog even geduld moest hebben, al verlangden ook zij naar de eindphase van den strijd om Zutphen.

Het begon er inderdaad op te lijken. Vrijdagochtend omstreeks 10 uur, na twee ontploffingen, ging de IJselbrug er aan. Dat beteekende den aftocht van de Duitschers. Zij hadden rubberbooten gereed gemaakt om daarmee over den IJsel te kunnen vluchten. Een paar pontonbooten lagen bij de Turfhaven. Maar ze waren nog niet weg. Den geheelen morgen floten de granaten over de stad in de richting van het station. Omstreeks 1 uur was in de richting van de Noorderhaven een groote brand zichtbaar, die later bleek te woeden in de gebouwen van de N.V. Reesink & Co.

Inmiddels was het Deventerwegkwartier gevechtsterrein geworden. De Canadeezen waren 's nachts via de Voorsterallee en de weilanden, gelegen tusschen Deventerweg en Warnsveldscheweg, opgetrokken en vuurden hun projectielen op de buitenste huizenrij van genoemd kwartier, de Schimmelpennincklaan. De bewoners daar hebben zeer angstige oogenblikken meegemaakt, toen een groot deel van de huizen in puin werd geschoten. Maar zij konden er zich later op beroemen het eerst te zijn bevrijd.

Het artillerieduel, voorafgegaan door trommelvuur, was omstreeks kwart over vier begonnen. Om 7 uur was het schieten in de straten goed te hooren. De Duitschers verscholen zich in de gangetjes achter de woningen en vuurden van daar uit op de telkens dichterbij komende Canadeezen. Als de verdedigers kans zagen trokken ze de huizen en zelfs de kelders binnen, al hadden ze nu niet, zooals den dag tevoren in de leegstaande huizen het geval was geweest, tijd om te rooven wat van hun gading was.

De Schimmelpennincklaan was niet de eenige straat waar later de diepe sporen van den strijd zichtbaar waren. In de Sloetstraat ging een aantal woningen in vlammen op. Ook in de

Heeckerenlaan brak brand uit. Duchtig havenden de oorlogshandelingen de Van der Capellenlaan, hoek Heeckerenlaan. Tal van voltreffers maakten dit aantrekkelijke woongedeelte van de stad tot rijen afzichtelijke huizen, waarvan geen venster gespaard bleef. Het massieve keuringsgebouw, dat als een rots in de branding stond, kwam er ook niet ongeschonden af.

Tien minuten over tweeën beleefden de in de kelders vertoevende bewoners voor aan den Deventerweg een vreemde sensatie. Op korten afstand, richting Heeckerenlaan, werd het Wilhelmus gezongen. De Duitschers daar moesten dus verdreven zijn. Om 3 uur waagden de Canadeezen zich ook in de dichter bij de stad gelegen woningen. Dat zij, evenals overal waar zij hun entree maakten, met vreugde en hartelijk werden ontvangen, laat zich begrijpen. Het waren Fransche Canadeezen, die zoowel Fransch als Engelsch spraken. Zij vertelden, dat zij van alle kanten Zutphen waren binnengerukt. De opgetogen bevolking werd door hen getraceerd op sigaretten en chocola, twee reeds lang ontbeerde genotmiddelen. Aan een bewoonster van den Deventerweg, die in haar vreugde (die waarschijnlijk geveinsd was omdat zij als Gestapo-agente bekend stond) vermoedelijk de Canadeesche troepen met een flesch wijn wilde tracteeren, kostte deze huldebetuijing het leven. Een Duitsche kogel trof haar doodelijk.

Het Deventerwegkwartier was bevrijd, maar dat beteekende niet dat het geheel van Duitschers was gezuiverd. Tegen vijf uur begon de Deutsche artillerie weer te vuren. Volgens de Canadeezen zat de vijand ongeveer 25 Meter achter de brug. Maar hier en daar achter de huizen schenen ook nog Duitschers verscholen te zijn. Onze bevrijders waren dan ook op hun hoede, want zij vreesden de „snipers”.

Van het artillerieduel in den vroegen ochtend omstreeks 6.45 kregen ook de huizen aan de Rozenhoflaan hun portie aan granaatscherven, evenals de woningen aan de stadzijde van de Deventerbrug. Aan het geluid van het mitrailleurvuur omstreeks 10 uur was hier te hooren, dat de geallieerde infanterie uit de richting van het Deventerwegkwartier naderde. Om elf uur klonk intensief artillerievuur op het terrein achter de Nieuwstad. Daar zag men Duitsche patrouilles, die zich ook op Deventerweg en het zwarte wegje tusschen de wederzijdsche tuinen van Rozenhoflaan en Jac. Damsingel ophielden.

Soms, als het geschut zweeg, was het doodstil, want iedereen zat onder zijn woning. Alleen de vogels scholen niet weg. Zij floten alsof er geen gevaar dreigde. En toch waren ook zij in het geboomte niet veilig. Een merel ondervond dat, toen een granaatscherf den tak, waarop zij troonde, spleet. De vogel viel dood ter aarde.

De bewoners van de Grootte gracht konden omstreeks 12 uur hooren dat het infanteriegevecht in de Heeckerenlaan in vollen gang was. Om kwart voor een passeerde een Roode Kruis-man met een groot rood kruis op borst en rug, die meedeelde dat de bevrijders bij de Deventerwegbrug zaten. Maar die was opgeblazen en daarachter stonden nog de bunkers van gewapend beton. 's Middags kreeg de toren van de R.K. kerk tweemaal een treffer, een keer dwars door de spits. Om zes uur schoot de artillerie opnieuw een gat in den toren. Een Duitsche patrouille, die omstreeks half acht langzaam over den Deventerweg liep, zette er bij den overweg den looppas in. Het leek er veel op dat de bevrijders zich of bij de spoorbaan of bij het industrieterrein ophielden. Er klonk ook het geluid van mitrailleurs bij den spoorwegovergang en een auto'tje, dat daar niet verder kon, keerde terug. Op deze plaats zou men den volgenden dag een vlammenwerper een einde zien maken aan den weerstand van enkele Duitsche scherpschutters.

Ook voor de bewoners van de huizen in de nabijheid van de algemeene begraafplaats steeg Vrijdags de spanning ten top. In de Prins Bernhardlaan waren de middelste huizenblokken precies in de vuurlinie gelegen. Vooral degenen die in de rij der even nummers woonden, hebben angstige uren doorgemaakt. De schoten die uit de richting van het kerkhof kwamen, bedreigden de achterzijde van de huizen, en de voorzijde stond voortdurend onder bedreiging van verscholen scherpschutters. De weerstand aan dezen kant van de stad was van dien aard, dat men hier nog een onzekeren nacht inging; men had er geen flauw vermoeden van dat voor een deel onzer stadgenooten de bevrijding reeds een feit was. Midden onder de gevechten, die de Duitschers, verborgen in de schuilplaatsen op het kerkhof, met de aanvallers voerden, brak brand uit in de achterste rij huizen aan den kant van de stad, daar waar den laatsten tijd de Feldgendarmarie gevestigd was. De bewoners zaten in de kelders en bemerkten het gevaar niet dat hen bedreigde. De

rook van het brandende huis drong door tot de kelderruimten der woningen aan de overzijde van de straat. Daar waagde iemand het naar de gang te loopen om te kijken waar de rook vandaan kwam. Hij bemerkte tot zijn schrik dat het schuin tegenover zijn woning was. Om de aandacht te trekken gaf hij een signaal op een fluit. Nauwelijks had hij zijn hoofd weer binnen de deur of een kogel drong in het hout op de plaats waar hij een moment tevoren had gestaan. Nog was hij er niet zeker van dat de opmerkzaamheid van de menschen in het inmiddels feller brandende huis getrokken was. Ook zijn bureu, het gevaar voor alle bewoners van de laan inziende, wilden zich op straat begeven. Helaas werd dat den zoon van een hunner, A. Jansen genaamd, noodlottig. Nauwelijks had hij zich naar buiten begeven, of hij werd door een geweerkogel doodelijk getroffen. En toch kon men den brand niet laten voortwoekeren zonder hulp te verleen, temeer omdat de vlammen reeds de aangrenzende woningen hadden aangegrepen. En terwijl de strijdende partijen doorgingen elkaar te beschieten en de granaten door de lucht suiden, moesten vele gezinnen in de Prins Bernhardlaan huis en inboedel in den steek laten om, slechts voorzien van beddengoed en het hoogst noodige, elders onderdak voor den nacht te vinden. Elf woningen werden hier in de asch gelegd. Welke emoties de bewoners hebben uitgestaan, valt niet te beschrijven.

Nog een straat in de onmiddellijke omgeving van het kerkhof moest de bevrijding duur betalen. In een der woningen van de David Evkinkstichting, in de Appelstraat veroorzaakte een granaat brand, die van de eene woning oversloeg op de andere, waardoor een heel complex verloren ging. In deze smalle straat was het gevaar voor uitbreiding nog grooter. Dat er niet meer huizen door het vuur verwoest werden, mag nog een wonder heeten.

Al smaakte dan een gedeelte van Zutphen het genot bevrijd te zijn, voor het andere, grootste deel was de nacht van Vrijdag 6 op Zaterdag 7 April onheilspellend. Terwijl de Duitschers met oorverdoovend geknal het bruggetje naar het Graaf Ottobad lieten springen, om toen, met achterlating van een aantal scherpschutters op verschillende plaatsen, in de rubberbooten den IJsel over te steken, ontketenden omstreeks half drie de wapens van de aanvallers een helsch concert. Zelfs in de kelders

was het angstaanjagend. Bij elken zwaren inslag vreesde men dat het huis zou instorten, en men herademde bij iedere korte pauze in het gebeuk van het pantsergeschut boven onze woonstede. Om 7 uur werd het de Duitschers op de weide bij de wasscherij van de firma Lenderink blijkbaar te heet. Zij trokken terug naar de stad, waarbij zij de houwitsers en het anti-tankkanon, meesleepten.

Om half acht werd het intense artillerievuur, waarvan het geluid overeenkwam met dat van een soort snel bespeelde Turksche trom, opgevolgd door hevig infanterievuur: mitrailleurs. Ook waren duidelijk doffe knallen, snel inslaand na de detonatie, te hooren. Waarschijnlijk zullen dat mortieren geweest zijn.

Omstreeks half negen werd het rustiger, zoodat men zijn hoofd weer boven het kelderluik durfde te wagen. Zouden er nog Duitschers op straat zijn te zien? Het scheen alsof zij waren verdwenen, maar bij den watertoren kon men nog een paar gedaanten in de uniform, die ons nu vijf jaar lang had geërgerd, zien rondspringen. Men kon er zeker van zijn dat zij nog iets in het schild voerden. Het duurde niet lang of wij wisten het. Hun doel was het opblazen van den toren. Maar al konden zij het bouwwerk verminken, bezwijken onder de explosies deed het niet.

BURGERZIN.

Zaterdagmorgen omstreeks half tien brak er brand uit in het algemeen ziekenhuis aan den Coehoornsingel. Voor brand waren allen het meest bevreesd. Die veroorzaakte grooter angst dan de fluitende granaten, het knetterend mitrailleurvuur of de hevige explosies. Op de brandweer viel niet te rekenen, zeker niet in de buitenwijken der stad, die als het ware hermetisch van het centrum waren afgesloten. Maar bovendien werkten de brandkranen niet bij gebrek aan water. Ook ontbrak het de brandweer aan de noodige benzine voor de motorspuiten. Er kwam nog bij, dat de verdedigers het blusschen ongaarne zagen. Vernielingstroepen als hier, hielden van vuur in elken vorm. Zij ontzagen zich niet zelf brand te stichten. Wat deerde hen de ramp, die daardoor ontstaan kon voor de bevolking en haar bezittingen? Daarom brandden, zonder dat er aan een behoorlijke blusschingspoging te denken viel, de huizencomplexen af

aan den Warnsveldschenweg, de Prins Bernhardlaan, de Appelstraat, de Havenstraat, de Sloetstraat, de Heeckerenlaan en de Van der Capellenlaan. Welk een angst de bewoners dezer huizen hebben uitgestaan toen zij onder het vuur van de oorlogvoerenden hun kelders moesten verlaten om te trachten elders onderdak te vinden, valt niet te beschrijven. En welke gedachten hen bezielde toen zij, machteloos tegen de vlammenzee, hun bezit in rook zagen opgaan, evenmin.

Maar al is er door brand veel verloren gegaan, echte burgerzin, die ook tijdens de ergste gevaren niet uitbleef, heeft toch meermalen kunnen verhoeden dat meer aan het verwoestende vuur werd afgestaan dan hetgeen onmogelijk te behouden was.

Die burgerzin was er toen Zaterdagsochtends de brand uitbrak in het ziekenhuis. Enkele noodkreten van dokters of verpleegsters, doorgegeven door de buurtgenooten waren voldoende om een aantal omwonenden gereed te vinden met blusschen de grootste ramp, die het ziekenhuis en zijn patiënten kon treffen, te bezweren. Want al ging het op middeleeuwsche wijze door het vormen van een ketting en het emmertjes aanreiken, het lukte om de vlammen met vereende krachten te dooven.

Eenzelfden burgerzin toonden de bewoners in Turfstraat en omgeving, toen daar Zaterdag het winkelpand van „Bata” brandde als riet. In deze dichtbevolkte winkelwijk dreigden hierdoor groote gevaren, want het was zeker niet denkbeeldig, dat de brand naar de Korte Hofstraat zou overslaan. Reeds verlieten enkele gezinnen hun woningen en brachten beddegoed en koffers met kleeding, enz. in veiligheid bij verder afwonenden, maar dat belette een spoedige hulpverlening niet. Al knalden de schoten door de lucht, men had maar één gedachte: blusschen. Elke buur stelde 2 of 3 emmers ter beschikking, die uit de pompen van de firma's Voerknecht en Blom werden gevuld. Er werd een ketting gevormd van den Naadzak tot de „Dupo” en zoo kon een flinke hoeveelheid water over de vlammen worden uitgeworpen. Bovendien verwijderde men in de nabijheid de jalouzieën en hield de belendende perceelen nat. Bata's schoenhandel brandde geheel uit, maar daartoe wist men dan ook het vuur te beperken. Later brak brand uit in het kleedingmagazijn van de firma Tacke in de Korte Hofstraat, waar even te voren de Duitschers binnen waren geweest. Ook

voor deze brandblussching kwamen de burenen weer in touw. Drie kamers met goederen en een zolder brandden uit, maar de rest van het perceel bleef behouden. De Duitsche soldaten schenen daar in de buurt met vuur te spelen, want nauwelijks had men er een paar bij den kelder van de parapluzaak van Van Eerten gezien, of ook daar ontstond brand. Weer waren het de burenen die spoedig de vlammen wisten te dooven. Men heeft toen maar een soort bewakingsdienst ingesteld, die tot taak had op te letten wat de militairen in hun schild voerden. Elke twee uur werden de bewakers door andere burenen vervangen. Maar de brandstichting in de parapluzaak was blijkbaar de laatste poging geweest, want 's nachts om drie uur wist een politieagent te vertellen, dat de laatste Duitschers naar de overzijde van den IJssel waren vertrokken.

De burenhulp had, naar later bleek, een minder aangenaam staartje. Verscheidenen misten een of meer emmers. Vermoedelijk hebben er enkele al te gediensstige elementen aan het blusschingswerk deelgenomen, die na afloop ten nadeele der buurtschap, zich als belooning een emmer hebben toegeeeigend.

NUTTELOOZE TEGENSTAND.

Het begon er Zaterdagochtend 7 April naar uit te zien, of de Duitschers den strijd moe waren en zoo snel mogelijk retireerden. Waarom zouden zij anders de munitie die nog op verschillende plaatsen geborgen was, de lucht in laten gaan, in plaats van mee te nemen naar de overzijde der rivier?

Omstreeks half elf staken zij den brand in de gebouwen van de firma Spieker en Elferink, waar flinke voorraden van het gevaarlijke goed lagen opgeslagen. Huizenhooge rookwolken en doffe knallen van de ontploffende projectielen wekten denzelfden indruk, als bij het bombardement van den munitietrein op 28 September. Nu was 't het Marschwegkwartier dat geteisterd werd. In de eerste plaats werden de gebouwen, waarin de munitie was opgeslagen grondig verwoest en verder kregen alle bedrijven op den Dreef een behoorlijke portie mee. Funest was deze munitieontploffing voor de gasfabriek, die toch reeds veel van het artillerievuur te lijden had gehad. Het slachthuis kreeg meer dan één treffer, het café op de Veemarkt ging er aan, kortom, er was voor dezen regen van projectielen niets in de omgeving

veilig. De huizen op den Marsch hadden het zwaar te verantwoorden. Menig bewoner zag zijn inboedel verminkt terug, toen hij na de ontploffingen uit zijn keldertje tevoorschijn kwam.

De volgende groote munitie-ontploffing geschiedde 's middags omstreeks kwart voor drie in de kazerne op de Nieuwstad, die na den brand één puinhoop was. De bewoners van de huizen in de omgeving waren niet te benijden. De groentewinkel op den anderen hoek van de straat stortte in. Toen men later de ravage zag, kon men kwalijk gelooven dat de bewoners nog levend onder de overblijfselen van het huis vandaan waren gekomen. Meer gebouwen werden zoodanig beschadigd, dat zij later moesten worden afgebroken.

Het zal omstreeks 3 uur geweest zijn, toen een groote brand op de Groenmarkt de aandacht trok. Het voornaamste hotel van Zutphen, „De Hollandsche Tuin” ging in vlammen op. Ook daar schijnen de Duitschers een opslagplaats van munitie te hebben gehad. Het naast het hotel gelegen politiebureau moest er ook aan gelooven. Ook dat brandde volkomen uit. De brandweer was, zooals we reeds eerder opmerkten, zeer gehandicapt in haar blusschingswerk, want de benzine voor de motorspuit was door de Duitschers in beslag genomen. Gelukkig werd later door de brandweerlieden een vat benzine gevonden. Daardoor kregen zij gelegenheid uit te rukken en de verwoesting op de Groenmarkt te beperken.

Tegelijkertijd ging op het 's Gravenhof de Fordgarage de lucht in. Ook daar was een bergplaats van munitie. Van dit groote gebouw, de voormalige Waliënkazerne, bleef geen steen op de andere en de woningen daarnaast en daarachter gelegen, werden mee weggevaagd. Het mag een wonder heeten dat de uit historisch oogpunt merkwaardige Martinetstoren, deze dichtbijzijnde explosie zoo goed doorstond. Noodlottiger was de luchtdruk voor het front van de Sint Walburgskerk. Twee groote boogvensters vielen in splinters, er sloeg een groot gat in het gewelf en het trappenpad verdween geheel.

Wezen al deze munitievernielingen op den aftocht der belegerden, zij zouden nog taaien weerstand bieden.

De stellingen op het kerkhof en op de Varkensweide waren ontruimd. In den loop van den Zaterdagmorgen begroetten de bewoners van Emmerikscheweg en Buitensingel de bevrijders, die eerst bij kleine groepen, later in grooter aantal, ook de

straten van het Warnsveldschewegkwartier binnenkwamen. Het was een rustig, maar wel een verrassend entree.

Waren deze stoere kerels in hun khaki-uniformen waarlijk Canadeezen en geen verkleede Duitschers? Neen, daarover behoefde geen twijfel te bestaan. Dat zou een te groote eer voor de „Germans” zijn geweest. Onze bevrijders, die behoorden tot de Queen's Own Rifles, de Clengarrians en The Nova Scottish Highlander, leken niets op hun vijanden. Er was niet alleen verschil in de uniform, heel het gemoedelijke, vriendelijke optreden van deze vrijwilligers van het Iste Canadeesche leger was zoo anders dan het snauwende, pocherige, hakkenklappende van den Duitschen militair.

Met een gerust hart liepen zij de openstaande achterdeuren der woningen binnen, deelende in de blijdschap van de gezinsleden en de bureu, die snel waren komen aanloopen om de Canadeezen te zien. Dus dit waren de mannen, die met de angst-aanjagende klanken van hun zware wapens de bevolking van Zutphen zulke emotievolle dagen en nachten hadden bezorgd. Bij de eerste kennismaking met onze bevrijders scheen dat leed vergeten. En toen de welkome gasten de mannen op sigaretten tracteerden en de kinderen chocola kregen, dacht niemand meer aan de doorgestane emoties en aan de kapotte daken en ramen van hun woningen. Daarvoor was later nog tijd genoeg.

In de bevrijde kwartieren was 's avonds op de bonnen brood te koop. Terwijl de menschen voor een bakkerij aan den Buitensingel in een lange rij stonden te wachten, waren de Canadeezen reeds aan het opblazen van de bunkerversperring op den Warnsveldscheweg, want niets is voor een gemotoriseerd leger van zooveel gewicht als begaanbare wegen, waarover ongehinderd de transporten kunnen geschieden. Anderen zuiverden de kwartieren van onpure elementen. In de Frans Halslaan werd in den namiddag een Duitse spion gepakt en op de algemeene begraafplaats dood geschoten. De spion was in Engelsch uniform gekleed met roode kruis uitmonstering. Hij sprak vloeiend Engelsch en vroeg in een woning naar verband. Zijn Engelsch wekte bij de Canadeezen argwaan. Hij werd ontmaskerd en terstond onschadelijk gemaakt.

's Avonds werd jacht gemaakt op een Duitschen officier, die zich in den kelder van een woning in de Frans Halslaan,

waar O.T.-leiders gehuisd hadden, had verborgen. Hij had zich daar zoo verstopt, dat niemand er een levend wezen zou hebben vermoed. Men kwam achter zijn schuilplaats, toen in die omgeving een paar maal op burgers geschoten werd, waarbij een vrouw, gelukkig niet doodelijk, werd getroffen. Het gelukte den Canadeezen om aan het leven van dezen gevaarlijken Duitscher een einde te maken.

Hoe gevaarlijk, ook voor de burgerij, deze verborgen schutters waren, was op den Warnsveldscheweg, kort na de bevrijding gebleken, toen de 22-jarige D. Terwel voor zijn woning door een uit de richting van den watertoren afgevuurden kogel getroffen en gedood werd. In den watertoren hadden zich nl. zes Duitschers verschanst. Zij zagen nog kans vier Canadeezen uit hun hinderlaag neer te schieten. De Canadeesche artillerie nam daarna nogmaals den toren onder vuur en doorzeeftte hem zoodanig met granaten, dat van de zes Duitschers er slechts één levend tevoorschijn kwam om zich over te geven.

Dadelijk nadat de bevrijders in het stadsdeel waren aangekomen, zag men daar de leden van de ondergrondsche beweging verschijnen, allen gewapend met een geweer en om den arm een oranjeband waarop de initialen N.B.S. (Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten). Wij hebben verbaasd gestaan, toen we zagen wie er allemaal bij waren, doch zij zelf ook. Ze wisten het vaak niet van elkaar en meestentijds wist ook de vrouw niet dat haar man er bij was. Een van hun eerste werkjes was: N.S.B.-ers ophalen. Die werden dan met de handen in de hoogte weggeleid en in arrest gezet.

Den meest verbitterden tegenstand boden de Duitschers op de Nieuwstad, waar men omstreeks half twee een patrouille het hoekhuis van den tandarts Helmens bij den spoorwegovergang kon zien binnegaan. De Canadeesche infanterie naderde op dat tijdstip, al tirailleurend in het Slingerbosch. Een ooggetuige, die op het dak van het ziekenhuis de bevrijders zag aankomen, bespeurde dat een hunner getroffen werd, toen hij trachtte over een boom, die over het water lag, te loopen. De kogel, die hem getroffen had, kwam uit de richting van den watertoren. Een paar hospitaalsoldaten haalden den gewonde op. Een Canadeesche patrouille van het „Régiment de la Chaudière”, die het ziekenhuis doorzocht, vond er slechts verheugde menschen, ook onder de patiënten, die in hun blijd-

schap over de bevrijding, hun leed minder schenen te voelen. Om kwart voor vier waren de Canadeezen reeds gevorderd tot de tuinen van de huizen in de Rozenhoflaan; om vier uur waren ze achter de woningen van den Jacob Damsingel. Na de huizen te hebben doorzocht, zetten ze schildwachten uit. Reeds vijf jaar bleek het vijftal, dat onze ooggetuige sprak, in dienst te zijn. Het waren een Fransch sprekende, een Schot en drie Canadeezen. Zij vertelden hem, dat zij via België—Kleef—Emmerik naar hier waren gekomen. Den dag tevoren hadden zij bij Zutphen „heavy resistance” en dezen dag „some resistance” gehad. Aan „Snipers” hadden ze het land. Zij hielden meer van cognac, al dronken ze nu water. Hun wittebrood leek op cake. In het huis op den Jacob Damsingel, waar het Kwartierambt gevestigd is geweest, vernietigden zij de Duitsche portretten. De Franschman beweerde dat „Toute la ville est encerclée”. Het vijftal dat verder de stad in moest, nam afscheid. Hun weg zal niet over rozen zijn gegaan. Ook nu weer stond hen „heavy resistance” te wachten.

Een uur nadat zij vertrokken waren was het huis op den hoek van de Nieuwstad nog steeds door de Duitschers bezet. Er werd van daaruit gevraagd naar den Jac. Damsingel. Plotseling omstreeks acht uur, reed een auto in vliegende vaart tot den hoek, keerde om haar eigen as, spoot vuur uit over een afstand van 60 Meter en reed toen terug. Het was alsof hooge vlammen uit den grond opstegen. Hier kreeg men een flits te zien van de hel, die de Duitsche legers in Frankrijk en België een onverbiddelijk „terug” had gelast. Het hoekhuis van tandarts Helmens was in brand gespoten. De Duitschers daarin zouden dus wel een heenkomen hebben gezocht.

Om acht uur sommeerde een Canadeesche radiowagen den Duitschers in de stad, zich over te geven ongeveer als volgt:

„Soldaten des 3 Bataljons des Majors.... Sie sind völlig eingeschlossen. Die Brücke hinter Ihnen ist gesprengt werden. Sie empfangen keinen Zufuhr, keine Feldpost mehr. Sie sind vom Oberkommando aufgegeben worden. Die Truppen der Königlichen Canadesischen Armee sind 5 km von Zuiderzee. Wir haben die fünfte Kompanie völlig vernichtet, ein groszer Teil der zweiten. Wir haben 175 Gefangenen die bei uns glücklich sind. Kommt herüber die Hände hoch und ohne Waffen,

um ihr Vaterland zurück zu sehen und mit Ihrer Familie weiterleben zu können.”

Voor de Duitschers die op den Coehoorsingel 114 verscholen zaten, was dit het signaal geweest om weg te trekken, maar de fanaticke jeugdige soldaten, die zich op de Nieuwstad schuil hielden, sloegen de waarschuwing in den wind en bleven nutteloos weerstand bieden. Om half negen Zaterdagavond flitsten daar nog de vuurstralen uit de geweerloopen. Er werd blijkbaar nog verwoed gevochten.

Ook 's nachts kon de tegenstand nog niet geheel gebroken worden. In een huis op de Nieuwstad was een mitrailleurstroep, waaruit met lichtspoorruitie in de richting der stad werd gevuld. Om 7 uur 's Zondagsmorgens kwam de artillerie in actie. Van de beschieting leed in 't bijzonder het Marschwegkwartier, maar ook de muren van woningen aan den Jac. Damsingel vertoonden daarna vele scherfgaten van ingeslagen granaten. Omstreeks 9 uur kon men bij de Deventerwegbrug drie groote tanks zien opgesteld ter beveiliging van het reeds gezuiverde stadsdeel. Engineers droegen er zorg voor dat de overtocht daar weer spoedig mogelijk was.

Reeds om half tien reed dien Zondagmorgen de eerste Canadeesche tank over de Markt en om half twaalf waren de bevrijders al bezig op het 's Gravenhof, waar zij met een geweldigen baanschuiver „bull-dozer” den weg schoon veegden van het puin der Sint Walburgskerk.

Om half vijf moest de Markt ontruimd worden. Het bleek dat door Duitschers uit den Wijnhuistoren geschoten werd. Er waren al telkens gewerschoten gehoord, maar toen eerst werd uitgemaakt waar ze vandaan kwamen. Twee Canadeezen, die naar binnen gingen, werden door een handgranaat deerlijk verwond. Om vijf uur kwam een paar vlammenwerpers de markt afrijden. Zij richtten een brandende benzinestraal op het Wijnhuis. (Het museumgebouw, waartegen de Wijnhuistoren aangebouwd is). Direct stond het in vlammen. Gelukkig dat het voornaamste museumbezit al jaren geleden in veiligheid was gebracht, al is er door dezen brand nog veel van oudheidkundige waarde verloren gegaan. Maar het gebouw zelf is niet onherstelbaar beschadigd. En de toren, die bij zijn herbouw van binnen beton is geworden, liep weinig gevaar. De omgevende perceelen hebben geen schade geleden, ook al omdat het Wijn-

huis vrijwel geheel vrij stond. Na den brand van 1920 nl. is het belendend perceel Lange Hofstraat niet hernieuwd, doch de grond is een open plaats gebleven.

De „Snipers” in den Wijnhuistoren waren niet de laatste scherpschutters die onschadelijk moesten worden gemaakt. Maandagavond kreeg een juffrouw, die op de Groenmarkt stond te praten, een kogel in arm en been. Het schot kwam uit een van de woningen daar. 's Middags was uit een huis op het Oudewand door Duitschers geschoten en ook in de Spiegelstraat en achter het puin aan het einde van de Waterstraat schenen zich nog scherpschutters op te houden.

Van de burgers die daar werden gewond is er een overleden. Ook Dinsdag trachtten verborgen Duitschers nog onheil te stichten. Daardoor en ook omdat soms nog granaatvuur van de overzijde van den IJsel over de stad kwam, was het nog niet ongevaarlijk langs de straten. Dat ondervond een journalist uit Nijmegen, die zich Donderdag 12 April met zijn auto op de IJselkade waagde. Een aan de overzijde afgeschoten kogel trof hem doodelijk.

Zoolang de Hoven niet bevrijd was kon men in de stad niet geheel rustig zijn. Want 's nachts waagden Duitsche patrouilles het om over den IJsel te komen en verwarring te stichten. In den nacht van 11 op 12 April nam zulk een patrouille bij haar terugkeer over de rivier zelfs een burger mee uit het Marschwegkwartier.

Maar in den loop van de week wisten de Canadeezen op verschillende plaatsen, nl. bij café „Den Elter” op den Emmerikscheweg, bij „'t Elf uur” te Gorssel en bij Wilp den IJsel over te steken. Toen was het verzet in de Hoven spoedig gebroken. Ook daar hadden de bewoners in de kelders van hun huizen angstige nachten beleefd. Er was, evenals in de stad, een aantal slachtoffers gevallen onder de burgerij. Er hadden branden gewoed, en verscheidene treffers hadden ook hier leelijke sporen achtergelaten. Vooral de openbare school heeft het daar moeten ontgelden. Twee lokalen werden totaal vernield.

Maar bij het ontmoeten van de bevrijders week alle angst en vergat men een wijle de moeilijkheden die nog overwonnen moesten worden. 14 April, klokslag vijf uur, wapperde de vlag van het gemeentehuis ten bewijze dat nu de geheele stad bevrijd was.

Foto W. P. Zeijlemaker.

Bij de Groote Kerk.

Foto W. P. Zeijlmaaker.

De Groenmarkt met het uitgebrande museum.
Op den voorgrond het verwoeste hotel „De Hollandsche Tuin“.

Na de belegering

ALLERLEI INDRUKKEN.

In de eerste dagen na de belegering waren er zooveel indrukken te verwerken, dat men oogen te kort kwam. Om te beginnen raakte men niet uitgekeken op het kolossale materiaal dat het Canadeesche Leger meevoerde. In Mei '40, toen de Duitschers ons land binnentrokken, moest ieder bekennen nooit eerder zulke goed uitgeruste soldaten te hebben gezien. Men was toen al spoedig overtuigd, dat de strijd tegen een dergelijken oppermachtigen vijand, beschikkend over prachtig gemotoriseerd materiaal en duizenden vliegtuigen, voor een klein leger als het Nederlandsche, al was het nog zoo moedig, niet lang kon duren. Maar de uitrusting van dat leger, dat zich den laatsten tijd tevreden had moeten stellen met mestkarren in plaats van vrachtauto's, zonk bij die van het 1ste Canadeesche leger in het niet.

In 2½ uur tijd sloegen de bevrijders een rij- en loopbrug op de plaats waar de Larebrug had gelegen, later gevolgd door een tweede, opdat het verkeer van links en rechts ongestoord kon doorgaan. Voordat zij aan den bruggenbouw begonnen, moesten eerst de resten van de gesprongen brug opgeruimd worden. Dat was een gevaarlijk karwei, want zelfs in het brugdek hadden de Duitschers mijnen gelegd. Een paar Canadeezen zijn dan ook bij het opruimingswerk zwaar gewond geraakt.

Behalve dat op bewonderenswaardige wijze het ruimen van de verkeersobstakels en het aanleggen van bruggen werd ter hand genomen, was het etensvraagstuk voortreffelijk geregeld. De keukenwagens hadden letterlijk van alles bij zich. Aan prima voeding ontbrak het deze militairen van het 1ste Canadeesche leger geenszins. Zij hadden prachtig wittebrood, jam, honing en stroop, echte koffie en thee, waarvoor ze het water warmden op een kleine brander met stookoliereservoir. Daarop bakten ze ook aardappelen en vleesch.

Zonder bepaald afgunstig te zijn, keken toch vele Zutpheezen met begeerige blikken naar al die lekkernijen uit een tijd die zoo ver achter ons scheen te liggen. Want, verbeeldt u, de mannen in khaki-uniform rookten sigaret na sigaret, en geen „eigenbouw”, maar van prima Virginia of andere Amerikaansche shag vervaardigd. En wie kon er, zooals zij, op echte chocolade tracteeren? Het was te begrijpen dat de Nederlanders, wien nu eenmaal het handelen in het bloed schijnt te zitten, hun kooplust bij de Canadeezen botvierden. En dat ook onze bevrijders niet van handelsgeest gespeend waren, bleek uit de prijzen die zij voor hun artikelen bedongen, nadat zij — dit moet tot hun eer gezegd worden — met gulle hand allerlei wat voor ons begeerenswaard was, hadden uitgedeeld.

Hun beste afnemers waren zij, die voor het bij de O.T. verdiende geld geen betere bestemming wisten te vinden, en lieden uit de bekende Zutphensche volkswijk, die nog een appeltje voor den dorst in den vorm van veel papiergeld, hadden overgehouden.

Een enkele maal deden zich wel eens ergerlijke tooneelen voor bij het binnenrijden van de Canadeesche auto's. Een bestuurder, die het raampje van de cabine had opengezet, zag opeens vele handen naar binnen steken, die alles wegritsten wat om hem heen lag. De dieven verdrongen elkaar en kropen zelfs boven op de bank, totdat een N.B.S.-er, met zijn geweer dreigende, hen wegjoeg. Men vergat wel eens dat veel van wat de Canadeezen bij zich hadden aan sigaretten en chocola hun per vliegtuigpost door familie en kennissen werd toegezonden, hun persoonlijk eigendom dus was.

Ja, die vliegpost! Ook een wonder voor onze begrippen.

Verbeeldt u dat een brief van Canada naar Zutphen op die wijze maar luttele dagen onderweg was, terwijl onze familie in het westen des lands de laatste maanden op een brief van hier soms drie weken moest wachten. En wat waren we den post toch nog dankbaar.

In menig opzicht waren ze niet veeleischend, deze vrijwilligers. Zij waren al dankbaar als zij den nacht mochten doorbrengen in een particuliere woning, al was de ruimte daar nog zoo bescheiden.

En wat hadden ze spoedig de harten van de Zutphensche meisjes veroverd. Aanvankelijk hebben deze jongens uit Canada

wat vreemd gekeken toen ze voor het eerst de Nederlandsche jonge vrouw ontmoetten. De buitenlandsche reclame voor Holland liet immers de vreemdelingen altijd gelooven dat de vrouwen hier met een hul op en op klompen liepen. En nu zagen ze een modern type, dat van hun eigen vrouwelijke landgenooten weinig verschilde, en met wie mogelijk alleen de conversatie in het Engelsch of Fransch niet zoo vlotte.

Tegelijk met de Canadeezen kwamen in de stad Nederlandsche stoottroepen. Velen hunner hebben in de oorlogsjaren aan ondergrondsche werk gedaan. Na de bevrijding van Frankrijk en België waren verscheidenen van hen daarheen uitgeweken of ze gaven zich na de bevrijding van Limburg en Brabant als lid van de stoottroepen op. Er waren er bij die reeds gehard in den strijd genoemd konden worden. Wie, zooals zij, in November en December bij kou en sneeuw achter den Waaldijk heeft gelegen, en op nachtelijke patrouilletechten de breede rivier is overgestoken om het terrein, waar de vijand zich genesteld had, te verkennen, heeft de gevaren van het soldatenleven in oorlogstijd in de oogen gezien. Deze stoottroepen konden in ons land den Canadeezen vaak van veel nut zijn.

Nog grooter dan het aantal dat hier als Nederlandsche stoottroepen gelegerd was, was dat van de N.B.S.-ers, de mannen met den oranjeband om en het geweer over den schouder. Zij maakten zich, behalve met het oppakken en bewaken van N.S.B.-ers, verdienstelijk met wacht houden bij bruggen en op andere plaatsen waar de nieuwsgierigheid van het publiek getemperd diende te worden.

Al heel gauw na de bevrijding werden joden gezien, die bijna $2\frac{1}{2}$ jaar bij burgers in de stad waren verborgen geweest. Een eeresaluut aan deze menschlievende stadgenooten, die met het verleenen van deze huisvesting veel, zeer veel hebben geriskeerdd. Dat de Israëlitische onderduikers er over het algemeen welvarend uitzagen, was een compliment voor hun kosthuizen. Wat waren ze gelukkig, nu zij zich weer vrij op straat konden bewegen. De Zutphensche burgers zijn hen terstond als oude stadgenooten tegemoet getreden. Velen waren het niet. Van de vroegere Israëlitische gemeente in onze stad is weinig overgebleven, maar de leden hopen dat van de over de grenzen gevoerden nog verscheidenen in leven zijn en terug zullen keeren.

Ook padvindere en padvindsters konden zich nu weer vrij

op straat vertoonen, evenals de Heilsoldaten, die de oude uniform weer hadden aangetrokken.

Ook in de voedselverstreking kwam verbetering. Het boter-rantsoen werd van 50 gram op 200 gram in de veertien dagen gesteld. Het broodrantsoen werd met 800 gram verhoogd en taptemelk werd al spoedig van $1\frac{3}{4}$ liter op 7 liter per persoon gebracht. Enkele dagen heeft de bevolking van Zutphen brood gegeten, achtergelaten door de Duitschers. Het waren brooden die $1\frac{1}{2}$ kg per stuk wogen en 40 cts kostten. Men behoefde er geen bonnen voor af te geven.

Voor kinderen tot een bepaalden leeftijd werd biscuit uitgedeeld, de vierkante scheepsbeschuit, die later ook volop aan de ouderen kon worden uitgereikt. Voor baby's werden busjes gecondenseerde melk en voor zieken kaas en meel beschikbaar gesteld. Men verwonderde er zich over hoeveel menschen nu in eens voor ziekenvoeding in aanmerking kwamen.

Dat deel van de burgerij, dat in Mussert den leider van het Nederlandsche volk had gezien (de genuilkorfde Pers was verplicht leider met een hoofdletter L te schrijven) verloor zijn vrijheid op 8 April.

Maar het werd geen „bijtjesdag” en de boomen, welke voor enkele van deze stadgenooten tot het bevestigen van den strop waren uitgekozen, deden geen dienst. Dat zou ook in strijd geweest zijn met de geaardheid van ons volk, dat andere gevoelens en opvattingen van het recht heeft dan de „Groot Germanen” ons in de oorlogsjaren te zien gaven. Maar wel heeft men allen die lid waren van de N.S.B. laten voelen, dat zij niet ongestraft met den vijand, die zoo onnoemlijk veel leed over ons land en ons volk heeft gebracht, konden heulen. De N(ederlandsche) B(innenlandsche) S(trijdkrachten) kenden blijkbaar de vrouwen en mannen die als lid bij de N.S.B. stonden ingeschreven precies, want reeds op 8 April waren zij, voor zoover zij de stad niet ontvlucht waren, ingerekend. Eerst werden zij gebracht naar den aardappelenkelder onder het gebouw op het Oudewand, dat vroeger kleedingmagazijn van de koloniale reserve is geweest. Zij werden onmiddellijk aan het werk gezet. Men liet hen de gebouwen, waarin de Duitschers verblijf hadden gehouden en de brokstukken van de bruggen, casematten en mitrailleurnesten opruimen, nadat deze eerst tot ontploffing waren gebracht. Op de Praebster-

kamp moesten zij het graf graven voor de daar gesneuvelde Duitschers, in de plantsoenen de eenmangaten dicht maken en de afgeschoten boomtakken verzamelen. Ook de vrouwen kregen arbeid, zij het dan anderen arbeid dan zij gewoon waren. Een harer, die voor den oorlog reeds een goed gesalarieerde gemeentefunctie bekleedde zal, ten tijde dat de N.S.B. hier onder bescherming der Duitsche bajonetten meende den toon te kunnen aangeven, nimmer vermoed hebben, dat zij in café „Het Rad” nog eens minder prettige schoonmaakbezigheden zou moeten verrichten.

De gevluchte burgemeester Tesebeld en diens vertrouwensman Tesink werden 18 April te Apeldoorn gevangen genomen en naar Zutphen getransporteerd. Onder hoongeuich van de burgerij leidde men hen de stad rond. In hun omhoog geheven handen had men als bespotting nummers van „Het Nationale Dagblad” en „Volk en Vaderland” gestoken.

Ook de N.S.B.-er, die belast was geweest met de kastijding van de gevangenen in het strafkamp Ommen, werd in Zutphen gearresteerd. Hem liet men rondloopen met een bord, waarop te lezen stond: „Ik ben de beul van Ommen”.

Van de meisjes, die met Duitsche soldaten omgang hadden gehad, werden verscheidenen naar het Hagepoortplein gebracht waar zij ten aanschouwe van het publiek, op de trappen werden gezet van de zilversmederij „Hollandia”, het haar afgeknipt en het hoofd ingesmeerd met menie. Dit is verder nagelaten op verzoek van Prins Bernhard, die al 's Zondagsmorgens ongeveer 12 uur in de stad was.

ONVERGETELIJKE OOGENBLIKKEN.

Een onbeschrijflijk enthousiasme maakte zich van de Zutphense burgerij meester, toen zij hoorde dat Prins Bernhard was aangekomen. Men had hem gesignaleerd in een Canadeesch autotje bij de Marechausseekazerne, op den hoek van de laan, die nu weer vrij zijn naam mocht dragen. De bewoners die druk aan het herstellen van hun huizen waren getogen, lieten het werk in den steek en snelden er heen om den Prins, die door zijn optreden, ook in de vijf moeilijke oorlogsjaren, een groote plaats in de harten van de Nederlandsche bevolking heeft veroverd, toe te juichen.

Toen hij, omringd door allen die uiting aan hun blijdschap en verknochtheid wilden geven, naar het oude volkslied luisterde, werd hem, als zoovelen omstanders, de ontroering bijna te machtig.

Het bezoek van Prins Bernhard aan Zutphen onder deze omstandigheden, was een onvergetelijke gebeurtenis; zij scheen de zorgen waarvoor de gevolgen van de belegering ons hadden geplaatst, in een milder licht te zetten, en ons met nieuwen moed te bezielen.

EEN STAD VAN RUÏNES EN PUINHOOPEN.

Moed hadden we wel noodig; ieder, wiens huis verbrand, verwoest of beschadigd was, voor zichzelf, en de geheele burgerij om het leed te kunnen dragen dat haar stad getroffen had.

Nog was Zutphen een „getorende stad”, zooals mr. Dijkmeester haar eens noemde, maar een meer gepaste naam op den bevrijdingsdag zou geweest zijn: „stad van ruïnes en puinhoopen”.

Het hart van den rechten Zutphenaar bloedde als hij de verminking van straten en monumenten gadesloeg. Hoe zou ooit uit deze tot in de nerven vernielde monumenten en huizen weer iets schoons opgebouwd kunnen worden?

Maar zij die zoo dachten, werden door de vlaggen van de kapotte, pannenlooze daken der woningen en boven de puinhoopen, van den stuk geschoten, vele gaten vertoonende gashouder, van de zwaar beschadigde St. Walburgskerk en zooveel andere getroffen gebouwen, herinnerd aan het vertrouwen bij de geheele bevolking, dat eens Zutphen zal herrijzen, zooals ons geheele vaderland de rampjaren 1940—45 te boven zal komen.

Spraken, in al hun eenvoud, de potten met bloemen achter de kleine ruitjes in de houten schotten, waar eens groote erkeramen waren, geen boekdeelen voor dit vertrouwen in de toekomst?

Neen, Zutphen's burgerij zat niet bij de pakken neer. Innig dankbaar voor haar bevrijding toog zij aan den arbeid. En als er geen pannen waren om het dak dicht te maken, werd er zeil of wat anders op gelegd. Glas was maar bij hooge uitzondering te krijgen; toch zag iedereen kans om aan de straatzijde van zijn woning in het met hout, karton of zink dichtgetimmerde vernielde raam, een stuk glas te bevestigen dat uitzicht gaf.

Raampjes uit schuren, uit keukenkastjes, heele tusschendeuren deden soms dienst als afsluiting van de erkers.

In de binnenstad kwamen de bewoners er nog het beste af. Zelfs het veel besproken „monument” in de Laarstraat verloor geen splinter, maar in de buitenwijken kon een onbeschadigde woning als een curiositeit worden beschouwd.

MILITAIR GEZAG.

In het belastingkantoor, voormalig „Hotel du Soleil” op de Zaadmarkt, waar sedert de komst van onze bevrijders de Engelsche vlag uithing, zetelde het „Militair Gezag”, dat, krachtens een tusschen de Nederlandsche regeering en de regeeringen van Amerika en Engeland gesloten verdrag, belast was met de uitoefening van het gezag in ons land, totdat de buitengewone staat van beleg kon worden opgeheven. Het geallieerde opperbevel hield het opperste gezag, doch kwesties die buiten het militaire belang vielen, zooals het benoemen van burgemeesters, de zuivering, etc. droeg het over aan de Nederlandsche instantie, het Militair Gezag (M.G.).

De Chef Staf van het M.G. was Gen. Maj. Mr. H. J. Kruls. Onder hem ressorteerden verschillende secties. Aan het hoofd van elk der 11 provinciën stond een Prov. Commissaris. Voor Gelderland was dat Lt. Kol. Ir. A. F. H. Blaauw.

Gelderland was verdeeld in 8 districten, o.a. Zutphen. De commissaris voor Zutphen was Majoor Ir. W. J. H. Graaf van Limburg Stirum. Onder het district vielen Zutphen, Warnsveld, Gorssel, Steenderen, Eefde, Vorden, Hengelo, Lochem, Laren, Borculo, Ruurlo, Eibergen en Groenlo.

De bevoegdheden van het M.G. waren wetgevend en uitvoerend. Op wetgevend gebied kon het algemeen bindende normen in het leven roepen, die echter geen inbreuk mochten maken op de Grondwet of op de Organieke Wetten, noch op Koninklijke Besluiten, waarvan bepaald is dat zij onaantastbaar zijn. Op uitvoerend gebied was het M.G. gemachtigd opdrachten te geven aan de uitvoerende organen. Het M.G. nam alle maatregelen in overleg met de plaatselijke autoriteiten. Op den democratischen grondregel, dat de rechterlijke macht gescheiden moet zijn van de uitvoerende en de wetgevende, is geen inbreuk gemaakt. Deze ressorteerde dus niet onder het M.G.

Op den dag der bevrijding kenden de meeste burgers de taak van het M.G. nog niet. Die werd hun pas duidelijk gemaakt toen een Mededeelingenblad en andere krantjes, die eerder als illegale bladen het publiek hadden voorgelicht, verschenen. Dat waren o.m. „Het Parool”, „De Waarheid”, „De Vrije Pers”, „Trouw” e.a. Het tot den dag der belegering verschenen dagblad „De Koerier” behoorde tot die kranten, welke na 1 Januari '43 waren blijven bestaan en die daarom niet mochten uitkomen, alvorens de overheid daartoe toestemming had gegeven. Aan die toestemming moest een onderzoek voorafgaan naar de politieke betrouwbaarheid van de medewerkers, die voor een Eereraad moesten verschijnen, om van elken politieken landsverraderlijken smet vrij te worden verklaard. Het was wel sneu voor de goede vaderlanders onder hen (gelukkig de groote meerderheid) omdat zij, nu er na vijf jaar gelegenheid was, het publiek goed nieuws te laten lezen, die voorlichtingstaak moesten overlaten aan menschen die buiten het vak stonden.

We zullen dit teere persvraagstuk hier verder buiten beschouwing laten. In elk geval werd het publiek nauwkeurig op de hoogte gehouden van den stand der krijgsverrichtingen en van andere dingen, die voor de burgerij van belang waren.

TWEE BURGEMEESTERSBENOEMINGEN.

Voordat er een blaadje verschenen was, deed het gerucht de ronde, dat tot w.n. burgemeester van Zutphen was benoemd mr. A. H. van der Giesen, een krachtige figuur, die in den laatsten gemeenteraad een der vertegenwoordigers was van het vrijzinnig democratische deel onzer burgerij. Mr. Van der Giesen heeft zich hier, behalve als kinderrechter en in zijn andere rechterlijke functies, naam gemaakt als stichter van een plaatselijke afdeeling van „Pro Juventute” en als president van de vereeniging „De Kunstkring”. Voortvarend als hij was, had hij reeds binnen enkele uren na zijn benoeming, in een bijeenkomst met den gemeentesecretaris, de wethouders en de verschillende hoofden van dienst, een urgentieprogramma voorgesteld. Spoedig bleek echter dat de benoeming door een verkeerde instantie was geschied, zoodat hij slechts 24 uur het burgemeestersambt heeft bekleed.

Het M.G. had jhr. mr. C. C. de Jonge verzocht en bereid gevonden de taak van waarnemend burgemeester op zich te nemen. Ook deze keuze had moeilijk beter kunnen zijn. Met gemeentepolitiek heeft de nieuwe burgemeester zich voorheen wel nimmer bezig gehouden, maar als geboren Zutphenees heeft hij meermalen getoond veel hart voor zijn geboorteplaats te hebben. Hij was een van de initiatiefnemers tot aankoop en herstel van „'t Bolwerck'', een van de weinige monumenten, dat zoo goed als ongeschonden de belegering heeft overleefd. In Jhr. mr. C. C. de Jonge kreeg Zutphen als burgemeester een algemeen geachte persoonlijkheid, die met hoog en laag even goedmoedelijk weet om te gaan. Het allereerste wat de burgemeester gedaan heeft, is het gemeentepersoneel oproepen om zijn taak op 12 April weer normaal te beginnen, want iedereen geloofde het wel. De timmermansbazen konden niets doen aan herstel van de woningen, omdat de knechts niet verschenen. En de straten lagen nog vol met glas, omdat het personeel van de gemeentereiniging ook nog niet aan het werk was gegaan. Het zou echter nog wel duren tot het laatst van Mei, voordat alle vuilnis te bestemder plaatse was gedeponeed. Men moet niet vergeten, dat er groot gebrek was aan paarden en vervoermiddelen. De Duitschers hadden kort voor hun vertrek alle paarden, waarover de gemeentereiniging beschikte, in beslag genomen, zoodat deze gemeentediens den arbeid na den bevrijdingsdag is aangevangen met „ondergedoken'' paarden, die eigendom waren van particulieren, die de beesten voor de Duitschers verborgen hadden gehouden. Ook op tal van vervoermiddelen hadden de leiders van de O.T. beslag gelegd.

COMMISSARIS BOKMA IN EERE HERSTELD.

Als commissaris van politie werd de heer J. Bokma in eere hersteld. Toen men voor het eerst in het openbaar deze markante figuur zijn functie weer zag uitoefenen, kon men zich kwalijk voorstellen, dat het reeds langer dan vier jaar geleden was, dat hij door de Duitschers van zijn post werd ontheven om vier maanden in gevangenschap te Arnhem door te brengen. Wel werd hij later in gelijke functie benoemd te Winschoten, maar ook daar kon hij het den bezetters niet naar den zin maken. Voor hem, die bijna 3 jaar ambteloos in Zutphen heeft gewoond,

moet het wel een groote voldoening zijn geweest in z'n oude functie in het bevrijde Zutphen weer aan het werk te kunnen gaan.

Zijn opvolger, de heer Herten, die het evenmin lang bij de Duitsche politie-autoriteiten en hun methodes had kunnen uithouden, zag men ook na de bevrijding terstond zijn medewerking verleenen om het politie-apparaat in onze stad goed te laten functionneeren. Diens opvolger, kapitein Annink, was een paar dagen voor de bevrijding te Zelhem gearresteerd en bij de andere N.S.B.-ers in het huis van bewaring te Zutphen ingesloten.

NOG STEEDS GRANATEN.

Zoolang de Hoven niet bevrijd was, stond de stad nog bloot aan vijandelijk vuur. Zelfs op 15 April kwamen omstreeks 6 uur 's avonds nog granaten over de stad fluiten. Zij sloegen o.a. in in het clubgebouw van den Volksbond, de Pelikaanstraat, de Spitaalstraat, de Wanne, de Waterstraat, bij het Graaf Ottobad, in het belastingkantoor en in het postkantoor. Er zijn er ruim 60 geteld, de laatste om tien minuten over half acht. Toen wisten de Canadeezen het vuur te doen ophouden. Omstreeks half negen zweeg het artillerievuur dat door een vliegtuig geleid werd. De granaatscherven van den verdwaasden Duitscher, die maar in het wilde weg had geschoten, verwonden nog twintig menschen, waarvan een ernstig.

Maandag 16 April hadden de Canadeezen, die in school A aan de Leeuweriklaan waren gehuisvest, nog een kleine sensatie toen daar brand uitbrak. Gelukkig kon het vuur spoedig gedoofd worden, waardoor de schade beperkt bleef.

DE JULIANADAG.

Aanvankelijk zou de eerste verjaardag van Prinses Juliana na de bevrijding onzer stad feestelijk worden gevierd, maar de noodtoestand van onze nog niet bevrijde landgenooten in het westen, deed de overheid besluiten de herdenking zoo sober mogelijk te doen zijn. In de St. Walburgskerk werd een door ds. Riphaagen geleide wijdingsdienst gehouden. De kerk was zoo vol, dat zeer velen zich met een staanplaats tevreden moesten stellen. Door de groote gaten van de kapotte ramen en muren

blied de gure wind de aanwezigen in het gelaat. Op geen enkele plaats kon men beschutting vinden. En toch verliet niemand het gebouw voor de dienst teneinde was. Men luisterde met instemming en vaak met ontroering naar de woorden van den predikant, die aan de herdenking van alles wat het Koninklijk Huis gedurende de oorlogsjaren had meegemaakt, vastknoopte die van het leed van ons geheele volk en vooral van hen, die in gevangenkampen hadden gezocht en als slaven over de grenzen waren gevoerd. Naast de groote dankbaarheid die allen bezielde was er, nu het westen van het land nog in de macht van den vijand verkeerde, ook reden tot bidden en smeeken, zooals het woord van zijn tekst getuigde.

Het spel van den organist en de zang van het mannenkoor en het gemengd koor luisterden den herdenkingsdienst op waardige wijze op.

Indrukwekkend klonken bij den aanvang en aan het slot enkele coupletten van de gezamenlijk gezongen Nederlandsche en Engelsche volksliederen.

NEDERLAND VRIJ.

Niemand van de duizenden die hier samengekomen waren had kunnen vermoeden dat reeds zoo spoedig de Duitsche legers in West Nederland zouden capituleeren. 5 Mei 's morgens om acht uur verkondigden de klokken met hun gebimbam de blijde mare, die voor ons geheele land de verlossing van tirannie en onderdrukking, het herkrijgen van onze onafhankelijkheid beteekende. Nog meer dan op 8, 14 en 30 April, was er thans reden de driekleur uit te steken. Dat deed men dan ook. Het rood-wit-blauw, vaak voorzien van een oranjewimpel, wapperde van alle openbare gebouwen, maar ook zoowel van de daken der kleine huizen in de smalle straten, als van die der eens aanzienlijke patriciërswohnungen.

Evenals op den dag der bevrijding, droeg bijna iedereen oranje, en telkens zag men, als op 8 April, stadgenooten elkaar gelukwenschen. Uit de met oranje gemonteerde etalages van verscheidene winkelzaken straalde de jubelstemming over de herkrege vrijheid.

In de stad hingen proclamaties van den commissaris van het M.G. en van den burgemeester, gedrukt op oranjepapier. Hier volgt de inhoud daarvan:

Proclamatie.

De Duitsche legers in Nederland hebben gecapituleerd met ingang van 5 Mei, 8 uur 's morgens.

Na vijf jaren van onderdrukking en lijden is het oogenblik aangebroken waarop ons Nederland zijn vrijheid heeft herwonnen.

Dank aan onze geallieerde vrienden.

Leve de Koningin.

Leve het Vaderland.

De Commissaris Militair gezag in het
District Zutphen
De Luitenant-Kolonel,
Ir. W. J. H. GRAAF VAN LIMBURG STIRUM.

Stadgenooten.

Nu voor heel ons Vaderland het uur der vrijheid heeft geslagen, vereenigen wij ons om uiting te geven aan onze diepe dankbaarheid dat aan onze gemeenschappelijke beproeving een einde is gekomen.

Ik roep U op om dit uur dat voor ons altijd onvergetelijk zal blijven, met elkander te beleven.

Wij willen heden om 3 uur op het 's Gravenhof daartoe bijeenkomen.

Wij zijn onzen bondgenooten dankbaar. Wij herdenken onze gevallenen, wij hernieuwen onze trouw aan ons Nederland en aan ons Koninklijk Huis.

Wij willen samen onzen Wilhelminaboom herplanten op zijn eigen plaats.

Wij gaan met Gods hulp onze eigen vrije toekomst vol vertrouwen samen tegemoet.

Leve de Koningin.

Leve ons dierbaar Vaderland.

C. C. DE JONGE,
Burgemeester.

MASSASAMENKOMST OP HET 's GRAVENHOF.

Het behoeft geen betoog, dat aan den oproep van den burgemeester door duizenden, jong en oud, gevolg is gegeven. Zelden heeft het 's Gravenhof aan zulk een menschenmenigte plaats verleend. Vele rijen dik stond het publiek om de groote open plek, waar de Wilhelminaboom, eens door het Oranjehuis vijandig gezinde, verdwaasde lieden, in het duister van den nacht weggerukt, zou herrijzen. Als vanouds stond op het plein het wakkere korps „Crescendo” aangetreden, dat in de bijna 50 jaar van zijn bestaan, bij echte nationale feestelijke gebeurtenissen nooit heeft ontbroken.

Daar zag men den burgemeester het voor het gemeentehuis opgeslagen podium betreden. Laat ons, zooals de duizenden die hier bijeen gekomen waren, met aandacht in ons opnemen wat hij te zeggen had:

Stadgenooten!

Op dezen dag — in dit plechtig uur, hebben wij elkander iets te zeggen.

Er is een einde gekomen aan onze wreede onderdrukking; onze vernedering ligt achter ons.

Wij mogen nog zoo berooid zijn, wij mogen tusschen nog zooveel vernieling, nog zoovele puinhoopen zijn achtergebleven, wat doet er dat toe?

Het zijn slechts de uiterlijke teekenen van de vijf jaren, gedurende welke onze vijand gepoogd heeft ons te knechten.

Tevergeefs!

Op onze puinhoopen, aan de baar van onze dierbaren, ja zelfs als de dooden, die hun hoogsten plicht vervuld hadden, ons nog onthouden werden, al tijd hebben wij één ding onverlet diep in ons gemoed bewaard: Onze volkskracht, onzen vrijheidszin, onze eer.

Wij hebben gehoopt en geloofd, altijd, ook tegen alle hoop in.

Wij hebben verworpen de leugen en het bedrog.

Wij hebben herkend wat waar was en wat onwaar, wat recht was en wat onrecht, wat hoog was en wat laag.

Wij hebben gekozen voor wat eerlijk was en trouw, hoog en edel voor waarheid en recht.

En nu is de bange nacht ten einde.

Nederland is niet langer gespleten.

Ons Vaderland is hereenigd, en hervindt zich zelf heden in éénheid en in vrijheid.

Op dezen dag is het dat Nederland herrijst.

Wij danken onze bondgenooten, die met opoffering van hun beste levens ons dit groote recht zijn komen aandoen,

Wij danken onze landgenooten, die goed en bloed hebben veil gehad voor ons Vaderland, dus ook voor ons.

Wij danken hen, die hun leven hebben geofferd.

In diepen eerbied gedenken wij hen.

Wij danken God, Die ons heeft aangezien.

Wij danken het Huis van Oranje, dat den mystieken band met Nederland heeft verstevigd door wederom Nederland te dienen, door onze vrijheid te helpen bewaren en opbouwen.

Ons hart loopt over van dankbaarheid en wij willen onze beloften aan ons dierbaar vaderland hernieuwen.

Wij hebben behoefte onze gevoelens te uiten in een daad.

Wat lage wezens hebben vernield aan schoonheid die zinnebeeld was, dit willen wij thans weder oprichten, ook als zinnebeeld. Wij gaan onzen Wilhelminaboom herplanten.

Want niet alleen geven wij daarmede uiting aan onze trouw jegens H.M. onze geëerbiedigde Koningin.

Evenzeer doen wij daarmede weg wat er onrein was in ons midden.

En gereinigd willen wij dan diep eerbiedig, maar vast besloten en met het oog op de toekomst, die in Gods hand rust, weder oprichten wat goed en wat edel is in ons dierbaar Vaderland.

Dit is het uur — en laat het ons nooit vergeten, en het onzen kinderen doorgeven — dat Nederland herrijst.

Leve ons Koninklijk Huis.

Leve ons vrije Nederland.

Zoo nu en dan werd zijn toespraak met een „hoera” of andere klanken van instemming onderbroken. Men kan zich voorstellen met welk een enthousiasme de aanwezigen de vaderlandsche liederen zongen, waarvoor het muziekkorps den toon aangaf en de melodie meespeelde.

De commissaris van het M.G. sprak als volgt de menigte toe:

In aansluiting aan de rede van den Burgemeester wil ik nog eenige woorden tot U spreken. Het is vandaag bijna 5 jaar

geleden, dat ons land door de Duitschers werd overvallen, 5 lange jaren, waarin ons volk niet versaagde doch in vol vertrouwen, dat de zaak der gerechtigheid uiteindelijk zou zegevieren, den vijand bleef weerstaan.

Dank zij den wil en den moed der Geallieerde strijdkrachten is het oogenblik der bevrijding voor ons geheele Vaderland nu werkelijk gekomen.

Hier in Zutphen zijn wij bevrijd door het Canadeesche Regiment de la Chaudière, dat deel uitmaakt van het dappere leger van Maarschalk Montgomery. Waar dit nog in ons midden is wil ik tot hen getuigen van onze hulde en dank.

Ook onze strijdkrachten behooren tot de Geallieerde legers en ik wil van deze gelegenheid gebruik maken, om de eervolle rol die zij vervulden, de revue te laten passeeren.

In de Mei-dagen van 1940 bood ons leger dapperen tegenstand tegen de overmacht der Duitsche horden.

Hoewel het Vaderland onder den voet was geloopt, werd onze oorlogsvlag niet gestreken; integendeel.

Onze Marine deed zich gelden niet alleen in Noord- en Middellandsche Zee, maar vooral in den strijd tegen Japan, bij den slag in de Java-zee, waar onze kruisers onder admiraal Doorman, de vlag in top, al vurende ten onder gingen; zij zijn de daden van een de Ruyter waardig.

Denken wij verder aan onze vliegeniers, aan ons Nederlandsch-Indisch leger, aan onze Koopvaardij, aan de Prinses Irene-Brigade, onze Binnenlandsche Strijdkrachten en vooral ook aan de Ondergrondsche Strijders.

Zij allen hebben nimmer versaagd, doch den strijd met moed, beleid en trouw voortgezet.

Nog is de oorlog voor ons niet ten einde. In Indië zuchten nog millioenen onder het Japansche juk. Onze jonge mannen melden zich dan ook in grooten getale om het nieuwe Nederlandsche leger te vormen. Wij wenschen hen alle goeds toe en dat zij er het hunne toe bij mogen dragen om tezamen met onze groote bondgenooten het verdrukte Indië te bevrijden.

Laten wij den wensch uitspreken, dat spoedig ook in het Oosten de Nederlandsche vlag wederom in top moge zijn en wij met Gods hulp en vereende krachten ons Rijk weder op zullen bouwen tot zijn alouden bloei.

Op zijn verzoek zong de menigte het Wilhelmus.

DE WILHELMINABOOM HERRIJST.

Toen kwam het groote moment: de boomplanting. Vier leden van N.B.S. droegen den reeds in vollen bloei staanden hagebeuk naar de plaats, waar vijf jaar geleden zijn voorganger stond. Een paar jongens van de jeugdgevangenis droegen de in een looden buis bevestigde oorkonde en de spaden.

Bij den kleinen kring die de gebeurtenis van dichtbij mee-maakte, zagen wij drie burgers, die meer dan anderen bij deze symbolische handeling herinnerd werden aan de aanleiding tot deze herplanting, nl. den commissaris van politie den heer Bokma en de heeren H. G. J. en G. C. Schillemans, resp. uitgever en hoofdredacteur van de later opgeheven Zutphensche Courant, waarin een artikel had gestaan dat de vernieling van den boom als een laffe daad afkeurde en welke eerlijke en rechtvaardige critiek de oorzaak werd van hun gevangenneming en opsluiting gedurende drie maanden. Helaas miste men bij dit drietal de figuur van mr. J. Dijkmeester, die om dezelfde reden als de commissaris, nl. omdat hij niet voorkomen had dat Zutphensche burgers hun verknochtheid aan het Oranjehuis toonden door de daad van vandalisme met bloemen te bedekken, in December 1940 werd „ingesperrt”.

Wij laten hier den inhoud van de oorkonde, die bij de wortels van den boom mee den grond inging, volgen:

Oorkonde.

Heden 5 Mei 1945, den dag der bevrijding van ons geheele Vaderland na vijf bange jaren van onderdrukking is op de plaats waar van 6 September 1898 tot den nacht van 16 op 17 December 1940 de Wilhelmina-boom heeft gestaan, wederom deze Wilhelmina-boom geplant als bewijs van dankbaarheid en vertrouwen in de toekomst van Nederland en Oranje, door den wnd. burgemeester jhr. mr. C. C. de Jonge, den commissaris van het Militair Gezag in het district Zutphen, Luitenant-Kolonel Ir W. J. H. Graaf van Limburg Stirum, Luitenant-Kolonel Creasey als vertegenwoordiger der bondgenooten, J. Bokma, commissaris van Politie, een vertegenwoordiger der ex-illegalen, een verpleegde van de bijzondere strafgevangenis voor jonge mannen, een burger, een burgeres en een kind.

Foto W. P. Zeijlemaker.

De Wilhelminaboom herplant door
Burgemeester Mr. C. C. de Jonge.

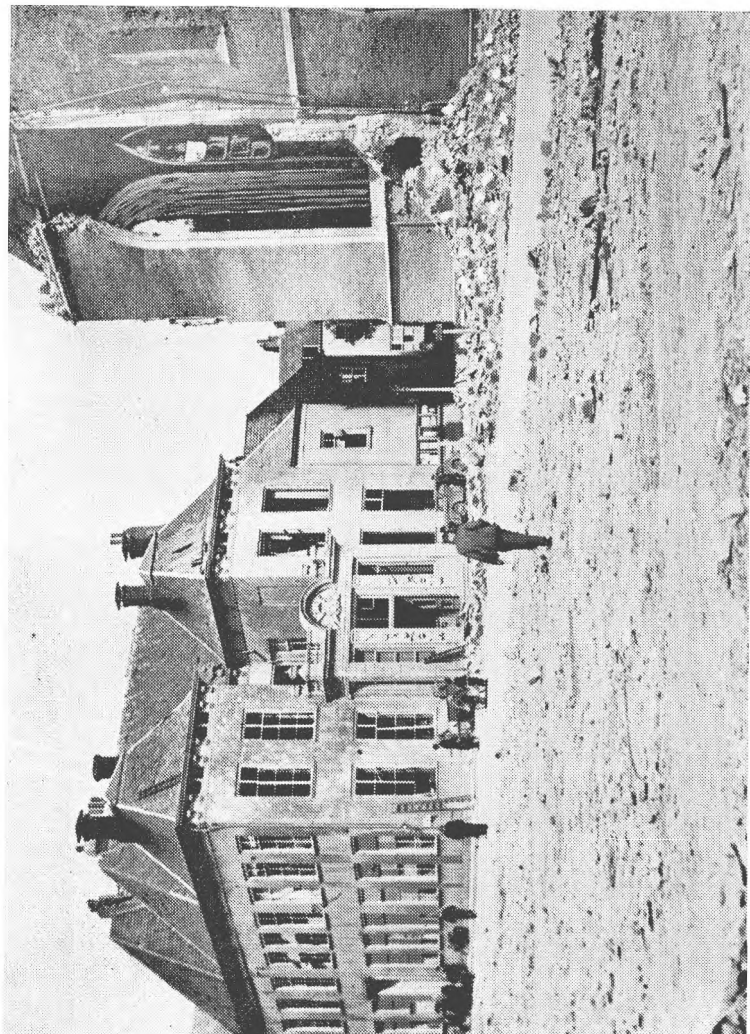

Foto W. P. Zeijlemaker.

Zoo zag het 's Gravenhof er uit.

Toen de oorkonde was voorgelezen en de boom zijn plaats had ingenomen, natuurlijk onder een daverend gejuich van de menigte, zijn nog enkele woorden gesproken die voor het meerendeel van het publiek verloren gingen. Maar uit de door Crescendo gespeelde muziek, waarbij ook het Engelsche volkslied klonk, begrepen we dat onze gasten, wier vertegenwoordiger, luit. kol. Creasey, de geheele plechtigheid had bijgewoond, in de toespraken werden geëerd.

's Avonds mocht de burgerij tot half twaalf buiten zijn. Daarvan is vooral door de jongeren gebruik gemaakt. Al was er dan geen enkel café open om de eenvoudige reden dat er toch niets te schenken viel, er is gehost als vanouds, er is gezongen en gesprongen om den Wilhelminaboom en in de straten, en men zag zelfs bij wijze van vreugdevuren gekleurde lichtkogels omhoog gaan.

Zoo was het enkele dagen achtereen. Er heerschte 's avonds in de stad uitbundige vreugde, die steeds gestimuleerd werd door Crescendo's muzikanten.

Toen kwam de tiende Mei, die in Zutphen een herdenkingsdag is geworden, omdat in 1940 op dien dag elf Nederlandsche militairen, waarbij een inwoner van Zutphen, het leven lieten voor het vaderland. Altijd, ook als de bezetter het trachtte te beletten, heeft Zutphen, al was het nog zoo sober, kans gezien op 10 Mei de gevallen te herdenken. Thans geschiedde dat door een massa-kranslegging, waarin de gemeente, na een kernachtige rede van haar burgemeester, voorging. Vele honderden mannen en vrouwen van Zutphen gaven door hun aanwezigheid op den doodenakker blijk van hun belangstelling voor het eeren van deze helden.

En een uur later was het groote kerkgebouw van de Sint Walburg opnieuw gevuld met een groote menschenmenigte, die daar den dankdienst bijwoonde, waarin de Deken der R.K. Parochie J. H. Scholte op Reimer, de Ned. Herv. predikant ds. K. A. Beversluis en de Gereformeerde predikant ds. Van der Linden het woord voerden.

EN NU: „ALLE HENS AAN DEK.”

Op de spannende dagen voor Zutphen is de ontlasting gekomen in den vorm van allerlei gebeurtenissen, die op de bevrijding volgden.

Het gewone leven begint nu weer alle aandacht op te eischen.

Er zal gewerkt moeten worden aan den opbouw, hard gewerkt.

Een prachtig voorbeeld gaven ons reeds de militaire bruggenbouwers, die dadelijk begonnen zijn met het maken van een verkeersbrug over den IJssel in de plaats van de vernielde brug.

„Alle hens aan dek” is een bekende scheepsterm, die thans voor allen in ons land en ook in onze kleine Zutphensche gemeenschap beteekenis heeft. Als ieder zijn plicht doet en met liefde het werk vervult op de plaats, welke hem, krachtens zijn kwaliteiten, wordt aangewezen, kan het niet anders of de opbouw-arbeid moet vloten.

Veel is er te doen alvorens wij aan een algeheel herstel van onze stuk geschoten huizen en — wat nog erger is — onze kapot gemaakte maatschappij, kunnen spreken. Maar „Willen is Kunnen” en „Eendracht maakt Macht”.

Wat heeft onze Nederlandsche taal toch vele kernachtige spreekwoorden. Ze zijn voor het grijpen.

Laat ze niet liggen. Vat ze aan met beide handen, plant ze in uw gedachten en handelt er naar.

Dan zal het ons vaderland goed gaan en dan zullen de vele wonden, waaruit het thans nog bloedt, spoediger geheeld kunnen worden.

Hoe de vitale bedrijven zich hielden

DE GASVOORZIENING

te Zutphen gedurende de periode van September '44 tot 31 Maart '45 is, in vergelijking met die van de meeste plaatsen in ons land, uitzonderlijk goed geweest. Dat wil niet zeggen dat het bedrijf niet met bijzondere moeilijkheden te kampen heeft gehad. Het begon al op 28 September, den rampspoedigen dag voor onze stad, toen een Duitsche munitietrein, bestaande uit tientallen wagens, door Engelsche piloten in brand werd geschoten. De ontploffende projectielen lieten ook de gasfabriek niet ongemoeid. Eén gashouder werd zoodanig getroffen, dat hij onbruikbaar werd. Er stroomde 4000 M³ water weg, waardoor een groot deel van de Dreef en de fabriek onder werden gezet. Later kreeg de stokerij een voltreffer, die heel wat schade aanrichtte. En nog tien minuten later trof een projectiel den anderen gashouder, die in brand vloog. Onder het fluiten der granaten is men er in geklommen en heeft den brand weten te blussen. Daardoor was een ernstig gevaar voor de stad afgewend. Nog denzelfden dag is de gashouder gerepareerd, zoodat reeds spoedig gas kon worden geleverd.

De kolenpositie was van dien aard, dat reeds van September af slechts enkele uren per dag, 's morgens, 's middags en 's avonds gas verstrekt kon worden. Op deze wijze zouden de verbruikers nog tot begin December voor koken en licht over gas kunnen beschikken. Men heeft toen proeven genomen met het vervaardigen van gas uit hout. Deze proeven slaagden zoodanig, dat besloten werd hiertoe over te gaan.

Dank zij de welwillende medewerking van het O. en N. Gasthuis en van andere instellingen, die over bosschen beschikten, kon de fabriek, niettegenstaande de moeilijkheden die met het vervoer van het hout gepaard gingen, den menschen nog dagelijks anderhalf uur gas verstrekken, tot op den dag voordat de belegering van Zutphen door de Canadeezen begon.

De oorlogshandelingen hebben de fabriek zoodanig vernield, dat van een spoedig herstel helaas geen sprake kon zijn. Door voltreffers ontstonden in den eenen gashouder 15, in den anderen 7 gaten. De teerbunker werd zwaar getroffen. 80 ton teer stroomde over het fabrieksterrein. Zeer veel schade aan de fabriek ontstond tijdens de ontploffingen van de munitie die bij de firma Spieker en Elferink was opgeslagen en door het opblazen van de brug. De stokerij en de machinerieën zijn er nogal goed afgekomen, al zitten de schoorsteenen vol gaten.

Bovendien constateerde men elf gaten in de hoofdtoevoerbuizen naar de stad langs Dreef, Havenstraat naar Marschpoortstraat en ook bij alle bruggen zijn de leidingen kapot geraakt.

Gelukkig heeft Zutphen een energieke directeur aan het hoofd van dit bedrijf. Hij zal zeker alles in het werk stellen om de fabriek op de snelste manier weer hersteld en op gang te krijgen, al zullen er heel wat moeilijkheden te overwinnen zijn.

HET WATERLEIDINGBEDRIJF

heeft tot op den dag waarop de toegangen tot de stad door de Duitschers werden afgesloten, de bevolking van water kunnen voorzien.

Van dien dag af is het bedrijf één versterkte stelling geweest van de Duitschers. Het personeel, dat daar dag en nacht moest zijn, heeft angstige uren meegemaakt, want gedurende vier dagen is daar zwaar gevochten. Het vertoefde met hun gezinnen in de kelders van het filtergebouw. De pompinstallatie kreeg vier voltreffers, een in de machinekamer, een in het kantoorgebouw en twee in het filtergebouw. Ook de huizen, waarop de Canadeezen het spervuur openden, werden danig beschadigd.

Was er dus geen kijk op dat er daar binnen afzienbaren tijd water zou kunnen worden opgepompt, toch heeft de bevolking niet lang zonder leidingwater gezeten. Reeds op den eersten dag van de bevrijding heeft de directeur van het bedrijf zich met den chef van het Militair Gezag in verbinding gesteld, waardoor de hand kon worden gelegd op een Dieselinstallatie te Warnsveld, die afgebroken en opnieuw opgesteld werd. Na vier dagen kon weer water voor Zutphen gepompt worden. Reeds voor dien tijd had men een noodverbinding gemaakt met de installatie van het O. en N. Gasthuis, welke voor de binnen-

stad 30 m³ water per uur kon leveren. Ook had men de toevoeringen naar de stad kunnen herstellen, zoodat het mogelijk was na vijf dagen weer water te leveren.

Eefde werd van water voorzien door de Eefdesche boterfabriek, waarmee reeds voor den oorlog verbinding was gemaakt op het waterleidingnet.

De groote moeilijkheid voor een regelmatige watervoorziening is, dat de watertoren door de oorlogshandelingen ontzettend heeft geleden. De Duitschers hadden hem als verdedigingspost ingericht, zoodat menig granaat van het Canadeesche geschut verwoestingen aanrichtte. Ook het waterbassin werd door het vuur van de bevrijders geraakt.

De Duitschers, die hun naam van vernielingstroepen niet ten onrechte droegen, ontzagen zich niet, voor hun vertrek dit kostbare bouwwerk geheel te vernielen door driemaal een springlading te laten ontploffen.

In de Hoven, dat pas een week later werd bevrijd, is een noodinstallatie met Dieselagregaat aanwezig die daar de bevolking van water voorziet. Aangezien deze onbeschadigd is gebleven, kon men daar blijven doordraaien en zelfs nog branden met leidingwater blusschen. De installatie bleef prachtig dienst doen en kon, na het contact met de stad, dagelijks daarheen water leveren.

Ook het personeel van het waterleidingbedrijf toonde zich in de spannende dagen voor Zutphen van zijn beste zijde. Het bleef trouw op zijn post en het verdient ongetwijfeld den dank van de burgerij.

DE STROOMLEVERING

stagneerde zoodra in begin September Nijmegen en Arnhem in de oorlogshandelingen werden betrokken. De belangrijkste stroomleverancier van Zutphen, de centrale te Nijmegen, was uitgeschakeld. Zutphen was toen aangewezen op stroom van de IJselcentrale te Deventer (waarbij de oude kabel die er nog lag, prachtige diensten heeft gedaan), op Zwolle en ook op Arnhem, waar de kunstzijdefabriek de E.N.K.A. eenigen stroom kon leveren. De burgerij bemerkte er echter weinig van, want alle stroom, die ontvangen werd, was uitsluitend bestemd voor de bedrijven, die voor de Deutsche weermacht werkten en voor de O.T. In de door de bezetters gevorderde particuliere

woonhuizen kon men 's avonds achter de slecht verduisterde vensters het electricisch licht in volle glorie zien branden, maar de burgerij bleef daarvan gespeend. Zij was voor verlichting aangewezen op kaarsen, olievlammetjes, fietslampen, later ook carbidlantaarns, wanneer men tenminste niet het geluk had stroom op het net te hebben en clandestien electricisch licht te kunnen gebruiken. Hoe meer huizen de bezettende overheid in beslag nam, hoe grooter werd de kans op clandestien stroomverbruik. Wel liet het Bedrijf ter plaatse tal van ernstige waarschuwingen tegen dit euvel hooren, maar de contrôle was allesbehalve streng. Blijkbaar gunde men bij het electricisch bedrijf zijn eigen plaatsgenooten het licht in de duisternis evenzeer als den Duitschers, die het voor zich alleen opeischten. Maar in Maart kwam er iemand, die speciaal was belast met de electriciteitsvoorziening, een Duitscher, die er ook voor had te waken dat er geen deeltje van een KWU onnoodig verloren ging. Toen was het uit met het clandestiene lichtverbruik door particulieren.

Nadat de Duitschers hun hielen hadden gelicht en er weer gelegenheid was om boven den grond en op straat te komen, is men vanwege het electriciteitsbedrijf op verkenning uitgegaan om te zien wat er nog goed was. Over het algemeen viel de schade nogal mee. Alleen het magazijn op de Nieuwstad lag geheel in elkaar. Wel kon nog veel materiaal gered worden, doch het aantal meters dat verloren ging, was groot.

Met het hier na de bevrijding gevestigde Militaire Gezag werd terstond overleg gepleegd hoe het spoedigst stroom ontvangen en weer afgeleverd kon worden. Contact werd gezocht met den districtsingenieur De Haan te Doetinchem, waar de zaak al een beetje op gang was gebracht. Van het Twentsch centraal station kon stroom verkregen worden. Het kwam er toen dus op aan de beschadigingen die onderweg van hier naar Twente waren aangericht, te herstellen. Dat verliep alles met vlotheid, zoodat op 17 April 's middags om 5 uur te Zutphen weer ingeschakeld kon worden. Inmiddels was het plaatselijk net zooveel mogelijk gecontroleerd. Men had de noodige voorzieningen getroffen, zoodat nog op denzelfden avond het schakelstation stroom ontving en kon afleveren aan het Koelhuis. De stroomlevering aan deze N.V. was bijzonder urgent, omdat daar een groote hoeveelheid vleesch lag opgeslagen, die zou kunnen

bederven, als de afwijking in temperatuur te groot dreigde te worden. Na het Koelhuis ontvingen de ziekenhuizen stroom, ook het noodziekenhuis in het Bornhof en later ook de Radio Centrale. Ook heeft men met spoed de kabels naar het pompstation hersteld, waardoor het mogelijk was het leidingwater door een hooger en druk ook op de bovenverdiepingen der woningen te brengen.

Als de mogelijkheid tot het ontvangen van onbeperkte hoeveelheden stroom weer daar is, kan het plaatselijk elektrisch bedrijf zijn volle kracht onmiddellijk ontplooiën, want na veertien dagen was het hoogspanningsnet geheel gereed, het laagspanningsnet voor een groot deel en ook de transformatoren-capaciteit is voldoende.

Wat er verwoest werd

De belangrijkste monumenten, openbare en andere groote gebouwen, die, behalve honderden particuliere woningen, werden verwoest of zwaar beschadigd, zijn:

St. Walburgskerk. Onze Zutphensche kathedraal kreeg treffers in den toren, waardoor het inwendige van de constructie werd beschadigd, echter niet onherstelbaar. De klokken zijn waarschijnlijk ongeschonden gebleven. Door treffers op het voorfront werd ook daar aanzienlijke schade veroorzaakt. De ramen werden geheel vernield, er sloeg een groot gat in het gewelf en het trappenpad verdween geheel. Waar reeds bij den bominslag in het Kerkstraatje de achtervensters waren stuk geslagen, zag het gebouw er, na den strijd om Zutphen, zeer gehavend uit. Het raam van gekleurd glas bleef gespaard.

R.K. Kerk. De R.K. kerk bracht het er heel wat beter af, al kwamen ook daar granaatscherven in den toren en in de sacristie terecht. De wijzerplaten van het uurwerk, een uitgezonderd, waren alle weggeschoten. Toch kan hier niet van ernstige schade worden gesproken. Het herstel zal heel wat minder kosten met zich brengen dan dat van de St. Walburgskerk.

Broederenkerk. Als dit juist voor den oorlog gerestaureerde kerkgebouw bij het bombardement van 14 October geen schade had opgelopen, zou het weinig van den strijd te lijden hebben gehad, al bleef het niet geheel voor scherven gespaard.

Doopsgezinde kerk. Het mooie, eenvoudige kleine kerkje der Doopsgezinde gemeente zag er op den dag der bevrijding zeer gehavend uit. Alle pannen waren van het dak en geen glas was er gespaard gebleven. De schade is wel niet onherstelbaar, maar toch niet gering.

De Wijnhuistoren. Toen eigenlijk de strijd om de stad al was beslist en de Wijnhuistoren er op bogen kon geen noemenswaardige beschadigingen te hebben opgelopen, moest het museumgebouw onder den toren het nog ontgelden, toen een vlammenwerper van de Canadeezen een einde maakte aan het schieten van een paar Duitschers, die zich daar op de trappen verborgen hadden. Het museum brandde geheel uit.

De Watertoren. Deze werd ernstig vernield toen de Duitschers probeerden hem op te blazen. Ondanks de herhaalde pogingen gelukte het niet, zoodat hij zeer waarschijnlijk hersteld zal kunnen worden.

De Drogenapstoren. Ook hier zijn kogelgaten zichtbaar, maar over het algemeen vallen de beschadigingen mee.

Isendoornkazerne Nieuwstad. Hier hadden de Duitschers blijkbaar veel munitie opgeslagen, die zij bij hun vlucht uit Zutphen moesten achterlaten, zoodat er een lont in gestoken werd. Van het geheele gebouw bleef slechts een puinhoop over. Zoo was het ook met de aan de andere zijde van de straat staande groentezaak van Duistermaat en met de tegenoverstaande gebouwen, het Hubertusgesticht, het magazijn van het G.E.B. Ook het gebouw van de G.O.Z. werd danig gehavend.

Waliënkazerne. Ook de andere uit het verleden dateerende kazerne op het 's Gravenhof, voor den oorlog bekend als de Fordgarage, is door de Duitschers opgeblazen. Het geschiedde zoo grondig, dat enkele huizen er naast en er achter mee bezweken, zoodat nu van het 's Gravenhof af het typische Martinetsorentje in zijn geheel zichtbaar is.

Het Algemeen ziekenhuis heeft veel van granaten te lijden gehad. Dank zij den hechten bouw zal de schade niet onherstelbaar zijn. Het had niet veel gescheeld of een brand had de voor onze stad onmisbare inrichting verwoest, maar dank zij de hulp van omwonenden kon het vuur worden geblusht.

Sint Walburgis ziekenhuis. Ook deze zoo nuttige inrichting heeft bloot gestaan aan het vuur van de strijdenden. Het

ziekenhuis werd ook nog getroffen op Zondag 15 April, toen een stuk Duitsch geschut aan den anderen kant van de rivier nog enkele granaten wist af te vuren. Hoe dicht men ook hier bij de vuurlinie was geweest bleek o.a. uit de vondst van een granaat op het altaar en een mijn bij den ingang van het gebouw. Overigens is de aangerichte schade wel te herstellen.

Het gemeentehuis heeft door de vernieling aan de St. Walburgskerk aan de voorzijde veel schade opgelopen. Geen der vertrekken, aan het 's Gravenhof gelegen, kon terstond in gebruik worden genomen, zoodat de burgemeester en de secretaris, alsmede enkele afdeelingen in het Bolwerck huisvesting vonden.

Het Bolwerck is er bijzonder goed afgekomen. Men kan er, in vergelijking van andere gebouwen, kwalijk van beschadiging spreken.

Het gerechtsgebouw heeft enkele treffers opgelopen. Er werd veel glasschade aangericht, doch het gebouw bleef intact.

Het politiebureau is totaal verbrand, doordat in het daaraan grenzende hotel „De Hollandsche Tuin” de kelders door de Duitschers zijn opgeblazen, waarschijnlijk omdat er munitie of andere voor den oorlog belangrijke zaken waren opgeslagen. Ook het hotel veranderde door den brand in een ruïne.

De gasfabriek werd zwaar gehavend. Voltreffers kwamen neer op de beide gashouders, die vele malen doorzeefd werden. Voorloopig was er geen sprake van, dat het bedrijf in werking kon worden gesteld.

De Buitensocieteit, die bij de ontploffingen van den munitietrein reeds onbewoonbaar was geworden, werd ook nu weer danig getroffen. Ook vele boomen in den tuin en de muziek-tent werden het slachtoffer.

Het O. en N. Gasthuis, dat door de bombardementen reeds zoodanig geleden had dat het onbruikbaar was geworden, kreeg ook nog wat van de oorlogshandelingen mee.

Het gebouw van den Keuringsdienst werd ook deerlijk geschonden al bood het, in de vuurlinie staande, goed weerstand aan de projectielen dank zij den hoogst solieden bouw.

Het bedrijf van de N.V. H. J. Reesink & Co, dat reeds bij het bombardeeren van den munitietrein en het bombardeement op 14 October ernstig had geleden, brandde tijdens de gevechten om Zutphen bijna geheel af. Alleen het in 1930 tot stand gekomen pakhuis en de ijzerloods zijn gespaard gebleven.

De N.V. Transport- en Handelsmij. Spieker en Elferink verdween met haar gebouwen geheel van het industrieterrein, omdat de Duitschers daar munitie hadden opgeslagen die voor hun vertrek tot ontploffing werd gebracht.

Alle bruggen, met uitzondering van de Coehoornsingelbrug, de Houtwalsluis en de Noorderhavenbrug, werden door de Duitschers opgeblazen. Van de IJselbrug, die grondig werd vernield, zijn ook de pijlers ernstig beschadigd, evenals elk vak van de spoorbrug.

Alle scholen, toch reeds uitgewoond door het verblijf daarin van Duitsche soldaten, hebben beschadigingen opgelopen, die in de Hoven misschien nog het meest.

De Rijkslandbouwwinterschool, in het verleden het refectorium van het predikheerenklooster, werd bij het bombardeement van 14 October reeds voor een groot deel verwoest. De mooie, oude gevel zal waarschijnlijk nog wel gerestaureerd kunnen worden.

De ambachtsschool, in de onmiddellijke omgeving van den IJsel, moest natuurlijk ook wel de noodige granaatscherven ontvangen. Onherstelbaar verminkt is het gebouw echter niet en reeds kort na de bevrijding van Zutphen werd het gebezigd voor de huisvesting van de passanten.

Het belastingkantoor is er vrij goed afgekomen. Jammer dat het 15 April in den hoek van het gebouw een flinken treffer kreeg van een der Duitsche projectielen, die in den avond nog over de stad werden uitgeworpen.

Het telegraafkantoor ontging het totale vernietigingsproces doordat daar een Oostenrijksch soldaat met het opblazen was belast. De explosie van de automatenkamer mislukte, zoodat de belangrijkste instrumenten bewaard zijn gebleven.

De groenteveiling was ook een van de groote gebouwen, dat door de ontploffingen van den munitietrein veel had geleden. Het kreeg nu weer zijn portie van de scherven.

Groote branden waren die van de bedrijven van Reesink en Spieker en Elferink, de Hollandsche Tuin, een complex van tien woningen aan de Prins Bernhardlaan, een blok van vijf woningen aan den Warnsveldscheweg, huizenblokken aan de Appelstraat, Sloetstraat, Marschweg en de Hoven, aan de Heeckerenlaan, de Van der Capellenlaan en de Nieuwstad.

Kleinere branden, zooals in het Algemeen ziekenhuis, in de Laarstraat en de Turfstraat konden worden gebluscht of tot een enkele woning worden beperkt.

Na het bombardement van 14 October en na de afbraak van huizen door de bezettende macht, was het aantal beschikbare woningen te Zutphen 4800. Na de oorlogsdagen was het gedaald tot 4480. Er waren 120 huizen totaal verwoest en 200 zwaar beschadigd. Hoe groot het aantal licht beschadigde was, kon men bij benadering niet zeggen. Maar een geheel ongeschonden woning in Zutphen is nu een hooge uitzondering.

Drie dagen Frontloge

door AMATEUR-STRATEEG

Paasch-Zaterdag 1945.

De geruchten over een opmarsch der Geallieerden worden steeds talrijker. Terborg, Doetinchem, Hengelo (G.) heeten bevrijd te zijn. Maar we zijn langzamerhand al zoo gewend aan het groeien van het gerucht, dat we deze berichten met behoorlijke korrels zout nemen. En toch, je kunt nooit weten. Een nerveuze stemming heerscht er in de stad. Files bij de bakkers, files bij den molenaar. Andere levensmiddelenbedrijven hebben niets in voorraad, anders zouden daar ook ongetwijfeld rijen gevormd zijn. De kruidenier heeft b.v. slechts 50 gram zout per persoon aan te bieden.

Teilen en emmers worden vol geput met water, tenminste op de uren, dat de kraan zijn diensten niet weigert. Deutsche troepen worden in de stad geconcentreerd, er schijnt een nieuw beleg aan Zutphen's krijgsgeschiedenis te zullen toegevoegd worden. De spanning stijgt met de minuut, elk moment kunnen de bruggen de lucht in gaan, hetgeen men gereedelijk als de inleiding op de belegering kan beschouwen.

Ik sta bij de Deventerwegbrug.

Wanneer zou die springen?

Iedereen weet natuurlijk het juiste moment te noemen.

Maar er gebeurt niets.

En dan plotsing is de ban, die mij de laatste uren bevangen hield, verbroken. Niet doordat de brug de lucht in gaat, maar doordat de Deutsche wacht, twee jongetjes van zestien jaar, met heele groote helmen op, stoeiend over het brugdek rolt, vlak langs de springlading. Als jonge honden ravotten zij om een handgranaat. Jongens zijn jongens, ook Deutsche.

Op Tweeden Paaschdag waren dan toch werkelijk symptomen te bespeuren, dat de bezetters wegtrokken. Todtfazanten en spoormannen zwoegen met hun „gevorderde” fietsen voorbij, beladen met koffers en andere „gevonden” voorwerpen, tot

matrassen toe. Ze hebben het geweer op den rug. Maar dat is dan ook het eenige martiale in hun verschijning, want hun gezichtsuitdrukking staat op nul. Een super-Todtgoudhaan krijgt oneenigheid met zoo'n doodgewoon spoormannetje, omdat deze zijn (sic) fiets gestolen had. Er ontstaat een felle woordenwisseling, waarin het woord „Räuber" domineert. Een treffend staaltje van, zij het dan ook late, zelfkennis.

's Middags worden we gesterkt in onze verwachtingen. Men brengt de gewonde Deutsche soldaten uit het Ziekenhuis naar den trein. De Deutsche artillerie, die dicht in onze buurt moet opgesteld staan, begint te werken. Op de meest onverwachte momenten worden we opgeschrikt door scherpe knallen, die de trommelvliezen pijnigen. Het zal dus wel geschut zijn met korten loop, vermoedelijk houwitser of Flak. Dit schieten bevestigt de geruchten, dat de Geallieerden in aantocht zijn.

Terborg genomen!

Doetinchem bevrijd!

Hengelo bereikt!

Ruurlo bezet!

In Vorden Canadeesche troepen!

Maar voor ons, Zutphenaren, blijven de bevrijders „invisible men", waarop het vuur van het geschut, dat in onze nabijheid is opgesteld, gericht is.

's Avonds ontwikkelt zich in de echtelijke sponde de volgende dialoog naar aanleiding van een soort gefluit of geloei, dat zich op gezette tijden herhaalt.

„Daar piept een deur."

„Welnee, 't is een kind, dat huilt."

Beng... klinkt het op eenigen afstand.

„Zie je wel, dat het geen kind is, dat valt niet zoo uit zijn wieg."

„Er is een deur dichtgeslagen."

„Merkwaardige deur, er is geen wind."

„Daar piept ie alweer!"

Beng... klinkt het nu op korteren afstand.

„Nu is de deur kapotgeslagen."

„Ja, maar welke deur?"

„Bij de bureu natuurlijk."

Even later piepen er drie „deuren" en slaan alle drie met een krakend „Beng" kapot.

Aangezien de mogelijkheid, dat het deuren zijn, hiermee teniet gedaan wordt, besluiten we eens voor het raam te gaan kijken. We zien natuurlijk niets, maar worden plotseling heel helder: het konden wel eens inslaande granaten zijn. Dit blijkt ook de slotsom van de andere huisbewoners te zijn (als oorlogs-Zutphenaren wonen we met drie gezinnen in één huis). De eene helft gaat in den kelder, de andere helft prefereert voorloopig gelijkvloers te blijven. Theorieën aangaande de nationaliteit van de granaten leiden tot eendrachtig inzicht, dat ze van geallieerde afkomst moeten zijn. En hoewel het in onze buurt vervaarlijk bengt en kraakt, en we ons nu en dan zoo klein mogelijk maken, klopt ons hart van verwachting: wat zal de komende dag ons brengen?

Maar de dag na de beschieting, die den heelen nacht duurde, bracht geen bevrijding, maar kapotgeschoten daken en een paard in de wei, gedood door een granaatscherf. Door niet al te kieskeurige Zutphenaren werd dit onder het motto: „het vleesch riekt (nog) niet” in samenstellende deelen ontleed, welke in bloederige zakjes mee naar huis genomen werden. En de exodus van den vorigen dag veranderde in een intocht van troepen. Allerlei „Einheiten”, voornamelijk „Fallschirmjäger” (maar dan zonder „Fallschirm”) „belegten” kelders in de stad. Ook bij ons in de buurt legt zich een „Trosz”, die alle soorten kisten, manden, flesschen, brooden en dames, die onvermijdelijk tot de oorlogsuitrusting schijnen te behooren, uitladen. Sommige soldaten posteeren zich in gemakkelijke houding tegen het hek en steken een sigaret op. Maar één maakt zich werkelijk gevechtsklaar: hij snelt met een handgranaat naar het water en gooit hem in het zilte nat, dat door de ontploffing klaterend opspuit. Witte lijven van gedoode visschen komen boven drijven en daar schijnt de heele gevechtshandeling op gemunt te zijn. Met ooievaarsbeenen, waaraan soldatenlaarzen, waadt deze oorlogs-Prikkebeen door het water en schept met een stok, voorzien van een tennisracket, de soms nog spartelende visschen op. De manoeuvre wordt met intense belangstelling door de andere strijdmakers gevolgd. Bereiden deze lieden zich voor op een beleg of op een picnic? Het is me niet duidelijk, maar als ik naar dit vermaak den afstand van de geallieerde voorhoede moet berekenen, dan duurt het nog wel even.

Woensdag 4 April.

De nerveuze spanning houdt aan. Men zegt, dat niemand na 13.00 uur op straat mag komen, maar ook zonder deze oekaze komt men zoo weinig mogelijk buiten. De stemming is enorm gedeprimeerd door het bericht, dat acht gevangenen uit het Huis van Bewaring door de S.D. zijn gefusilleerd en in de IJssel geworpen. Wel schijnt de S.D. nu vertrokken te zijn, zoodat de Landwacht, aan wie de bewaking over de resteerende gevangenen was toevertrouwd, zich niet meer veilig voelde en er vandoor is gegaan. Dit gaf de nog gevangen „misdadigers” gelegenheid uit te breken. Er is weer brood te krijgen, van dit unicum profiteeren we terdege. De Deutsche artillerie knalt er nog steeds oorverdoovend op los, Montgomery's mannetjes moeten dus wel in de buurt zitten, maar het eenige, wat we zien, zijn een paar duikende vliegtuigen. Om ruim drie uur een enorme detonatie in Noordelijke richting, dat kon de Eefdesche brug wel eens zijn. Zou het spel nu werkelijk gaan beginnen?

's Avonds zeven uur.

We zitten aan tafel.

Een enorme knal, waarbij we van onze stoelen opgelicht worden. De ruiten vliegen in stukken naar binnen, een vuurstraal flitst langs ons heen, dakpannen kletteren naar beneden, boomtakken vallen krakend op den grond. De Deventerwegbrug de lucht in! Natuurlijk moeten we ons met eigen oogen overtuigen, of het wel waar is. We strompelen over gemelde dakpannen, takken, glasscherven en stukken hout. De huizen in de buurt van de brug zijn totaal onttakeld. Maar we mogen niet „herankommen”. Toch is er van eenigen afstand wel zooveel te constateeren, dat de brug niet in letterlijken zin de lucht is ingegaan, maar min of meer „vol plané” in zijn geheel op het water is gaan liggen, zoodat communicatie lang niet onmogelijk is. De inspecteerende Deutsche officier schijnt dan ook niet tevreden te zijn, het „Sprengkommando” krijgt tenminste opdracht het nog eens dunnetjes over te doen, hetgeen vannacht zal plaats vinden. Bepaald gezellig! Maar het voornaamste is, dat nu dan toch de kogel door de kerk is, het is, alsof er een druk van ons af is, nu weten we dan toch zeker, dat onze bevrijding op komst is.

Acht uur: scherp blaffende knallen uit Oostelijke richting.

Vurige pijlen, die in vrijwel horizontale richting vliegen, treffen den toren van de R.K. kerk of verdwijnen achter de huizen op de Nieuwstad, waar ze rakelings overheen gaan. Even lijkt het, alsof de toren in brand raakt, maar het blijken „slechts” wolken gruis te zijn. Daarna doodsche, huiveringwekkende stilte. We zoeken onze legerstede in den kelder maar op....

Donderdag 5 April.

Steeds meer wordt de stad Zutphen in een ongenaakbaren burcht herschepen. Om twaalf uur 's middags wordt de brug aan de Willem de Zwijgerlaan opgeblazen, waardoor zelfs op onzen Singel nog resteerend semi-roerend goed een ontijdig eind vindt. Na inspectie van den kelder, die eigenlijk alleen maar aan den voorkant, en dan nog ten deele, kelder is, besluiten we aan dien voorkant versterkingen aan te brengen. We sjouwen met tegels en zand, en dank zij ervaringen op het Noordzeestrand in onze jeugd opgedaan, weten we eenige imposante borstweringen aan te leggen. Wat ons betreft, kan het beleg van Zutphen beginnen. We hebben fourage en water voor een paar dagen, en leven in een hoopvolle spanning, net alsof we een gevaarlijk soort wedstrijd tegemoet gaan, waarbij we „frontloge” zitten.

En inderdaad, Vrijdag 6 April, begon het. Om half vijf werden we gewekt door het ons reeds bekende artillerievuur. Voor zoover we het kunnen beoordeelen, komt het uit N.O. tot Z.O. richting. De granaten slaan in onze buurt in, maar aangezien het nog donker is, kunnen we niet zien, waar ze terecht komen. Nu en dan is er een pauze, maar de intensiteit van het vuur neemt toe. We blijven maar op onze bedden liggen en wachten, wachten maar.... Soms verzink ik in een soort wakenden droomtoestand, het eene oogenblik zie ik mezelf in een door de wissels denderenden trein zitten, het volgende moment bespeel ik met veel energie een Turksche trom. Maar wanneer ik wakker schrik, blijken de dof-sonore dreunen van de artillerie me parten gespeeld te hebben. Om half negen een enorme slag, het huis trilt, deuren slaan uit het slot, kalk komt naar beneden. Een granaat is vlak voor het huis ingeslagen, een gedooide spreekw is voorloopig het eenige slachtoffer. De huizen rondom ons hebben het al harder te verantwoorden gehad, overal gapen gaten in muren en daken, latten en gordijnen hangen erbij. We ontbijten met warme thee, dank zij de onver-

saagde zorgen van onze gastvrouw. Maar nauwelijks heeft dit plaats gevonden, of twee enorme dreunen doen opnieuw het huis sidderen. Donkere rookwolken in Z.W. richting: de IJselbruggen zullen wel vernield zijn. Een Duitsche patrouille gaat met een rubberboot naar de Deventerwegbrug. Een heerlijk spelevaren kan het daar worden.

We meenen geratel van wielen in de verte te hooren. Zouden dat tanks zijn? Maar weldra wordt dit overstemd door het getiktak van de mitrailleurs. De infanterie nadert dus. Dat geeft ons moed, er zit voortgang in. Een moreel opkikkertje hebben we overigens wel noodig, want het artillerievuur wordt zoo hevig, dat we elk moment denken het huis als laatste en stoffig omhulsel op ons te krijgen. Tot overmaat van ramp komen twee Duitschers in onzen tuin, ze willen onzen kelder bezichtigen. Onze buurman, thans kelderlogé voor den duur van het beleg, heeft als veteraan-toeschouwer van de parachutistenlanding bij Arnhem ervaring van dit soort bezoeken en vreest, dat we eruit moeten. Waarheen moeten we dan in dit artillerievuur? Maar het gaat niet door: na eenig snuffelen verdwijnen de krijgers.

Merkwaardig is de doodsche stilte, die er heerscht in een vuurpauze. Meestal gaan we dan even boven kijken, er is niemand te zien op straat, het lijkt wel, of Zutphen geen inwoners heeft. Soms zien we twee of drie Duitschers langzaam langs de hekken loopen, niet eens altijd een helm op het hoofd. De stilte is schrik-aan-jagend. Het eenige, wat gewoon doorgaat, is het gezang van de vogels. Maar dan plotseling is de heele lucht weer een en al gefluit en gebeng van de granaten waartusschen het tiktakken van de mitrailleurs en het scherpe klikken van de scherpschutters door klinkt.

Om twaalf uur is het infanteriegevecht in vollen gang. Het lijkt wel, of de Duitschers bij de Deventerwegbrug of in de omgeving daarvan zitten. Maar we weten het niet. Het essentiele van de moderne oorlogvoering is veel hooren, maar weinig zien. Om kwart voor één ontstaat er een groote brand in de stad. Een Roode-Kruisman komt voorbij, hij heeft een levensgroot kruis op zijn borst en rug, hij lijkt wel een herboren Kruis-ridder op een (stalen) ros. Deze rapporteert, dat er Canadeezen bij de brug aan den Deventerweg zijn. Dat is het eerste, authentieke gegeven, dat we over den strijd krijgen: het zijn dus de

Canadeezen van Montgomery's leger, die hier vechten. De Trosz vindt het tijd om te vertrekken: ze pakken bullen en dames in en verdwijnen onder het granaatvuur.

In den middag houdt het mitrailleurvuur op. Maar we zien geen bevrijders naderen. Moeten we daaruit concludeeren, dat de aanval afgeslagen is? De vlakbaan-lichtspoomunitie giert weer over de stad, de toren van de R.K. kerk is weer het mikpunt, tweemaal wordt hij getroffen. Vermoedelijk zit er een Duitsche artillerieschermingspost in. Ik kan het niet langer in huis uithouden en ga eens in de buurt kijken. Maar ook de burens hebben nog geen Canadees gezien. Het eenige nieuwe gegeven aangaande het beleg is, dat vijf huizen op den Warnsveldscheweg afgebrand zijn. Niemand weet iets. We zijn verstoken van iedere communicatie, we zitten als het ware op een eiland. 't Is adembeklemmend. Het eenige, wat we wel kunnen waarnemen, is, dat de brand in de stad steeds feller wordt, hetgeen nu niet bepaald geschikt is om onze stemming te verbeteren. De Canadeesche artillerie begint weer te werken, de Duitschers weten zeker niet van wijken. Het dak van de kazerne wordt regelmatig getroffen en is weldra zeer doorzichtig; gek, dat het dak ernaast nog geen schrammetje heeft en haast uitdagend zijn regelmatig pannenvlak toont aan zijn gekwetsten buurman.

Toch zijn er tegen den avond teekenen te bespeuren, dat er een verandering in de situatie is gekomen. De Duitschers, die tot nu toe heelemaal geen haast hadden, rennen thans langs den overweg op de Nieuwstad, een auto vindt het zelfs raadzaam er in het geheel niet langs te gaan en om te keeren. Vermoedelijk wordt er dus vuur op dat punt uitgebracht, de Canadeezen moeten dan tot het fabrieksterrein achter de spoorlijn doorgedrongen zijn. Alleen begrijp ik niet, waarom er nog steeds artillerieschermingsvuur op dat gebied wordt afgegeven. Maar aan mijn amateur-conclusies zal wel het een en ander ontbreken.

Later op den avond teekent zich een roode vuurgloed af tegen den hemel in Z.O. richting. Deze brand zal wel in Leesten woeden of misschien nog verder. Moe en gespannen kruipen we in ons hol. We hebben den eersten dag van het beleg overleefd.

Zaterdag 7 April.

Om half twee worden we alweer gewekt door het artillerieschermings-

vuur, het schijnt van dichterbij te komen. Maar we zijn nu eendagsveteranen en deze ervaring is voldoende om er doorheen te slapen.

't Is ontzettend, zoo hard als die vent op die Turksche trom slaat. Steeds sneller gaat het, steeds intenser. Hij transpireert er van. Het is geen slaan meer, maar veeleer een beuken, het heeft er alles van, alsof die trom kapot moet. Nu haalt hij heel ver uit met zijn arm, nu komt er natuurlijk zulk een slag, dat het trommelvel springt... Beng!!!! Ik vlieg overeind, het huis dreunt, gebruikelijk gekletter van dakpannen en ruiten. Maar de vent is weg en de trom ook, het geluid niet. 't Is stikdonker.

We slapen zoo goed en zoo kwaad als het gaat verder. Het kanonvuur neemt in den nanacht toe. Zelfs onze Oosterbeek-veteraan vindt het boven „ietwat bulderig” worden en verwaardigt zich in onze catacombe af te dalen. Aangezien we reeds mannetje aan vrouwtje liggen, vergenoegt hij zich er mee in een roode deken gehuld zich neder te zetten in een dito fauteuil. Als een verlate Sint-Nicolaasverschijning monstert hij de aan zijn voeten rustende schare.

Om half acht is het Inferno in vollen gang. Granaten slaan in, blaffende knallen van mortieren bij dozijnen, mitrailleurvuur. Denken doen we niet meer, we zitten maar in het schemerduister af te wachten, wat het toeval ons zal brengen, passief en eigenlijk hulpeloos. Een raar ding, die totale oorlog.

Om kwart voor negen hooren we weer, net zoo als gisteren, een geratel van wielen. Komen de tanks er opnieuw aan te pas? Het vuren houdt op. We gaan eens boven kijken. Tallooze daken zijn doorboord, schoorsteenen van fabrieken toonen leelijke deuken, de populier aan den overkant moet eenige van zijn armen missen. Om het katterige gevoel te verdrijven, dat we gekregen hebben door het stompzinnig wachten, ontbijten we heel vorstelijk met pap en thee (hulde aan de gastvrouw), ik scheer me zelfs.

Het water raakt op. We besluiten daarom een paar emmers te gaan vullen bij het Ziekenhuis. De Rozenhoflaan doet haar naam weinig eer meer aan, Granaattrechtersgaard zou beter passen. Ook de Watertoren is veranderd, hij heeft zooveel treffers aan den onderkant gehad, dat hij nu als het ware op vier pooten staat en eenige overeenkomst vertoont met den

Eiffeltoren. Maar daarmee is Zutphen Parijs nog niet. Het Ziekenhuis is er echter het ergst aan toe, de nieuwe vleugel staat in brand en de waterleiding werkt niet. Onze poovere emmertjes komen uitstekend te pas, een lange keten van verpleegsters, meisjes, jongens (waaronder veel „opgedoken” onderduikers, die ietwat incognito doen) geven klotsende emmers door. Er komt soms meer water op de beenen en voeten van de blusschers terecht dan op het vuur, rook en waterdamp hinderen het werk. Maar ondanks die Middeleeuwsche methode wordt er stug volgehouden, en zoo intens is de inspanning, dat je eigenlijk den oorlog vergeet en het hooren van de thans spaarzame knallen je tot de werkelijkheid terugbrengt.

Maar tegen half elf worden de detonaties weer talrijker: zwarte rookwolken, dreunende ontploffingen, gierende granaten. De ervaring van „de munitietrein”, aan iederen Zutphenaar welbekend, maakt duidelijk, dat er een munitiedepôt ontploft. Het moet ergens achter de spoorlijn liggen. Hebben de Duitschers het zelf opgeblazen of heeft de Canadeesche artillerie een voltreffer geplaatst?

Om twaalf uur is de munitieopslagplaats ter ziele. Doodsche stilte. De zon schijnt, de lucht is strak blauw, de boomen toonen hun eerste groen, de vogels kwinkeleren, geen mensch op straat te zien. Is het nu oorlog of niet? Maar veel tijd tot peinzen over deze schrille contrasten is er niet, want weldra slaan de granaten in op het Spanjaardsveld, rook en zand spat ten omhoog, de kazerne, toch al flink gehavend, begint te branden.

Een patrouille verdwijnt in het huis bij den overweg. Zijn het de Duitschers of Canadeezen? Dit laatste zou best mogelijk zijn, er zijn al Canadeesche tirailleurs bij het Ziekenhuis gesignaleerd.

We gaan weer helpen bij het blusschingswerk. De lange slang van klotsende emmers kruipt nu langs een ladder omhoog. Ik word op het dak geposteerd, je stikt er haast van de rook. En dan plotseling in een „rookpauze” zie ik onze bevrijders in actie in het Slingerbosch. De tirailleurs liggen plat op hun buik op de bermen en achter de boomen. Ze liggen onder vuur uit de richting Watertoren. In robbengang kruipen ze voorwaarts. De Duitschers hebben den weg doorgestoken, zoodat de Berkelarm, die daardoor ontstaan is, een hindernis vormt.

Een tirailleur springt op, met zijn geweer in horizontale richting voor zich balanceert hij als een koorddanser over den boomstam, die over het water ligt. Plotseling maakt hij, klaarblijkelijk getroffen, een luchtsprong, zijn geweer valt, hij tui-melt in het water. Hij krijgt een stok toegestoken en wordt op het droge getrokken. En even later komen twee gewonden-dragers met een draagbaar aangewandeld, heel kalm, ze hebben duidelijk zichtbare kruisen als schilden op borst en rug. Vlug en vaardig tillen ze den gewonde op de baar en dragen hem uit het gevecht. 't Is net, of hen de strijd niet aangaat. Gefas-cineerd kijk ik toe en stel me de vraag, die ik me in deze dagen al meer gesteld heb: „Is dat nu oorlog?“. Dit gevecht lijkt veeleer op een Indianenspel van jongens, waarbij zelfs spelers „voor spek en boonen“ meedoen.

Langzamerhand is de heele sectie over den boomstam gekro-pen, eenige tirailleurs betreden het Ziekenhuis. 't Zijn stevige, gebruinde knapen, met een Baskische muts schuin op het hoofd, op hun schouder prijkt: „Regiment de la Chaudière“, ze spreken ook Fransch. Een pleegzuster tracht hun duidelijk te maken, dat het hier geen gevechtsterrein is vanwege het Roode Kruis, maar ze nemen het zekere voor het onzekere, doorzoeken het gebouw en bezetten de uitgangen, met hun Brenguns in den aanslag. Op dit historisch moment laat het blusschend personeel het werk varen en verdringt zich om de soldaten, die geknield tot vuren klaar zijn. Het „publiek“ verwacht een „nummertje“ en beseft heelemaal niet, dat elk oogenblik moordend lood van den overkant verliezen kan aanrichten. Aangezien de brand nu wel bedwongen is, wandelt schrijver dezes door „Niemandland“ naar huis, hij verkiest thuis bevrijd te worden. Wel een raar idee om tusschen de beide partijen in te zitten, in het beruchte „Nie-mandsland“. Dit begrip heeft altijd iets huiveringwekkends voor me gehad, de oorlogslitteratuur en dito films zijn er vol van. En nu zitten wij heel koelbloedig in ons „Niemandshuis“ en alsof we helden van professie zijn, liggen we onder het vuur van beide partijen.

Drie uur. Een aantal mortiergranaten slaat in op het Span-jaardsveld, sommige komen in de gracht terecht. Huizenhooge fonteinen, rook, vuur, geknal, gesis. Klaarblijkelijk wordt een laatste weerstand opgeruimd, voordat de infanterie komt.

Een kwartier later eenzelfde serie. We mogen den hemel wel op onze bloote knieën danken, dat de Canadeesche vuurleiding haar vak goed blijkt te verstaan en de mortieren niet uitgesleten zijn. Want bij een secunde verschil in elevatie van een vuurmond zouden de gevolgen voor ons niet te overzien zijn. In hevige spanning wachten we op de komende dingen.

Vier uur. Het tuinpoortje van ons buurhuis wordt geforceerd door een paar fiksche slagen met een schop en daar staan ze voor ons, vijf khaki-mannen, helmen met netjes schots en scheef op hun hoofd. „Here we are” zegt er een, „Are there any Germans left?” Op ons „No” gaan ze de huizen binnen, doorzoeken deze en zetten een schildwacht uit. Daarna raken we in gesprek, al vlot dat van onzen kant niet zoo heel erg. Je kunt maar niet op de juiste woorden komen en allerm minst realiseeren, dat dit nu het moment is, waar we vijf jaar op gewacht hebben. Eén Canadees is van Fransche origine, één van Schotsche, één is zoo weggelopen uit de Buffalo Bill-litteratuur, twee zijn „gewone” Canadeezen. We rooken eindelijk weer eens een goede sigaret, vernemen, dat ze al vijf jaar als „volunteers” in dienst zijn, gebeten op „snipers” en vandaag heel weinig verliezen hadden. Maar ze bereiden zich nog voor op „fierce resistance” in de stad. Voorloopig betrekken ze den Damsingel als voorste lijn. Van „Niemandland” zijn we dus gepromoveerd tot frontlijn.

Heelemaal rustig is het nog niet: nu en dan klinkt een enkel mortierschot, of de felle klik van een „sniper”. Een Canadees wordt getroffen, lijkwit, met een sigaret in den mond, wordt hij op een draagbaar weggedragen door dezelfde hospitaalsoldaten, die ik 's middags al in actie had gezien. Het verband in de sectie komt op eenvoudige en doeltreffende wijze tot stand door radiotoestelletjes, die sommige manschappen op hun borst dragen. Trouwens hun geheele uitrusting is efficiënt en in één woord „af”.

Na eenige uren gaan ze weer voorwaarts. Licht en soepel stappen de tirailleurs weg. Wat zijn wij eigenlijk op dit oogenblik tweede rangs-figuren!

Nog steeds is het huis aan den overweg niet gezuiverd, er wordt nu en dan uit gevraagd. Van de Canadeezen merken we niets meer. Hoe zouden ze dat varken wasschen?

Het antwoord is zeer verrassend. Om 19.50 roept één van

onze huisgenooten, die toevallig voor het raam zat te kijken: „Kijk eens, wat daar gebeurt!” In het reeds schemerig wordende daglicht zien we, hoe een zwart snel voortschietend voertuig een vuurstraal van ongeveer 50 Meter heeft uitgespuwd, plassen vlammen liggen op de straat, het vuur lekt reeds aan het huis, waarin het mitrailleurnest is opgesteld. De tegenstand is afdoende en simpel gebroken! De auto schijnt ter plaatse om zijn eigen as te draaien en is alweer verdwenen. We hebben dus één van de bekende „Wasps” of „Flamthrowers” aan het werk gezien.

En nog zijn we niet van deze „Wild-West thriller” gekomen, of we krijgen a.h.w. de apotheose van dezen dag. Uit een luidspreker, ergens in de buurt opgesteld, klinkt ongeveer de volgende boodschap:

„Soldaten des dritten Bataillons. Sie sind völlig eingeschlossen, die Brücke hinter Ihnen ist gesprengt worden. Sie haben keine Zufuhr, keine Feldpost mehr. Sie sind vom Oberkommando aufgegeben worden. Wir haben die fünfte Kompanie vernichtet, ein grosses Teil der elften. Wir haben schon 175 Gefangenen, die bei uns glücklich sind. Die Truppen der königlichen Kanadischen Armee sind 5 Kilometer vom Zuidersee. Kommt herüber, die Hände hoch und ohne Waffen um Ihr Vaterland zurück zu sehen und mit Ihrer Familie weiterleben zu können. Wir werden Sie rücksichtslos angreifen. Wir werden zweifellos Verluste haben, die Ihrige sind aber nicht zu schätzen. Es ist für Sie überleben oder sterben.”

Een huivering vaart me over de leden, tot in het diepst van mijn innerlijk ben ik getroffen door de dramatiek van dit oogenblik.

De huizen aan de Nieuwstad beginnen steeds feller te branden, fantastisch grillig streven de vlammen omhoog. In het schijnsel van het vuur zien we vijf gestalten in loopas voorbijsnellen. De spits van de Canadeesche infanterie dringt verder voorwaarts. Een paar schoten knallen, daarna is het doodstil, er is niet te zien, wat er gebeurd is.

Van slapen komt niet veel, daarvoor is deze dag te rijk aan emoties. Zouden de Duitschers in de stad nu werkelijk den strijd opgeven? Voorloopig lijkt het er niet op, midden in den nacht weerklinkt mitrailleurvuur aan den overkant. Ik ga maar eens voor het raam kijken. De brand is uitgegaan, uit

een huis aan de Nieuwstad wordt geschoten, het venster wordt verlicht door de flitsende lichtspoomunitie. De bedienende manschappen kunnen dus precies waarnemen, of het raak is. Gevaarlijke illuminatie!

Zondag 8 April.

Tegen den morgen begint de artillerie opnieuw. Eigenlijk kun je dat nu niet goed meer verdragen. Je hebt het gevoel, dat je nu bevrijd bent en dan vind je dit gevuur overbodig. Maar Duitschers en Canadeezen denken daar klaarblijkelijk anders over. Het vuur schijnt weer bedoeld te zijn voor het fabrieksterrein achter den spoorweg, maar wij lusten er van mee. Zelfs onze Oosterbeekveteraan vindt het weer „ietwat bulderig”. Tot een hogere kwalificatie van de Zutphense gevechten kan hij maar niet komen. Plots houdt het vuren op, zooals gewoonlijk gaan we even buiten kijken en zien nota bene tanks over den overweg de stad binnenrijden. Maar dan moet het ook gauw afgelopen zijn. De vuurpauze houdt aan. We wagen ons verder de straat op en... zien daar onze eigen Nederlandsche vlag uit een huis wapperen. Iedereen komt uit zijn kelder te voorschijn, min of meer verformfaaid, maar we zijn vrij, vrij, de Duitschers hebben Zutphen opgegeven, we feliciteeren elkaar, er wordt om halzen gevallen, we helpen de Canadeesche pioniers den overgang over het water mogelijk te maken. De „ondergrondse” is bovengrondsch geworden, met verbeterde gezichten, oranje-banden en geweren gaan ze de stad in om arrestaties te verrichten.

We staan stom verbaasd over het materiaal der Canadeezen. Kleine speelgoedauto'tjes, die „jeeps” schijnen te heeten, vliegen nonchalant over de Deventerweghangbrug, drie huizenhooge tanks dekken de drie toegangswegen, door een „patrijspoort” kunnen we den radio-telegrafist onverstoort zijn werk zien doen, er arriveeren vrachtauto's, gevechtswagens, motorartillerie, lorries. Toen de Duitschers in 1940 kwamen, verbaasden we ons over hun materiaal, maar dit overtreft alles. En dan te bedenken, dat bij het uitbreken van den oorlog de Geallieerden niets van dit alles hadden.

De betonnen „Todt”-versperring bij de brug is een groot obstakel voor het verkeer. Een Canadeesche engineer kondigt aan, dat er een bull-dozer zal komen om het geval „even” op te ruimen. Terwijl we daarop wachten, zwiert een „jeep”

met fraaie boog zeer technisch door de opening, maar moet stoppen, omdat een paar vrachtauto's hun lading steenen moeten lossen. We bekijken de bemanning van de „jeep” eens, bovenop den rand zitten twee khakigestalten met een wit draagriemstelsel en een Brengun in den aanslag. Ze voelen zich zeker nog niet erg veilig in dit pas bevrijde gebied. Maar dan begrijpen we plotseling de reden van deze bewaking, de chauffeur van deze „jeep” is... de Prins! Het enthousiasme kent geen grenzen meer, er wordt geschreeuwd, gelachen, gehuild. Prins Bernhard dankt op de hem eigen wijze. Er komt pas een eind aan het luidruchtig huldebetoon, als de „jeep” met een enorme „jeep”-vaart verdwenen is.

Zutphen is in feesttooi, het is onbegrijpelijk, waar de vlaggen opeens vandaan komen. Meisjes in rood-wit-blauwe jurken, padvindsters- en padvindstersuniformen ziet men weer, marechaussé's, Leger des Heilssoldaten, banden van allerlei „ondergrondsche” bewegingen. Iedereen praat met iedereen, rookt sigaretten. Om in tel te zijn, moet men eigenlijk een paar voltreffers op zijn huis gehad hebben (wij zijn in dat opzicht geen goede Zutphenaren, want we hebben slechts eenige „vol”-treffers in den tuin).

Maar voor de bevrijding is een losprijs betaald: de vlag wappert soms van een puinhoop, die eens een huis was, militaire Roode Kruis-auto's vervoeren togedekte baren, telkens ziet men een handkar, waarop een ruw houten kist door de straten gaan. Iedereen is moe, moe van de driedaagsche belegering, moe van de vijf jaar bezetting. We leven in een tijd, waarin geschiedenis gemaakt wordt. Dat zijn niet de gemakkelijkste tijden.

Canadeesche reporter Bob Rae aan het woord

Uit de „MAPLE LEAF”, Dinsdag 10 April 1945:

Hitlerjongens krijgen er van langs.

Fanatieke moffenparachutisten afgetuigd bij de inname van Zutphen door Oost Canadeesche eenheden.

Bij het eerste Canadeesche leger. De inname van Zutphen door regimenten uit de zeedistricten en Quebec werd Zondagmorgen voltooid. Krachtige tegenstand werd geboden door vijandelijke, half volwassen parachutetroepen en vele hindernissen in den vorm van grachten en greppels moesten door de Canadeezen worden overwonnen voor de stad viel. Het gebruik van zoo weinig mogelijk artillerieondersteuning en zware wapens om de burgerbevolking te sparen, waren factoren die de vorderingen belemmerden.

De Fransch-Canadeesche eenheid begon den aanval om 4 uur 30 v.m. Vrijdag morgen. Een tankgracht en een riviertje moesten worden overgestoken voor de Canadeezen den buitenkant der stad bereikten. De jongens van Quebec zetten krachtig door, ondanks de tegenstand en maakten zich meester van het Noord-Oostelijke deel van Zutphen.

Afdeeling afgesneden.

Intusschen sloeg het kustdistrictbataljon toe langs den spoorweg die van het Noord-Oosten de stad inloopt. De 2e Compagnie, die voorop ging, had opwinding te over in het begin van den aanval. Een verwoeste brug en groote kraters belemmerden den opmarsch van de Oost-Canadeezen. Het leidende peloton doorbrak deze versperringen, maar raakte daarbij het verband kwijt met de hoofdmacht van de compagnie.

In een groep huizen, die voorbij getrokken waren bij een spoorwegsplitsing, vertoonden zich plotseling 40 Duitschers. Het voorste peloton was afgesneden en een wild gevecht brak uit op de spoorbaan. De compagniescommandant Maj. Harry Hamley uit Petterborough, Ont. sloeg zich door naar de ingesloten afdeeling, en bediende persoonlijk een Brengun in het gevecht van man tegen man.

De 4e compagnie kwam de bedreigde 2e compagnie te hulp en de druk werd verminderd. Maar het geweer- en mitrailleurvuur was hevig op de blootgestelde spoorbaan en de Canadeezen trokken zich terug om het van een anderen kant te probeeren.

Wanhopige worsteling.

Gedurende de schermutselingen op de spoorlijn, beleefde Capt. G. A. Rumble een opwindend oogenblik. Hij werd opgehouden door een vernieling en zond een van zijn mannen vooruit, om een weg om den krater heen te zoeken. Toen hij een kreet hoorde, dacht hij dat de bedoeling er van was, dat alles in orde was, hij sprong voorwaarts, doch trof zijn verkenner aan in wanhopige worsteling met een parachutist. Volgens de woorden van Rumble: Wij rekenden juist met den mof af, toen vijandelijke mortierbommen om de loopgraaf vielen. Wij waren allen in de loopgraaf en hij lag onder: „kaput”.

Op Vrijdagavond rukten de „maritimers” op door de posities van het Quebec bataillon en zuiverden het terrein tusschen de beide kanalen, beginnende Zaterdags om 1 uur. De 1ste compagnie, aangevoerd door major Lynn Murray, en de 3e compagnie onder bevel van major Blake Oulton, voerden deze opdracht uit. De compagnieën rukten op van hier naar de fabrieksgebouwen in het noord-westelijk deel van Zutphen, maar vlak, open terrein, beheerscht door machinegeweren en sluipschutters maakte de opmarsch zeer moeilijk. Vlammenwerpende tanks van het regiment werden ingezet en deden goed werk door vele sluipschutters op te ruimen.

Bij het eerste licht van den Zondagmorgen waren de talrijke waterhindernissen voldoende overbrugd, om een groep tanks en twee „krokodillen” op het strijdtoneel te brengen. De tanks en de 4e compagnie gingen vlug aan den gang en bevrijdden de fabrieken uit de greep van den vijand. Er was weinig mortier- en artillerievuur en de slag werd een ouderwetsch vuurgevecht, waarbij van handgranaten en bajonetten flink gebruik gemaakt werd. De commandeerende officier uit Toronto bekeek het tooneel uit zijn observatiepost en beschreef het als een echten Wild-West film. De jongens jaagden de moffen rond de gebouwen, en vuurden van de heup om den vijand neer te leggen. Het was echt een gevecht uit een avonturenroman.

Volledige bevrijding.

De infanterie uit Ottawa was intusschen in de binnenstad van Zutphen opgerukt en voltooide haastig het bevrijdingswerk. De verliezen van den vijand in dit gevecht waren hoog en de regimentsverbandplaats behandelde meer Duitschers dan Canadeezen. Deze verhouding beviel wel aan de officieren van gezondheid, maar het ontbrak hun aan genegenheid voor de brutale jeugdige parachutisten, die behandeld werden.

Deze Hitler-huurlingen zijn gedrenkt in Nazi-cultuur sinds ze 9 à 10 jaar oud waren en nu, op 16 à 18 jaar, gelooven ze alles wat hun meesters hun vertellen en strijden verbitterd. De meeste onder hen zijn maar 3 tot 6 weken afgericht, maar er zijn wat oudere troepen doorheen gemengd om hun wat steun te geven.

Het zuiveren der straten was een zware taak in Zutphen, waar de huizen betrekkelijk intact waren. In ieder gebouw kon een sluipschutter zitten en het moest zorgvuldig worden doorzocht. De vijand leed veel zwaarder verliezen in het tweedaagsche gevecht dan de Canadeezen en 40 gevangenen vielen in onze handen.

Uit de „MAPLE LEAF”, Vrijdag 13 April 1945.

Bij het eerste Canadeesche leger. De vlag van Zutphen, gegeven aan de stad door koningin Wilhelmina in 1938, is aangeboden aan haar bevrijders, het Regiment de la Chaudière. Deze plechtigheid was de climax van een feestviering door de burgers op verleden Maandag, waarbij de Chauds en het North-Shore Regiment, de Canadeezen, die Zutphen bevrijdden, de eregasten waren.

Het Fransch-Canadeesche bataillon moest er zwaar voor vechten, van het oogenblik af dat het over de streep ging op Vrijdagmorgen. Veertien uren van verbitterde worsteling gingen voorbij, voor het noord-oostelijk deel van de stad veroverd was. Deze hoek vormde de noodzakelijke springplank en van hier sprongen de „Chauds” en de „North Shore” vooruit om de stad te nemen.

De bewijzen dat het hevig toeging, konden bijna in ieder huis van de noord-oostwijk worden gevonden, in den vorm van doode Duitschers. De jonge officieren en de onderofficieren van het parachutisten regiment vochten tot het laatste en slechts een handvol gevangenen werd gemaakt.

Zij gaven zich over als hun ammunitie op was of wanneer zij

volkomen bij verrassing werden gegrepen. Tegen hevig vuur van kleine vuurwapenen en pantservuisten stormden de Chauds voorwaarts met Bren-guns en granaten om den vijand te overweldigen.

Omgehakte boomen.

Slooten, grachten en vernielingen vormden moeilijke hindernissen voor voertuigen en gedurende eenigen tijd vocht de infanterie zonder steun van andere wapenen. Luitenant Gerard Jean uit Rimouski en de afdeeling pioniers van het regiment, grepen in zonder orders van hooger hand en velden boomen om de gaten in de bruggen op te vullen en de tanks er over te krijgen. Dit werk werd verricht onder het vuur van geweren en mitrailleurs, terwijl mortierbommen en 88 mm granaten rondom ontploften.

Toen de tanks van de Sherbrooke Fuseliers over de hindernissen heen waren, ging het vlugger om dit deel van de stad schoon te vegen. Zaterdag schoten de Chauds goed op en hadden een springplank gevormd voor den aanval op de binnenstad van Zutphen. Deze aanval werd begonnen in de vroege van den Zondagmorgen en met uitzondering van eenige verspreide sluipschutters was deze beroemde Hollandsche stad op den Oostoever van den IJssel spoedig bevrijd.

Gunstig voor sluipschutters.

Drie hardnekkige „snipers” zochten hun toevlucht in het stedelijk museum en bleven daar lastig. De Chauds trachtten het gebouw te bestormen, maar mijnen, die op de trappen waren geplaatst, sloten deze methode uit.

Eindelijk werden „Wasps” van de ondersteuningscompagnie van kapitein R. Boulanger te hulp geroepen om er een eind aan te maken. Onder dekking van Browning- en Bregunguns namen de vlammenwerpende tanks positie en de vurige vloeistof werd in het gebouw gespoten. Dit was het juiste antwoord voor de ingesloten moffen — verder kwam er geen vuur uit het geblakerde museum.

De breede straten van Zutphen maakten het een paradijs voor voortvluchtige Nazi-schutters. Het was uiterst moeilijk de gebouwen te zuiveren en zich een weg te banen door de stad, waar nog overal sluipschutters bij menigte zaten.

Dapper Zutphen

Ton van Beers, Anep. Aneta's oorlogsverslaggever in bevrijd Gelderland meldde Zondag 8 April uit Zutphen:

„Ik ben alles kwijt, maar dat heb ik er graag voor over. Goddank dat ze weg zijn.”

Vele malen heb ik vandaag deze opmerking gehoord, want er is zeer veel schade aangericht in het oude Zutphen. Vijf dagen lang hebben mortieren en kanonnen hun projectielen in de kleine ruimte rond den Wijnhuistoren gespogen, Canadeesche zoowel als Duitsche. Dag en nacht hebben de menschen in kelders gewoond, dikwijls zoo opeengepakt, dat er nauwelijks meer ruimte was om te zitten. Zij hebben gehoord hoe op de straten en in de huizen de Canadeezen en de paratroepers elkaar met ontzaglijke verbittering bestreden. Gespannen luisterden ze naar het lawaai van den strijd, die van huis tot huis en van straat tot straat woedde. Telkens werden ze opgeschrikt door het inslaan en explodeeren van granaten in hun woning. Enkele buitenwijken waren reeds op Vrijdagmiddag gezuiverd, maar de grachten maakten het uiterst moeilijk de stad binnen te dringen.

Vanmorgen kwamen de Zutphenaren uit hun schuilplaatsen tevoorschijn, zij zagen de ravage in hun huizen, de uiteengeslagen huizen en bovenverdiepingen, ze vonden hun boeltje gekraakt en gehavend terug, en .... „gefeliciteerd”. „Hoera, we zijn ze kwijt”.... Wie zijn vlag terug kon vinden stak die uit. Men haalde oranje tevoorschijn en lachte. Dit was wel het mooiste van de bevrijding van Zutphen, die innige dankbaarheid, die diepe vreugde.

Hier was niet de uitbundigheid van andere steden, waar de vrijheid eensklaps als een machtige storm overheen stormde. Hier was het meer de zooveel zeggende glimlach van den man die in een zwaren strijd is geweest en na een ontzaggelijke inspanning zich vermoeid, maar gelukkig, overwinnaar weet.

De prachtige brug over den IJsel is verdwenen. Vrijdagochtend

bliezen de Duitschers haar op en stortte de groote boog midden in het vaarwater. Enkele dagen voor den aanval op de stad begon, werden twintig mannen in de gevangenis opgesloten, illegale werkers, op den kademuur gezet en in den IJssel geschoten. Niemand mocht hun lijken bergen.

Behalve door het granaatvuur en door het opblazen der bruggen heeft de stad ook geleden door eenige zware branden.

De dappere kerels van de brandweer achtten de granaten niet en trokken er met hun materiaal op uit. Zij werden van de straat geschoten door wilde valschermjagers. Maar straat na straat werd gezuiverd en gisteravond klonk over de stad de oproep der Canadeezen tot de Duitschers: „Geef u over”. Velen deden dit, anderen wierpen hun bepakking weg en vluchtten over de rivier. Er waren echter groepen, die zich in de stad verscholen hielden en nog des middags, kort nadat Prins Bernhard de stad had bezocht, werd er uit enkele gebouwen opnieuw het vuur geopend, o.a. uit den Wijnhuistoren, welke Z.K.H. slechts enkele uren tevoren was gepasseerd.

Thans is de rust wedergekeerd. Maar er wacht den Zutphenaren een moeilijke tijd. Er is geen leidingwater, geen gas en geen electriciteit. De bakkers staan voor een zware en haast onvervulbare taak. De toegangswegen tot de stad zijn afgesloten door vernielde bruggen. In de eerste bevrijde buitenwijken heeft men al dagen lang geen brood gehad. Hier zal snel en resoluut moeten worden geholpen, en met spanning ziet men uit naar de autocolonne, die hulp en voedsel zal brengen. De Zutphenaren hebben hun plicht gedaan. Zij verdienen die hulp. De ondergrondse beweging heeft een grooten naam in deze gemeente. Er is een oogenblik geweest dat zij 136 geallieerde vliegers wisten te verzorgen en ook deze naar een veiliger plaats wisten te brengen. Toen een aantal gevangenen van de „Kruisberg” per trein werd weggevoerd, verdween tijdens de reis op mysterieuze wijze een wagon en voor de oorlogvoering belangrijke menschen werden gered.

De landverraders werden resoluut ingerekend, waarbij men niet op rang of stand let. De straatmeid moest er evenzeer aan gelooven als de dame van goeden huize, die haar collaboratie achter de gordijntjes van een keurig villa'tje bedreef.

Het vuil en het puin moeten ook van de straat weg, de landverraders ook.

Een impressie uit Warnsveld

De heer B. v. d. W., die te Warnsveld verbleef, gaf zijn indrukken van den strijd in de nabijheid van Zutphen en de bevrijding van het dorp waar hij tijdelijk woonde, als volgt weer:

In de week vóór Paschen begon zich de komende strijd in Warnsveld aan te kondigen. Het pad dat van de Kapperallée langs de stuw in de richting van „'t Velde" gaat, was op Goeden Vrijdag des morgens nog vrij, doch 's middags om vijf uur werd ik daar tegengehouden door Duitsche soldaten die bezig waren gaten te graven en mij toeriepen „gesperrt". Trouwens, er waren een paar boomen omgehakt en over het pad gevallen. Ook de Voorster bosschen bleken gesperrt, zoodat ik mijn dagelijksche wandeling via Berkeloord en het rozenlaantje naar Almen niet kon uitvoeren. Langs het Almensch binnenpad waren eveneens Duitschers aan het graven, blijkbaar een mitrailleurstelling. Den volgenden dag kon men het binnenpad nog passeeren in de richting Zutphen—Almen, doch van den anderen kant was dit niet mogelijk, daar bij de hooge peppel — met het A.N.W.B. wandelwegplaatje — een machinegeweer in stelling was gebracht. De brug over de Berkel op de Kapperallée was al lang geladen en werd reeds eenige weken bewaakt.

1ste Paaschdag was te Warnsveld een dag van gespannen verwachting. Allerlei geruchten deden de rondte over plaatsen waar de geallieerde troepen zouden zijn. Daarbij werd ook Ruurlo genoemd. Toen ik mij Paasch-Maandag naar „De Kap" begaf, bleek tot mijn verbazing, dat ik daar zeer dicht bij het front was. De Kapperbrug was al gesneuveld; de allée was gevaarlijk!

Een jeugdig Duitsch soldaat, die daar patrouilleerde, zei dat de geallieerde „Tankspitzen" op 2 km afstand waren. Op

mijn vraag waarom ze dan niet oprukten, kreeg ik ten antwoord: „weil wir da sind.“ Daar ik twijfelde aan de mogelijkheid, dat een handjevol Duitschers de tanks zou kunnen tegenhouden, vroeg ik of er dan zoo'n groot aantal Deutsche soldaten aanwezig was. „Das reicht aber“, was het zelfbewuste wederwoord. Een Duitsch onderofficier, voor de Kap heen en weer loopend, gaf te kennen dat de aanwezige burgers moesten verdwijnen, omdat het daar veel te critiek was. Zoo aanvaardde ik den terugtocht naar den Boonendaalschen weg, die voor mij van historische beteekenis zou worden.

De nacht brak aan. De V-vormige zoeklichten bleken veel dichter bij gekomen te zijn.

Op 3 April werd om 3 uur 's namiddags het geratel van M.G.-vuur in de richting Leesten vernomen. Deutsche granaatwerpers, in de boomgaarden bij het Vordensche binnenpad opgesteld, vuurden met doffe dubbele zucht op den Vordenschen straatweg of tenminste in die richting.

De nacht werd in den kelder doorgebracht onder voortdurend kanongebulder, dat plotseling verstomde om dan weer te herleven. Dit helsche spektakel vond de leek, die zich zijn nachtrust zag ontnomen, zinneloos.

Woensdag 4 April begon de groote infanterieslag in Leesten en in den Ooierhoek. Aanhoudend ratelden de machinegeweren, als groote spreekkoren, hun stem van verderf en dood verheffend; en al spoedig was Leesten overtrokken van een wazige kruitdamp. Ongeveer om elf uur — half twaalf, verschenen geallieerde vliegtuigen (typhoons), die bommen wierpen op Deutsche artilleriestellingen of granaatwerpers. In den loop van den dag zag men uit Warnsveld, dat diverse boerderijen en ook de karakteristieke molen van Leesten in vlammen opgingen. Blijkbaar vorderde het gevecht niet snel genoeg en werden vlammenwerpers in den strijd gebracht.

Vergezeld als het ging van het gebulder van kanonnen en het gehuil van granaten, was dit een afschrikwekkend beeld van een infanterieslag, waarvan men op enkele kilometers afstand niet veel ziet — uitgezonderd de branden — en waarvan men zich den moorddadigen ernst op toch zoo korten afstand nauwelijks realiseert.

In den namiddag nam het vuren van de Deutsche granaatwerpers bij de Kapperbosschen in hevigheid af.

De nacht was betrekkelijk rustig, in tegenstelling met den daverenden donder van den vorigen.

In den ochtend van den 5den April laaide het MG-vuur weer op. Naderhand bleek — naar verluidt — dat de Canadeezen den vorigen dag niet door de zwaar verdedigde stellingen der Duitschers in Leesten konden komen.

In den loop van Donderdag trokken zij uit het zuidoosten met tanks de vuurlinie om, zoodat de Duitschers op hun linkerflank werden aangevallen. Zij konden zich hier op den duur niet handhaven en trokken terug op Zutphen. De morgen kenmerkte zich door het takke-tak van mitrailleurs. In de Kapperbosschen werd zwaar gevochten. In de verte, langs den Rijkstraatweg, hoorden we geraas, dat achteraf het aanrijden van tanks bleek te zijn geweest. Dit gedeelte van Warnsveld was zeker om 2 uur al vrij. Op den straatweg hadden de Duitschers een paar boomen ingezaagd en daarna over den weg laten vallen. Dit was echter een onbetekenende hindernis voor de tanks, die de boomen wegtrokken en langs den zijkant van den straatweg lieten liggen. In den kelder op den Boonendaalscheweg gezeten, kreeg men den indruk dat des morgens en in den namiddag een artillerieduel plaats vond. Men kon niet vaststellen vanwaar het zware gedreun kwam, zoodat men meende er tusschenin te zitten. Naderhand is gebleken dat uitsluitend de Canadeezen met mortieren hebben geschoten. Zij legden het vuur met groote nauwkeurigheid uit de richting van de Kapperbosschen tot vlak voor de eerste huizen aan die zijde van den Boonendaalscheweg en de „Tutterië”. Hoe lang dit spervuur geduurd heeft, durf ik niet met zekerheid te zeggen. Inmiddels ratelden de machinegeweren door. Te 13.45 ontdekte ik een nieuw geluid. Het aanhoudende geratel werd afgewisseld door stooten MG-vuur van een ander type. De Canadeezen waren blijkbaar dichterbij gekomen. Uiteraard wisten wij nog niet dat onze bevrijders Canadeezen zouden zijn, doch spraken we van „ze” of van „de Engelschen”. Te 15 uur zweeg het granaatvuur en naderden de stootende prrrt, prrt, prrrt-klanken van de geallieerde MG.

Duitschers, die om 14 uur nog om de huizen slopen, waren niet meer te zien. Om 15.30 hield het MG-vuur op. In spanning en zonder te weten dat de bevrijding zoo dichtbij was, volgden we, met benauwde harten, den gang van den strijd. Plotseling,

te 15.40, hoorden we voetstappen in het grind tusschen de huizen. Een der jeugdige keldergenooten keek even door een raampje en riep: „Engelschen!” Het bleken de North Nova Scotia Highlanders te zijn, die in patrouilles kwamen aanstormen, als Godenzonen de vrijheid in hun handen dragende. Een kort onderzoek in de huizen naar de aanwezigheid van vijanden, en daar renden de stoottroepen, zonder veel tegenstand te ondervinden tot aan den Peppelweg, waar gevochten werd.

Tegen den avond was de Leestenscheweg en overig Warnsveld eveneens vrij, al werd er nog geschoten uit den toren van de kerk.

Spoedig na het verschijnen van de stoottroepen kwamen ook de eerste tanks aanrollen. Een enkele vlag werd schuchter uitgestoken. Eerst den volgenden morgen werd de schutter uit den toren gehaald.

Zwaar gevochten is er in Warnsveld niet; voor zoover mij bekend, is er niet één van de bevrijders gesneuveld, wel enkele desperate Duitsche „snipers”.

Langzamerhand drong het bewustzijn vrij te zijn na vijf jaren van druk en benauwenis door, vlaggen verschenen overal, blijde gezichten vertoonden zich, vroolijke begroetingen vonden plaats. Men was verheugd zonder uitgelaten te zijn, want velen droegen òf te veel leed in zich om òf zaten in zorg over hun hongerende familie en vrienden in het westen des lands.

Ik mag niet vergeten ons aller oprechten en innigen dank te brengen aan hen, die hun leven veil hadden om ons te verlossen uit den ondragelijken druk, waaronder we 5 jaar hebben moeten bukken. „God bless them.”

